

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ: ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ
Π.Μ.Σ. «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ»

Ο Εμφύλιος πόλεμος στην ιστοριογραφία: Οι πρώτες έρευνες

Διπλωματική Εργασία

Αθανάσιος Αγγελίδης

A.M.: 1114M045

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Δέσποινα Παπαδημητρίου

Αθήνα, 8/7/2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΩΝ ΜΑΧΩΝ	8
ΟΙ ΑΝΤΙΑΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΕΜΦΥΛΙΟΥ	10
ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ	19
ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ.....	23
Ο ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ	27
ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ.....	34
ΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΤΗΣ ΟΥΑΣΙΝΓΚΤΟΝ.....	51
ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ	59
Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΣΤΑ ΚΑΤΟΧΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ	73
ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ	85
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ	95
Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ	103
Ο ΞΕΝΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ.....	117
ΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ <i>ΑΥΓΗ</i>	130
ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ	131
ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ	133
Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ	138
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	142
ΠΗΓΕΣ.....	146
ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ	146
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	146
ΤΥΠΟΣ- ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ	149

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

ΑΚΚΕ: Αρχείο Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας

ΑΣΚΙ: Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας

ΔΕΣ: Διεθνής Ερυθρός Σταυρός

ΔΣΕ: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας

ΔΕΑΣ: Δημοκρατικός Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΑ: Εθνική Αλληλεγγύη

ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

ΕΔΑΜ: Εθνικό Δημοκρατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΔΕΜ: Εθνικό Δημοκρατικό Ελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΕΕΠΔΕ: Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης

ΕΕΑΜ: Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΠΕΚ: Εθνική Πολιτική Ένωσης Κέντρου

ΕΠΟΝ: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων

ΕΡΓΑΣ: Εργατικός Αντιφασιστικός Συνασπισμός

ΕΚΚΑ: Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωση

ΕΛΑΣ: Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΛΕΜΕΠ: Ελληνική Εταιρεία Μελέτης και Επιστημονικού Προβληματισμού

ΕΜΙΑΝ: Εταιρεία Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας.

ΚΚΕ Εσωτερικού: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας Εσωτερικού

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΑΟ: Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση

ΠΕΕΑ: Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης

ΥΒΕ: Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδος

AMFOGE: Allied Mission to Observe the Greek Elections

TUC: Trade Unions Congress

UNSCOB: United Nations Special Committee on the Balkans

MGSA: Modern Greek Studies Association

WFTU: World Federation of Trade Unions

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Εμφύλιος πόλεμος αποτελεί ένα ζήτημα το οποίο απασχολεί την ελληνική κοινωνία, με έμμεσο τουλάχιστον τρόπο, ακόμη και σήμερα. Τα τελευταία χρόνια, έχουν πληθύνει ιδιαίτερα οι περιπτώσεις στις οποίες το ζήτημα του Εμφυλίου επανέρχεται στο δημόσιο λόγο με άμεσες, μάλιστα, επεκτάσεις του παρελθοντολογικού πολεμικού λόγου στην σημερινή πολιτική κατάσταση. Χαρακτηριστικά, στην Βουλή των Ελλήνων έχουν ακουστεί ομιλίες που αναφέρονται σε «ραντεβού στα γουναράδικα» αλλά και στην «άμμο» του Γράμμου και του Βίτσι. Αυτή η υπαρκτή αυξητική τάση των αναφορών του πολιτικού λόγου στην περίοδο του Εμφυλίου αν και αποτελεί ένα ζήτημα το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεν θα μας απασχολήσει στο παρόν κείμενο, διότι εκλαμβάνουμε ως δεδομένη την ύπαρξη αντικρουόμενων απόψεων επί του θέματος, καθ όλη τη διάρκεια της περιόδου από τη λήξη του πολέμου μέχρι και σήμερα.

Παράλληλα, το ζήτημα απασχολεί, όπως είναι φυσιολογικό και την επιστημονική κοινότητα. Μια ανασκόπηση της επιστημονικής βιβλιογραφίας των τελευταίων δεκαπέντε ετών μας αποκαλύπτει μια ιδιαίτερη «άνθηση» των επιστημονικών μελετών πάνω στο ζήτημα¹. Ταυτόχρονα, δεν μπορούμε παρά να παρατηρήσουμε ότι οι απόψεις των διαφόρων επιστημόνων διαφέρουν αρκετά μεταξύ τους. Αυτή η διαφοροποίηση, είναι μεν λογική και θεμιτή, μιας και θεωρούμε ότι ο κάθε επιστήμονας όντως αποτελεί ένα μέρος της ιστορίας που καταγράφει, αφού αναλύει, εκθέτει και ερμηνεύει τα διάφορα προβλήματα της έρευνας με βάση τη δική του προβληματική και λογική. Η ιστορία, όμως, είναι και μια κοινωνική επιστήμη, η οποία υπόκειται σε ορισμένους κοινά αποδεκτούς κανόνες. Συνεπώς, διαφορετικές εκτιμήσεις σε επιμέρους ζητήματα μπορούν να γίνουν κατανοητές. Οι εκ διαμέτρου αντίθετες αντιλήψεις σε ζητήματα κεφαλαιώδους σημασίας, όπως ο τρόπος με τον οποίο η ελληνική κοινωνία έφτασε στον Εμφύλιο πόλεμο, δεν μπορούν παρά να προκαλούν την απορία και το ενδιαφέρον.

Θα μπορούσαμε, ίσως, να αναζητήσουμε ένα μέρος της απάντησης της παραδοξότητας αυτής, στρέφοντας καταρχάς το ενδιαφέρον μας στους ίδιους τους ιστορικούς, στις έρευνες τους και να αναζητήσουμε στις ιδιαίτερες διαδρομές τους τα αίτια των παρατηρούμενων

¹ Γενικότερα για την βιβλιογραφία του Εμφυλίου πολέμου μέχρι και το 1999 χρησιμοποιήσαμε το έργο του Νίκου Κουλούρη καθώς και το βιβλιογραφικό οδηγό του Hagen Fleischer, βλ: Κουλούρης Νίκος, *Ελληνική βιβλιογραφία του εμφύλιου πολέμου*, Φιλίστωρ, Αθήνα, 2000.β) • «Η Ελλάδα υπό την Κατοχή του Άξονα. Βιβλιογραφική επισκόπηση», στο: Η Ελλάδα στη Δεκαετία 1940-1950, Αθήνα: Θεμέλιο, 1984, τομ. Β', σσ. 13-181.

διαφοροποιήσεων. Ταυτόχρονα, θεωρούμε ότι τα άτομα αυτά φυσιολογικά υπόκεινται και στις δεσμεύσεις της κοινωνικής ζωής. Συνεπώς, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και όψεις αυτού του παράγοντα καθώς και τις εξελίξεις που συντελούνται σε αυτόν σε μια προκαθορισμένη περίοδο. Τέλος, πρέπει να θυμόμαστε ότι οι έρευνες αυτές ήρθαν να απαντήσουν σε ήδη διαμορφωμένες και αντικρουόμενες μεταξύ τους απόψεις επί του ζητήματος.

Συνεπώς, στην προσπάθεια μας να προσεγγίσουμε την παραδοξότητα που εντοπίσαμε, θεωρούμε ότι θα πρέπει να αναστρέψουμε τη σειρά και να αναφερθούμε καταρχάς στις πρωταρχικές αντιλήψεις περί του Εμφυλίου. Στη συνέχεια, εξετάζοντας την πολιτική και κοινωνική κατάσταση στην Ελλάδα, μετά τη λήξη του πολέμου, θα ακολουθήσουμε τις διαδρομές αυτών των αντιλήψεων κάτω από το πρίσμα των πολιτικών εξελίξεων, τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και σε ορισμένα θέματα που αφορούν ζητήματα που υπερβαίνουν τα γεωγραφικά της πλαίσια. Όταν καταστεί αυτό δυνατό, θα αναζητήσουμε εκεί τους τρόπους με τους οποίους οι επιστήμονες και οι έρευνες τους αλληλεπίδρασαν με τις διαμορφωμένες αντιλήψεις για τον Εμφύλιο.

Επιπλέον, θεωρούμε ότι μια επισκόπηση της ανάπτυξης της ιστορικής μελέτης πάνω στον Εμφύλιο πόλεμο αποτελεί από μόνο του ένα θέμα αρκετά ενδιαφέρον, μιας και η βιβλιογραφία πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα είναι μάλλον αποσπασματική και σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να θεωρηθεί ακόμη και ελλιπής, ιδιαίτερα για την περίοδο της πρώτης ανάπτυξης της επιστημονικής έρευνας².

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθούμε στο ζήτημα των αναγκαίων περιορισμών στις οποίες υπόκειται το παρόν κείμενο. Αρχική θέληση ήταν η απάντηση του ερωτήματος μέσω της εξέτασης όλων των διαθέσιμων ερευνών επιστημονικών και μη. Κάτι τέτοιο φυσικά δεν

² Ο συλλογικός τόμος τον οποίο επιμελήθηκαν οι Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι περισσότερα ερωτήματα προκαλεί παρά απαντά. Η περίοδος της πρώτης επιστημονικής άνθησης πάνω στη δεκαετία του 1940 αναφέρεται μόνο αποσπασματικά, ενώ οι ίδιες οι έρευνες πολύ συχνά εντάσσονται σε ένα γενικότερο σχήμα που βασίζεται στην «πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία της Αριστεράς» μετά την πτώση της Χούντας, εμμένοντας περισσότερο σε ζητήματα όπως η «ρεβάνς των ηττημένων», (βλ. Αντωνίου Γιώργος, Μαραντζίδης Νίκος, «Το επίμονο παρελθόν», στο Αντωνίου Γιώργος, Μαραντζίδης Νίκος (επιμ), *Η εποχή της σύγχυσης, η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Εστία, Αθήνα, 2008, σελ. 35) παρά στη κριτική στα ίδια τα πραγματολογικά στοιχεία και τις ερμηνευτικές που ήρθαν στην επιφάνεια μέσα από αυτές. Με τον τρόπο αυτό η πρώτη επιστημονική έρευνα που αφορούσε την πολιτική του ΚΚΕ στα χρόνια που οδήγησαν στην κλιμάκωση του πολέμου, αυτή του Φίλιππου Ηλιού στην *Αυγή* γνώρισε ελάχιστης προσοχής. Μισή σελίδα αφιερώνεται στον προειρημένο τόμο, ενώ στο βιβλίο του Νίκο Μαραντζίδη, *ΔΣΕ 1946-49*, αναφέρεται σε μόλις πέντε γραμμές, βλ. Μαραντζίδης Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σελ. 24.

κατέστη δυνατό για μια σειρά από λόγους, εκ των οποίων οι περιορισμοί των χρονικών πλαισίων που τίθενται από τον παρόντα κανονισμό του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών, έχουν μάλλον ήσσονα σημασία.

Ως εκ τούτου, είμαστε αναγκασμένοι να περιορίσουμε την έρευνα μας στην πρώτη φάση της ανάπτυξης της ιστοριογραφικής μελέτης του Εμφυλίου πολέμου, τα όρια της οποίας τοποθετούμε ανάμεσα στην λήξη του πολέμου και στην αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982. Αυτή η περίοδος παραμένει αρκετά μεγάλη, όμως εάν λάβουμε υπόψη μας ότι η επιστημονική έρευνα πάνω στην δεκαετία του 1940 εμφανίζεται μόνο μετά την πτώση της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, για μια σειρά από λόγους στους οποίους θα αναφερθούμε στη συνέχεια, αντιλαμβανόμαστε ότι τόσο η περίοδος όσο και το υλικό που θα εξετάσουμε περιορίζεται χρονικά και ποσοτικά.

Ένα μεγάλο μέρος της παρούσας εργασίας αφορά λοιπόν την ανάλυση μια σειράς ερευνών, οι οποίες ήρθαν στην επιφάνεια μέσα από το συνέδριο του Λονδίνου και το συμπόσιο της Ουάσινγκτον, αμφότερων γενομένων το 1978, καθώς και μέσα από το αφιέρωμα της εφημερίδας *Αυγή* που έγινε με την επιμέλεια του ιστορικού Φίλιππου Ηλιού και δημοσιεύτηκε στα τέλη του 1979 και τις αρχές του επόμενου έτους. Το συγκεκριμένο υλικό θα μπορούσε μάλιστα να θεωρηθεί ελαφρώς περιορισμένο, αλλά και πάλι είμαστε αναγκασμένοι να υπενθυμίσουμε ότι βασικός στόχος της παρούσας εργασίας δεν είναι η επισκόπηση των ερευνών αυτών καθ' αυτών, ούτε και η κριτική επ' αυτών. Στόχος του κειμένου είναι: αρχικά η ανάδειξη του τρόπου με τον οποίο οι έρευνες δημιουργήθηκαν και ήρθαν στην επιφάνεια, καθώς και εν συνεχεία η ανάλυση και η άρθρωση τους σε ένα συνεκτικό πλαίσιο, σε ένα γενικότερο σχήμα αντίληψης περί του πώς έφτασε η ελληνική κοινωνία στον Εμφύλιο, μέσα από το οποίο θα εξετάσουμε τον τρόπο με τον οποίο αλληλεπίδρασαν με τις υπάρχουσες αντιλήψεις πάνω στο ζήτημα.

Παράλληλα, ο Εμφύλιος πόλεμος αποτελεί και ένα γεγονός το οποίο είναι μεν μοναδικό, σε σχέση με αυτά της προηγούμενης περιόδου διότι εντάσσεται σε ένα νέο γενικότερο πλαίσιο. Αυτό του Ψυχρού Πολέμου. Την ίδια στιγμή όμως σχετίζεται και άμεσα με τις εξελίξεις που είχαν συντελεστεί στην ελληνική κοινωνία στα προηγούμενα χρόνια. Με τον τρόπο αυτό θεωρούμε δέον να χρησιμοποιήσουμε στην παρούσα εργασία και έρευνες οι οποίες είχαν κύρια αναφορά στην περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης.

Η συγκεκριμένη περίοδος εμφανίζει ένα ακόμη στοιχείο το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον. Εκεί εντοπίζουμε τις πρώτες έρευνες, τα πορίσματα των οποίων έρχονταν σε άμεση αντίθεση με την κυρίαρχη αντίληψη περί του πολέμου μέσα στην ελληνική κοινωνία. Παράλληλα, σε ορισμένους επιστημονικούς και μη κύκλους, είναι αρκετά διαδεδομένη η άποψη ότι η Αριστερά, εκμεταλλευόμενη την προνομιακή θέση που είχε αποκτήσει μετά την πτώση της Δικτατορίας, προσπάθησε και τελικά κατάφερε να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο ολόκληρη η δεκαετία του 1940 γινόταν αντιληπτή μέσα στην ελληνική κοινωνία. Στο σημείο αυτό προκαλείται φυσιολογικά ένα ακόμη ερώτημα. Υπάρχει όντως αυτή η προσπάθεια;

Για να απαντήσουμε όμως και σε αυτό το ερώτημα βρισκόμαστε και πάλι αναγκασμένοι να αναφερθούμε στον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτός ο Εμφύλιος μετά τη λήξη του καθώς και στο πολιτικό καθεστώς στο οποίο η ελληνική κοινωνία καλείτο να λειτουργήσει. Κατά συνέπεια είμαστε αναγκασμένοι να ξεκινήσουμε το κείμενο μας από την αρχή, δηλαδή το τέλος του πολέμου.

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΩΝ ΜΑΧΩΝ

Οι μάχες του πολέμου τερματίστηκαν τις τελευταίες ημέρες του καλοκαιριού του 1949, η τεταμένη, όμως, κατάσταση θα συνεχιζόταν για αρκετά χρόνια ακόμα. Οι συνέπειες του Εμφυλίου θα βάραιναν με άμεσο τρόπο την ελληνική κοινωνία για ένα ακόμη τέταρτο του αιώνα.

Το στρατόπεδο των νικητών είχε δημιουργήσει ένα καθεστώς στο οποίο η Αριστερά είχε τεθεί ουσιαστικά, στο περιθώριο της κοινωνικής και πολιτικής ζωής³. Η δημιουργία και η σταδιακή ανάπτυξη αυτού του ιδιαίτερου πολιτειακού καθεστώτος, το οποίο συνδύαζε τον άκρατο αυταρχισμό των έκτακτων στρατοδικείων με την αντιπροσωπευτική δημοκρατία, είχε αρχίσει να δημιουργείται από τους πρώτους μήνες που ακολούθησαν τη Συμφωνία της Βάρκιζας, όταν σημειώνονταν ήδη, τα πρώτα χτυπήματα της Λευκής Τρομοκρατίας. Οι επιθέσεις αυτές, οι οποίες πλήθαιναν συνεχώς, σε συνδυασμό με τη σταδιακή αύξηση της νομικής πίεσης απέναντι στην Αριστερά είχαν διατηρήσει την τεταμένη κατάσταση των κατοχικών χρόνων καθώς και των πρώτων μηνών της απελευθέρωσης, που είχαν σημαδευτεί από τις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου του 1944.

Κατά την διάρκεια του πολέμου η κατάσταση αυτή συνέχισε να εντείνεται. Το ελληνικό κοινοβούλιο είχε ψηφίσει και περάσει με αναγκαστικά διατάγματα μια σειρά από νομοθετήματα, στόχος των οποίων ήταν η ολοκληρωτική περιθωριοποίηση της Αριστεράς. Την επίθεση κατά των αριστερών φρονημάτων, μέσω του Τρίτου Ψηφίσματος, το οποίο έθετε τις βάσεις για την επισημοποίηση της Λευκής Τρομοκρατίας ακολούθησαν μια σειρά από νομοθετήματα όπως ο αναγκαστικός νόμος 516/1948. Σύμφωνα με τις διατάξεις του συγκεκριμένου διατάγματος, ιδρύθηκαν συμβούλια νομιμοφροσύνης σε όλες τις δημόσιες υπηρεσίες με σκοπό τον έλεγχο των φρονημάτων των δημοσίων υπαλλήλων σε μια προσπάθεια «εξυγίανσης» του κρατικού μηχανισμού.

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα μέτρα αυτά δεν στρέφονταν προς το ΚΚΕ ή το ΕΑΜ ως πολιτικούς οργανισμούς αλλά αντίθετα προς τη βάση της Αριστεράς. Η νομική απαγόρευση της λειτουργίας του ΚΚΕ ήρθε μόλις στα τέλη του 1947 όταν το Κομμουνιστικό Κόμμα και μια

³ Περισσότερα για το ζήτημα του θεσμικού πλαισίου διώξεων, βλ κυρίως Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, (1922-1974), Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1978, σελ 451-600.

σειρά από αριστερές μετωπικές οργανώσεις (ΕΠΟΝ, ΕΑΜ, ΕΤΑ, ΕΑ) τέθηκαν εκτός νόμου με βάση τον α.ν. 517/1947.

Ταυτόχρονη και εξίσου κλιμακούμενη ήταν η αντίδραση της Αριστεράς. Οι ολιγάριθμες ομάδες αυτοάμυνας των αρχών του 1946, είχαν μετατραπεί ένα χρόνο μετά, σε ένα αντάρτικο στρατό, απώτερος σκοπός του οποίου ήταν η απελευθέρωση ενός τμήματος της χώρας και η δημιουργία μιας παράλληλης κυβέρνησης. Αυτό συνέβη στα τέλη του 1947 με την ανακήρυξη της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης. Ο πόλεμος κλιμακώθηκε σταδιακά και στα τέλη του 1948 ο ΔΣΕ είχε κυριαρχήσει σε μια σειρά από ορεινές περιοχές, αποτυγχάνοντας όμως στις προσπάθειες του για την κατάληψη κάποιας μεγάλης πόλης. Το 1949, η πίεση του Εθνικού Στρατού αυξήθηκε ιδιαίτερα μετά τις επιχειρήσεις του Δημοκρατικού Στρατού στο Καρπενήσι και στη Φλώρινα στις αρχές του έτους. Βαθμιαία και παρά τις επιμέρους επιτυχίες, οι δυνάμεις του ΔΣΕ περιορίζονταν ολοένα και περισσότερο στις βόρειες περιοχές της χώρας. Οι θερινές επιχειρήσεις του Εθνικού Στρατού είχαν ως αποτέλεσμα τη διάλυση του αντάρτικου αρχικά στην Πελοπόννησο και εν συνεχεία στις περιοχές της Στερεάς Ελλάδας.

Οι μάχες του πολέμου σταμάτησαν εν τέλει την 29^η Αυγούστου 1949, όταν οι κύριες δυνάμεις του ΔΣΕ αποχώρησαν από την Ελλάδα, μετά την διπλή μάχη του Γράμμου και του Βίτσι, στα πλαίσια της επιχείρησης «Πυρσός». Την επόμενη οι εφημερίδες ανακοίνωναν ότι «επήλθεν η πλήρης κατάρρευσις του συμμοριτισμού»⁴. Με αυτή την εξέλιξη ήρθε και το τέλος της πολεμικής δεκαετίας. Μιας περιόδου ιδιαίτερα πυκνής σε γεγονότα για την ελληνική κοινωνία, η οποία εκείνη την ημέρα ξεκινούσε μια μακρά πορεία προς την άρση των συνεπειών του πολέμου, ο οποίος άρχισε να περνάει στο ολοένα και απομακρυνόμενο παρελθόν.

⁴ *Ελευθερία*, 30/8/1949, σελ. 1.

ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΕΜΦΥΛΙΟΥ

Στο μέρος αυτό θα αναφερθούμε στις δύο αντιλήψεις περί του Εμφυλίου πολέμου και στη συνέχεια θα περάσουμε στην περιγραφή του καθεστώτος εκείνου, το οποίο στην ουσία έθετε εκτός νόμου, τόσο την άποψη του αντιπάλου όσο και τους φέροντες αυτής και ταυτόχρονα ανάγκασε την ελληνική κοινωνία σε μια μακρά περίοδο σιωπής πάνω στα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 και ιδιαίτερα του Εμφυλίου πολέμου. Τη στιγμή της λήξης του πολέμου μπορούμε να εντοπίσουμε δυο κύριες κατευθύνσεις στο επίπεδο του εκφερόμενου πολιτικού λόγου, σχετικά με τα γεγονότα της περιόδου που μόλις είχε τελειώσει. Αυτή των νικητών και αυτή των ηττημένων⁵.

Σύμφωνα με τους νικητές του Εμφυλίου, η Ελλάδα εισήλθε στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό του συμμαχικού στρατοπέδου, την 28^η Οκτωβρίου 1940. Ο ελληνικός στρατός αφού αντιστάθηκε στην ιταλική επίθεση, κατάφερε πολύ σύντομα, με την πλήρη κινητοποίηση των ελληνικών δυνάμεων, να ανατρέψει την τακτικά εις βάρος του κατάσταση, εισερχόμενος μάλιστα, βαθιά, στο αλβανικό έδαφος. Η νίκη αυτή ήρθε σε μια στιγμή που το συμμαχικό στρατόπεδο, τουλάχιστον στο ευρωπαϊκό μέτωπο του πολέμου, είχε περιοριστεί στις δυνάμεις της κλονισμένης Βρετανικής Αυτοκρατορίας και αυτές της Ελλάδας. Όμως, μετά την είσοδο και της ναζιστικής Γερμανίας στον πόλεμο, η χώρα καταλήφθηκε και η κυβέρνηση μαζί με τον βασιλιά Γεώργιο Β' αποχώρησε αρχικά από τη μητροπολιτική Ελλάδα και μετά τη μάχη της Κρήτης διέφυγε στο εξωτερικό.

Η αντίσταση στην τριπλή κατοχή που επιβλήθηκε από τις δυνάμεις του Άξονα, συνεχίστηκε στο εσωτερικό της χώρας αλλά και στο εξωτερικό. Κατά τη διάρκεια του πολέμου ελληνικές δυνάμεις είχαν πολεμήσει σε αρκετά από τα κύρια μέτωπα του πολέμου, όπως σε αυτό της Βορείου Αφρικής και της Ιταλίας, καταγαγόντας σημαντικές επιτυχίες. Παράλληλα, στο εσωτερικό της χώρας αρκετές αντιστασιακές οργανώσεις παρείχαν εξέχουσες υπηρεσίες στον κοινό συμμαχικό σκοπό με τρομερές θυσίες εξαιτίας των γερμανικών αντιποίνων. Τελικά, μετά

⁵ Στην πραγματικότητα μπορούμε να εντοπίσουμε και άλλες κατευθύνσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της εφημερίδας *Μάχη* η οποία λειτουργούσε ως επίσημο όργανο του ΣΚΕ-ΕΛΔ. Μετά την ψήφιση του ν.517/1947 αποτέλεσε τη μοναδική εφημερίδα η οποία έφερε μια διαφορετική άποψη από τις άλλες νόμιμες εφημερίδες σχετικά με τον πόλεμο, καταγγέλλοντας για παράδειγμα τα εν Μακρονήσσω τεκταινόμενα και διατηρώντας ταυτόχρονα κριτική στάση προς την ηγεσία του ΚΚΕ σε μια σειρά από άλλα ζητήματα. Επίσης διαφορετικού τύπου λόγο εξέφεραν και οι διάφορες τροτσικιστικές οργανώσεις. Παρόλα αυτά στην παρούσα εργασία επιλέγουμε να επικεντρωθούμε στις δύο κύριες κατευθύνσεις των αντιλήψεων.

από τρία χρόνια και πλέον χρόνια κατοχής η χώρα απελευθερώθηκε, με την αποχώρηση των Γερμανών και η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας επέστρεψε στην Αθήνα.

Την εικόνα της νίκης, σκίαζαν από τη μια πλευρά οι τεράστιες καταστροφές που είχε επιφέρει ο πόλεμος και η Κατοχή, μιας και στα χρόνια αυτά είχαν χαθεί εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι, ενώ και η υλική υποδομή της χώρας είχε καταστραφεί σε μεγάλο βαθμό. Την ίδια στιγμή, ένα ακόμη πρόβλημα παρουσίαζε και η αλματώδης ανάπτυξη του ΚΚΕ το οποίο εκμεταλλευόμενο την οριακή κατάσταση, στην οποία είχε περιέλθει η ελληνική κοινωνία στα χρόνια της Κατοχής, είχε καταφέρει να παρασύρει και να παγιδεύσει ένα τμήμα του ελληνικού λαού, με σκοπό τη βίαιη κατάκτηση της εξουσίας. Κάτι το οποίο είχε προσπαθήσει δυο φορές. Την πρώτη στα χρόνια της Κατοχής με την στάση του στρατεύματος στη Μέση Ανατολή και τις συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιστασιακές οργανώσεις και εν συνεχεία κατά τη διάρκεια του δεκεμβριανού κινήματος, παρά το γεγονός ότι προηγουμένως είχε συμπεριληφθεί στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου μετά την Συμφωνία του Λιβάνου. Αυτή η φάση της σύγκρουσης έληξε το Φεβρουάριο του 1945, με την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, μέσω της οποίας το ΚΚΕ και οι συνεργαζόμενες με αυτό πολιτικές δυνάμεις κατόρθωσαν να παραμείνουν εντός του πλαισίου νομιμότητας, ενώ πέτυχαν και την αμνήστευση κάθε πολιτικού εγκλήματος.

Η ηγεσία του Κομμουνιστικού Κόμματος είχε εκμεταλλευτεί το γεγονός αυτό στο έπακρο ώστε να οργανώσει μια ακόμη προσπάθεια για την κατάκτηση της εξουσίας. Ο τρίτος αυτός κατά σειράν γύρος εγκαινιάστηκε την ημέρα των πρώτων μεταπολεμικών εκλογών, με την επίθεση ομάδας ανταρτών στο σταθμό χωροφυλακής του Λιτόχωρου Πιερίας.

Απέναντι σε αυτή την κατάσταση το ελληνικό έθνος, υποβοηθούμενο από τους «ελεύθερους λαούς» που έστω και την τελευταία στιγμή κατανόησαν την κρισιμότητα της κατάστασης, κατάφερε να απαντήσει και σε αυτή την εξωτερική επιβουλή. Διότι η διαμάχη μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και του ΚΚΕ, μπορεί να παρουσιαζόταν εξ όψεως σαν ένα εσωτερικό πρόβλημα, στην πραγματικότητα αποτελούσε μια ακόμη προσπάθεια καταστροφής του ελληνισμού. Του δημιουργού δηλαδή και διαχρονικού προμαχώνα του δυτικού πολιτισμού που απειλείτο από τους παραδοσιακούς εχθρούς της ελευθερίας. Το «ανατολικόν πάθος», που εκπροσωπείτο την περίοδο εκείνη από τη Σοβιετική Ένωση. Όμως, και η αυτή η προσπάθεια

είχε αποτύχει και εκείνη τη στιγμή η χώρα ξεκινούσε, επιτέλους, την ανοικοδόμηση και γνώριζε την ομαλότητα, μετά από σχεδόν δέκα χρόνια συνεχών συγκρούσεων και καταστροφών⁶.

Η αντίθετη άποψη, αυτή της Αριστεράς, όπως μπορεί να θεωρηθεί φυσιολογικό διέφερε σε ορισμένα σημεία.

Σύμφωνα με αυτή, η Ελλάδα δέχθηκε την επίθεση της φασιστικής Ιταλίας και μετά από τον ηρωικό αγώνα του ελληνικού λαού στα βουνά της Αλβανίας κατακτήθηκε, μετά την είσοδο και της ναζιστικής Γερμανίας, στον πόλεμο. Το ΚΚΕ, κατά τη διάρκεια αυτής της εθνικής περιπέτειας είχε στηρίξει εξ αρχής την κυβέρνηση, διακηρύττοντας παράλληλα την ετοιμότητα των κομμουνιστών να συμμετάσχουν στον «υπέρ της ανεξαρτησίας της χώρας αγώνα»⁷. Μετά την ήττα στο μέτωπο και παρά την προδοσία των ελληνικών αρχών που παρέδωσαν τους φυλακισμένους κομμουνιστές στους κατακτητές, ξεκίνησε την οργάνωση της Αντίστασης ήδη από τους πρώτους μήνες της Κατοχής⁸.

Η ίδρυση του ΕΑΜ, το Σεπτέμβριο του 1941 που θεωρήθηκε ως η νέα «Φιλική, ο νέος φοίνικας που ξεπετιόταν μεσ' απ' τη στάχτη της εθνικής καταστροφής»⁹, απετέλεσε το σημαντικότερο σταθμό της ανάπτυξης του αντιστασιακού αγώνα, ο οποίος στα επόμενα χρόνια γιγαντώθηκε. Τη στιγμή μάλιστα της αποχώρησης των Γερμανών από το μητροπολιτικό έδαφος της χώρας, ο ΕΛΑΣ, ένοπλο τμήμα του εθνικοαπελευθερωτικού μετώπου, είχε κυριαρχήσει στο μεγαλύτερο τμήμα της χώρας, απελευθερώνοντας το.

Παράλληλα, στα χρόνια της Κατοχής το ΕΑΜ είχε καταφέρει να συσπειρώσει γύρω του την πλειοψηφία του ελληνικού λαού και να θέσει τις βάσεις για μια βαθιά κοινωνική αλλαγή. Πράγματι, ο στόχος του εαμικού κινήματος ήταν διττός, διότι αγωνιζόταν πρώτα για την απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές και ταυτόχρονα απέβλεπε και στην κοινωνική απελευθέρωση του ελληνικού λαού από τα δεσμά της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης. Μια εξάρτηση στην οποία είχε οδηγήσει η «προδοσία» της ελληνικής αστικής τάξης, ως προς τον

⁶ Περισσότερα για τον αντικομμουνιστικό λόγο βλ: Στρατής Μπουρνάζος, «Το κράτος των εθνικοφρόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ2, Βιβλίοδραμα, Αθήνα, 2009.

⁷ Παπαπαναγιώτου Αλέκος (επιμ), Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στον πόλεμο και στην αντίσταση, *Επίσημα Κείμενα*, ΚΚΕ (Εσωτερικού), Αθήνα, 1974, σελ 17.

⁸ ο.π. σελ. 54-55.

⁹ ο.π., σελ.83.

ιστορικό της ρόλο, ο οποίος ήταν η κυριαρχία της επί των παραδοσιακών αρχουσών τάξεων και η είσοδος της Ελλάδας στον σύγχρονο καπιταλιστικό κόσμο¹⁰.

Η κοινωνική αυτή αλλαγή, την οποία προετοιμάζε το εαμικό κίνημα, είχε αρχίσει ήδη να πραγματοποιείται στις απελευθερωμένες περιοχές, μέσα από τις αποφάσεις της ΠΕΕΑ για την θέσπιση της «αυτοδιοίκησης» και της «λαϊκής δικαιοσύνης που αποτελούσαν το «φυτώριο της Λαϊκής Δημοκρατίας»¹¹. Πολίτευμα το οποίο θα έλυνε τα εγγενή προβλήματα της ελληνικής οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ζωής που είχε επιφέρει η αποτυχία της αστικοδημοκρατικής επανάστασης και θα άνοιγε το δρόμο για την οριστική απελευθέρωση του λαού, το Σοσιαλισμό¹².

Η προσφορά του ΕΑΜ στην ελληνική κοινωνία δεν περιοριζόταν στα σημεία αυτά. Στα χρόνια της Κατοχής καθιερώθηκε, για πρώτη φορά, η συμμετοχή των γυναικών στην ευρύτερη πολιτική διαδικασία. Μέσω της μαζικής ένταξης μεγάλου αριθμού τους στον αγώνα για την απελευθέρωση της χώρας, οι γυναίκες είχαν κάνει ένα σημαντικό βήμα για την κατάκτηση μιας ισότιμης σχέσης μέσα στην κοινωνία. Επιπλέον, στις απελευθερωμένες από το λαϊκό στρατό περιοχές ένα μεγάλο εκπολιτιστικό κίνημα, έχοντας επικεφαλής τη νεολαία της Ελλάδας, που ήταν οργανωμένη κατά πλειοψηφία στην Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων, είχε φέρει τις τέχνες και τα γράμματα ακόμη και στις πιο καθυστερημένες επαρχίες της χώρας.

Παρόλα αυτά, μετά την εκδίωξη των Γερμανών, η ελληνική αστική τάξη εκμεταλλεζόμενη τις αντιθέσεις που είχαν δημιουργηθεί στα πλαίσια του εαμικού κινήματος, κατόρθωσε να παρασύρει το ΕΑΜ στη δεκεμβριανή σύγκρουση, στηριζόμενη τόσο στις δυνάμεις της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, όσο και σε αυτές των κατοχικών δοσίλογων. Αποτέλεσμα της ήττας αυτής ήταν η υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, η οποία

¹⁰ «Δέσμευσε και έπνιξε τις εσωτερικές παραγωγικές δυνατότητες, διατήρησε και δυνάμωσε τις μισοφεουδαρχικές σχέσεις στο χωριό, υπόταξε την οικονομική ζωή της χώρας στις επιταγές και τα συμφέροντα του ξένου κεφαλαίου, ενώ οι ντόπιοι εκμεταλλευτές τού καμαν το διάμεσο και το μεσίτη στην αποστράγγιση του τόπου και στην καταλήστευση του λαού». Βλ. ΑΣΚΙ, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 102, 001.02.01.00047, σελ. 11.

¹¹Βλ. Μπέικος Γεωργούλας, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979, σελ. 9.

¹²Βλ. *Λαοκρατία και Σοσιαλισμός, Το πρόγραμμα της Εθνικής Απελευθέρωσης και της Λαϊκής Δημοκρατίας*, Μνήμη, Αθήνα, 1985, σελ.23-29.

ολοκλήρωνε την πορεία που είχε ξεκινήσει από το Λίβανο και που είχε οδηγήσει στον αφοπλισμό του λαϊκού κινήματος¹³.

Αμέσως μετά την παράδοση των όπλων, η Αριστερά είχε πέσει θύμα της Λευκής Τρομοκρατίας και εν συνεχεία στα πλαίσια ενός κόσμου που εισερχόταν ολοένα και ταχύτερα σε μια νέα πιθανή παγκόσμια σύγκρουση, είχε δεχθεί τη συντονισμένη επίθεση τόσο των παρακρατικών οργανώσεων, όσο και του επίσημου ελληνικού κράτους. Γεγονός το οποίο έκλεινε τα περιθώρια συνεννόησης και δεν έδινε τη δυνατότητα για μια δημοκρατική εξέλιξη και το ειρηνικό πέρασμα προς τη Λαϊκή Δημοκρατία.

Απέναντι σε αυτές τις εξελίξεις, η ηγεσία του ΚΚΕ είχε θεωρήσει ότι η χώρα βρισκόταν υπό μια νέα ιμπεριαλιστική κατοχή και ο μόνος τρόπος με τον οποίο θα μπορούσε να αναστραφεί η κατάσταση αυτή, ήταν η χρήση μεθόδων εκτεταμένου ένοπλου αγώνα. Στόχος ο οποίος θεωρήθηκε ότι μπορούσε να επιτευχθεί με την ίδρυση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης και με την μετατροπή της αυτοάμυνας σε ένα «μαζικό λαϊκό στρατό»¹⁴, του οποίου απώτερος σκοπός ήταν η απελευθέρωση της χώρας από «τη ντόπια φασιστική κλίκα και τα αφεντικά της, τους αμερικάνο-άγγλους κατακτητές»¹⁵.

Το δεύτερο αντάρτικο δυνάμωσε και έφτασε στο σημείο να καταγάγει σημαντικές επιτυχίες απέναντι στον αντίπαλο του. Όμως, μετά από τρία χρόνια πολέμου και κάτω από το βάρος των εξελίξεων που είχε προκαλέσει η «ανοικτή προδοσία του Τίτο»¹⁶ καθώς και η άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ στον πόλεμο, το λαϊκό κίνημα έβρισκε τον εαυτό του νικημένο, σε μια πλήρως αρνητική συγκυρία. Σε ένα περιβάλλον στο οποίο ο αντίπαλος κατείχε την απόλυτη κυριαρχία και με ένα μεγάλο μέρος των ελλήνων κομμουνιστών είτε νεκρούς, είτε εξόριστους, είτε διασκορπισμένους σε μια σειρά από σοσιαλιστικές χώρες. Μπροστά σε αυτή τη νέα κατάσταση, που διαμορφώθηκε με την υποχώρηση των δυνάμεων του Δημοκρατικού Στρατού, το Κομμουνιστικό Κόμμα διεκήρυττε τα νέα καθήκοντα τα οποία αφορούσαν, εμμέσως πλην

¹³Ο Νίκος Ζαχαριάδης στην ομιλία του κατά τη διάρκεια της 3^{ης} Συνδιάσκεψης του ΚΚΕ είχε αναφερθεί στη «λαθεμένη πολιτική γραμμή» που ακολούθησε το Κόμμα κατά τη διάρκεια της Κατοχής η οποία οδήγησε στην «πλήρη, ολοκληρωτική υποταγή στους άγγλους ιμπεριαλιστές» και συνέχισε κατηγορώντας τον Γιώργη Σιάντο ότι «συνειδητά» την εφάρμοσε. Βλ. Ροδάκης Περικλής, Γραμμένος Μπάμπης (επιμ.), *3^η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, 10-14/10/1950, λόγοι-εισηγήσεις-αποφάσεις*, Γλάρος, Αθήνα. 1988, σελ. 62.

¹⁴ «Γιατί βγαίνει ο 'Δημοκρατικός Στρατός'», ΔΣΕ, Χρόνος Α, Αριθμός φύλλου 1, Γενάρης 1948, σελ: 3

¹⁵ ο.π.

¹⁶ Βλ. Ροδάκης, ο.π. σελ 62.

σαφώς, την εγκατάλειψη των μορφών ένοπλης πάλης και την προσπάθεια για την ομαλοποίηση της κατάστασης.

Από αυτή την σύντομη παρουσίαση των δυο βασικών αντιλήψεων περί Εμφυλίου σημειώνουμε τα εξής σημεία τα οποία θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια: Καταρχάς, ο εμφύλιος πόλεμος δεν αντιμετωπιζόταν από το αντικομμουνιστικό στρατόπεδο ως τέτοιος. Αντίθετα, γινόταν αντιληπτός ως ένας ακόμη αγώνας του ελληνικού έθνους κατά των προαιώνιων εχθρών του, των «Σλάβων». Κάτω από αυτό το σχήμα, τόσο το ΚΚΕ και οι διάφορες συνδεόμενες με αυτό οργανώσεις, όσο και τα μέλη τους, είχαν μετατραπεί σε μια «εγκληματική» και «προδοτική» μειοψηφία, η οποία στην προσπάθεια της να φέρει τον «κομμουνιστικό παράδεισο», είχε προσπαθήσει να παραδώσει ουσιαστικά την χώρα στον αντίπαλο.

Παράλληλα ούτε στον επίσημο λόγο του ΚΚΕ, όπως αυτός αποτυπώνεται στα επίσημα κείμενα του, ο πόλεμος αναφέρεται ως εμφύλιος. Αυτό συνέβαινε διότι ο αγώνας του γινόταν αντιληπτός ως μια αντίδραση απέναντι στο «μονόπλευρο εμφύλιο» που είχε επιβάλει ο αντίπαλος. Το σημείο αυτό έχει ενδιαφέρον διότι μέσα από τη μη παραδοχή της συμμετοχής σε έναν εμφύλιο πόλεμο, το ΚΚΕ, «αποποιείται την ευθύνη για αυτόν»¹⁷.

Μια ακόμη παρατήρηση στα κείμενα της περιόδου, μας αποκαλύπτει, όμως, και μια διαφοροποίηση ανάμεσα στους δυο αντιπάλους. Από την πλευρά του Κομμουνιστικού Κόμματος, η αστική ηγεσία μπορεί να παρουσιαζόταν ως προδοτική, οι άμεσοι αντίπαλοι στα πεδία των μαχών αντιμετωπιζόταν ως «παιδιά του λαού» που ο αντίπαλος «καταφέρνει να ξεγελάει και να παρασέρνει»¹⁸. Σε αντίθεση με το αστικό στρατόπεδο το οποίο αντιλαμβανόταν τους μαχητές του ΔΣΕ ως προδότες και που για ένα σημαντικό τμήμα από αυτούς επεφύλασσε την εσχάτη των ποινών.

Το ΚΚΕ και ιδιαίτερα το ΕΑΜ, όμως, τα προηγούμενα χρόνια είχαν κατορθώσει να καταστούν σημαντική πολιτική δύναμη στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε μια παραδοξότητα στο σχήμα περί συνωμοσίας μιας μικρής μειοψηφίας κομμουνιστών. Παραδοξότητα η οποία έβρισκε την απάντηση της στις τακτικές που χρησιμοποιούσε το

¹⁷ Βλ. Ελεφάντης Άγγελος, «Προσλήψεις του Εμφυλίου πολέμου μετά τον Εμφύλιο», στο *Μας πήραν την Αθήνα..., ξαναδιαβάζοντας την ιστορία 1941-1950*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σελ 99.

¹⁸ Νίκος Ζαχαριάδης, «Διάσταση ανάμεσα στην πολιτική και τη δράση μας», ΔΣΕ, τχ 2 Φλεβάρης 1948, σελ. 28.

κομμουνιστικό κίνημα που βασίζονταν στην απάτη και το ψεύδος. Το ΚΚΕ, στη θεώρηση των νικητών του πολέμου είχε καταφέρει λοιπόν να «παρασύρει» με τα εθνικοαπελευθερωτικά συνθήματα που είχε υιοθετήσει στα χρόνια της Κατοχής ένα τμήμα του ελληνικού λαού, το οποίο όμως, κατά πλειοψηφίαν, είχε αποκηρύξει την εμπλοκή του στο εαμικό κίνημα. Μέσα σε ειδικά εθνικά «σανατόρια» τα ελληνικά νιάτα είχαν άλλωστε «ανανήψει» από την «αρρώστια» του κομμουνισμού¹⁹.

Αναφερθήκαμε ακόμη στις τρεις προσπάθειες του ΚΚΕ για την κατάληψη της εξουσίας. Η θεωρία των «τριών γύρων» που τοποθετούσε τον πρώτο στη «στάση» της πλειοψηφίας του ελληνικού στρατεύματος στη Μέση Ανατολή και στις κατοχικές εμφύλιες συγκρούσεις, το δεύτερο στα Δεκεμβριανά και τον τρίτο στον Εμφύλιο πόλεμο, αποτέλεσε μια από τις κύριες θεματικές του λόγου της νικηφόρας παράταξης. Η τριμερής αυτή διάκριση «επεδείκνυε» τόσο την αποφασιστικότητα όσο και τη «δολιότητα» του Κομμουνιστικού Κόμματος, και ταυτόχρονα απαξίωνε το ρόλο και την προσφορά της Αριστεράς στην περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης.

Ο λόγος των νικητών είχε αποκτήσει, όμως, ηγεμονικά χαρακτηριστικά. Αυτό συνέβη αφενός λόγω του πλαισίου της καταδίωξης της Αριστεράς που περιγράψαμε παραπάνω, καθώς και από το γεγονός ότι τη στιγμή της λήξης του πολέμου, τον λόγο αυτόν, προέβαλε το σύνολο του αστικού πολιτικού κόσμου, που αποτέλεσε και τον αντίπαλο του κομμουνιστικού κινήματος. Οι έννοιες της εθνικοφροσύνης και του αντικομμουνισμού είχαν αναγορευθεί, μέσα στον Εμφύλιο, σε επίσημη ιδεολογία του ελληνικού κράτους.

Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να συναντήσουμε φιλελεύθερους διανοούμενους οι οποίοι όσο ο πόλεμος εντεινόταν συμμετείχαν ολοένα και πιο ενεργά στην αντικομμουνιστική εκστρατεία. Πέραν της περίπτωσης του Λέσβιου λογοτέχνη Στρατή Μυριβήλη ο οποίος είχε υιοθετήσει εκείνα τα χρόνια ένα πρωτόγονο θα λέγαμε αντικομμουνιστικό λόγο²⁰, μπορούμε να

¹⁹ Μια μικρή κηλίδα σε αυτή τη θεώρηση των πραγμάτων μας αποκαλύπτεται την επομένη των πρώτων μετεμφυλιακών εκλογών. Στα φύλλα των εφημερίδων την επόμενη των εκλογών παρατηρούμε ότι απουσιάζουν τα αποτελέσματα των «εξόριστων» εκλογικών τμημάτων. Τελικά τα αποτελέσματα, όταν δημοσιεύθηκαν μια εβδομάδα αργότερα έδειξαν ότι η «ανάνηψη» μάλλον είχε και τα όρια της. Βλ. Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία, κόμματα και εκλογές, 1946-1949*, Πατάκης, Αθήνα, σελ. 123. Για την προσπάθεια «ανάνηψης» των κομμουνιστών, βλ. κυρίως: Πολυμέρης Βόγλης, Στρατής Μπουρνάζος, «Στρατόπεδο Μακρονήσου, 1947-1950. Βία και προπαγάνδα», στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα*, τμ. Δ2, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2009, σελ. 51-81.

²⁰ Βλ. Μυριβήλης Στρατής, *Ο κομμουνισμός και το παιδομάζωμα*, Σημαία, Καλαμάτα, 1948.

εντοπίσουμε περιπτώσεις όπως του Ηλία Βενέζη του Κ.Θ. Δημαρά και του Γιώργου Θεοτοκά, οι οποίοι παρά το γεγονός ότι τον Ιούνιο του 1946 είχαν αντιδράσει έντονα στο Γ' Ψήφισμα, δύο χρόνια αργότερα διακήρυτταν, με τη συμμετοχή αρκετών ακόμη διανοούμενων, ότι η δράση του ΔΣΕ «είναι ένας αντεθνικός αγώνας που υποδαυλίζεται από ξένους και που από ξένους συντηρείται»²¹. Όπως γίνεται αντιληπτό η οπτική της Αριστεράς είχε περιθωριοποιηθεί την περίοδο εκείνη πλήρως. Οποιαδήποτε δημόσια παρέκβαση από την επίσημη οπτική ήταν άλλωστε ποινικά κολάσιμη, ενώ η αντίληψη των νικητών είχε κυριαρχήσει πλήρως, μιας και δεν μπορούσε να αντικρουστεί.

Η κατάσταση αυτή, όμως, δεν μπορούσε να διατηρηθεί επί μακρόν για μια σειρά από λόγους. Ένας εξ αυτών ήταν οι ιδιαιτερότητες του καθεστώτος στο οποίο η ελληνική κοινωνία καλείτο να λειτουργήσει. Διότι μπορεί μεν ο Εμφύλιος να θεωρήθηκε ως μια «ανταρσία» κατά του έθνους, γεγονός το οποίο οδήγησε στην ψήφιση των έκτακτων μέτρων αλλά σε πολλά από αυτά υπήρχε η ρητή διαβεβαίωση ότι η ισχύς τους θα αναστελλόταν μετά τη λήξη της έκρυθμης κατάστασης. Η έκτακτη κατάσταση είχε, ουσιαστικά, λήξει με την αποχώρηση των δυνάμεων του ΔΣΕ²².

Παράλληλα, με τον τερματισμό των μαχών τα αντιφατικά στοιχεία που συγκροτούσαν τη συμμαχία του αστικού κόσμου, άρχισαν να διαχωρίζονται με ταχείς ρυθμούς, ενώ και στο εσωτερικό του «μονολιθικού» ΚΚΕ ήδη από την περίοδο του Εμφυλίου είχαν αρχίσει να διαμορφώνονται διαφωνίες σχετικά με την στρατηγική του πολέμου²³. Οι διαφωνίες αυτές όταν έληξε ο πόλεμος επανήλθαν στην επιφάνεια με τη μορφή έντονης κριτικής προς την γενικότερη πολιτική τακτική όλων των προηγούμενων χρόνων²⁴.

²¹ Μπουρνάζος, ο.π., σελ. 20.

²² Ένα χαρακτηριστικό στοιχείο της θεώρησης περί συνέχισης του «συμμοριτοπόλεμου» μας αποκαλύπτεται με την ανάγνωση των φύλλων μιας εκ των πλέον φιλελεύθερων εφημερίδων της περιόδου. Στο φύλλο της 29^{ης} Αυγούστου 1950, η μόνη αναφορά στον Εμφύλιο, προέρχεται από την είδηση για την ομιλία του Μήτσου Βλαντά στο ραδιοφωνικό σταθμό *Φωνή της Αλήθειας* για την επέτειο της ήττας στο Γράμμο τον προηγούμενο χρόνο. Το ενδιαφέρον σε αυτή την περίπτωση έγκειται στο γεγονός ότι τη θεώρηση περί συνέχισης του πολέμου την δίνει ο ίδιος ο Βλαντάς ο οποίος τοποθετεί την έναρξη του αγώνα στην επίθεση στο Λιτόχωρο. Βλ.: «Οι συμμορίται δια την ήττα των εις το Βίτσι και εις τον Γράμμον», *Ελευθερία*, 29/8/1950, σελ 6.

²³ Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Μάρκου Βαφειάδη ο οποίος τον Νοέμβριο του 1948 είχε καταφερθεί με σημείωμα του στο Πολιτικό Γραφείο απέναντι στο εσωκομματικό καθεστώς που είχε οδηγήσει σε φαινόμενα «εκφυλισμού των στελεχών και της κομματικής νοοτροπίας», βλ. Δημητρίου Πάνος (επιμ.), *Η Διάσπαση του ΚΚΕ μέσα από τα κείμενα της περιόδου, 1950-1975*, Πολιτικά Προβλήματα, Αθήνα, 1975, σελ. 19.

²⁴ ο.π. σελ. 28-38.

Μπορούμε λοιπόν να εντοπίσουμε διαφοροποιήσεις στο λόγο των δυο αντιπάλων ήδη από το τέλος του πολέμου, μικρές μεν και τελείως διαφορετικού τύπου, ιδιαίτερα στην περίπτωση του ΚΚΕ στο οποίο οι . Όμως όπως θα δούμε στη συνέχεια το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με το γενικότερο πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο της περιόδου που θα εξετάσουμε, έχει ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη του ζητήματος το οποίο πραγματευόμαστε.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ ΣΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Οι κύριες μάχες του Εμφυλίου σταμάτησαν, όπως αναφέραμε και παραπάνω την 29^η Αυγούστου του 1949, η έκρυθμη κατάσταση απείχε αρκετά από το να θεωρηθεί ως λήξασα. Τα έκτακτα μέτρα διατηρήθηκαν και μετά την αποχώρηση του ΔΣΕ από την Ελλάδα, διότι το στρατόπεδο των νικητών θεωρούσε ότι η «ανταρσία» συνεχιζόταν, με τη δικαιολογία ότι δεν είχε υπογραφεί κάποια συμφωνία που τερμάτιζε επίσημα τις εχθροπραξίες. Κάτω από το σχήμα της συνεχιζόμενης ανταρσίας, το νομικό οπλοστάσιο, το οποίο έθετε ένα τμήμα της ελληνικής κοινωνίας στο περιθώριο, παρέμεινε σε ισχύ και τρόπον τινά μονιμοποιήθηκε.

Παρά το γεγονός αυτό, το πολίτευμα στο οποίο η ελληνική κοινωνία καλείτο να λειτουργήσει τυπικά ήταν δημοκρατικό. Με τον τρόπο αυτό στις εκλογές του 1950 συμμετείχε και η Αριστερά, μέσω του σχήματος «Δημοκρατική Παράταξη» και κατάφερε να κερδίσει την παρουσία της στο πρώτο, ουσιαστικά, μεταπολεμικό κοινοβούλιο. Ταυτόχρονα, ο ενιαίος αντικομμουνιστικός λόγος της προηγούμενης περιόδου είχε αρχίσει να διαχωρίζεται εξαιτίας των εσωτερικών αντιφάσεων του αστικού κόσμου.

Η βασική διαφοροποίηση από την πλευρά του στρατοπέδου των νικητών εκφράζεται κυρίως μέσα από την προσπάθεια για την άμεση άρση των συνεπειών του Εμφυλίου, από τις κεντρώες κυβερνήσεις που ανέλαβαν μετά τη λήξη του πολέμου. Πράγματι ο προγραμματικός λόγος της ΕΠΕΚ περιστρεφόταν κυρίως γύρω από την «αλλαγή» και τη «λήθη». Οι διακηρύξεις αυτές είχαν βρει απήχηση στην ελληνική κοινωνία, η οποία ήταν εξαντλημένη μετά από δέκα περίπου χρόνια πολεμικών συγκρούσεων και αναταραχής. Με τον τρόπο αυτό και εξαιτίας και της προσωπικότητας του Νικόλαου Πλαστήρα, η ΕΠΕΚ είχε κατορθώσει να αναδειχθεί σε δύναμη εξουσίας.

Η προσπάθεια αυτή έληξε χωρίς επιτυχία για μια σειρά από λόγους, κυριότεροι των οποίων κρίνονται αφενός οι εγγενείς αδυναμίες του κόμματος της ΕΠΕΚ και αφετέρου οι άμεσες επεμβάσεις των ΗΠΑ στην ελληνική πολιτική σκηνή.

Παρά τις εξαγγελίες της ΕΠΕΚ, το Σύνταγμα το οποίο ψηφίσθηκε την πρωτοχρονιά του 1951, με αποχή μάλιστα των βουλευτών του Εθνικού Συναγερμού, είχε ένα σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό ο οποίος σημειώνεται σε αρκετά άρθρα του. (Ελληνοχριστιανισμός-αντικομμουνισμός). Παράλληλα, μέσω του σχήματος της συνεχιζόμενης «ανταρσίας» η

ελληνική κοινωνία οδηγήθηκε στο παράδοξο της λειτουργίας στα πλαίσια του συνταγματικού δικαίου και ταυτόχρονα στα πλαίσια των συνεχιζόμενων έκτακτων μέτρων του Εμφυλίου. Το νομικό αυτό οπλοστάσιο υποβοηθούταν από ένα «πλέγμα μέτρων... με άξονα την παρακολούθηση, τον αποκλεισμό και την τρομοκράτηση ενός ευρέος φάσματος πληθυσμού που είναι- ή θεωρούνται αριστεροί»²⁵.

Η δημιουργία του *Ελληνικού Συναγερμού*, του παραιτηθέντα στρατάρχη Παπάγου, καθώς και ο θάνατος του Πλαστήρα, λίγους μήνες αργότερα, είχε μεταβάλει το πολιτικό σκηνικό και είχε ως αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με το ισχύον εκλογικό σύστημα, την πλήρη πολιτική επικράτηση της δεξιάς παράταξης. Στις εκλογές της 16^{ης} Νοεμβρίου του 1952 ο *Συναγερμός* είχε κατορθώσει να αποσπάσει την προτίμηση του μισού εκλογικού σώματος και ακολούθως, με τη βοήθεια του κατάλληλου εκλογικού νόμου, να συγκροτήσει την πρώτη σταθερή μεταπολεμική κυβέρνηση.

Το 1953, η προσωπικότητα που είχε σημαδέψει την ανάπτυξη και τη λειτουργία του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος για περισσότερο από τριάντα χρόνια, ο στρατάρχης Στάλιν, πέθανε. Το γεγονός αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία, διότι οι διάδοχοι του προχώρησαν λίγα χρόνια αργότερα στην λεγόμενη «αποσταλινοποίηση», γεγονός το οποίο είχε σημαντικές επιπτώσεις στο παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα και κατ' επέκταση και στο ελληνικό. Με την 6^η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ το 1956 η ζαχαριαδική ηγετική ομάδα, απομακρύνθηκε αρχικά από όλες τις θέσεις ευθύνης και στη συνέχεια διαγράφηκε και από το κόμμα. Η εξέλιξη αυτή είχε σημαντικές επιπτώσεις, όπως μπορεί να θεωρηθεί φυσιολογικό και για την οργάνωση της Αριστεράς στην Ελλάδα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτό το παρελθόν της²⁶.

Παράλληλα, η ελληνική Αριστερά που είχε αναδιοργανωθεί ταχύτατα, μέσα από την αλματώδη άνοδο της επιρροής της ΕΔΑ, είχε κατορθώσει το 1958, λιγότερο από μια δεκαετία από τη λήξη του πολέμου, να αναδειχθεί στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η Αριστερά έβρισκε τον εαυτό της ως μια υπαρκτή πολιτική δύναμη, μιας και η

²⁵ Μπουρνάζος, ο.π. σελ 34.

²⁶ Ένα ενδιαφέρον στοιχείο της αλλαγής στον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτός ο Εμφύλιος στο ΚΚΕ, μετά την 6^η Ολομέλεια αφορά την αναδημοσίευση του άρθρου του Γιάννη Ζέβγου «Δημοκρατική Εξέλιξη» στο περιοδικό *Ελληνική Αριστερά*, σχεδόν δυο μήνες μετά την αλλαγή της ηγετικής ομάδας, το οποίο είχε πρωτοδημοσιευθεί στην *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* τον Αύγουστο του 1945.

«έκπληξη» του 1958 μάλλον ομοίαζε περισσότερο με την «εκ νέου συσπείρωση μιας μεγάλης μερίδας του εαμικού κινήματος»²⁷, παρά με μια ευκαιριακή νίκη. Ταυτόχρονα όμως, παρά τη δυναμική της παρουσία, συνέχιζε να βρίσκεται στο περιθώριο, κάνοντας επιτακτική την ανάγκη απάντησης στις κατηγορίες των «εθνικοφρόνων», οι οποίες είχαν τη βάση τους στα γεγονότα της δεκαετίας του 1940.

Με τον τρόπο αυτό, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 μπορούμε να εντοπίσουμε μια σειρά από σημαντικές εκδόσεις, μη επιστημονικές, οι οποίες καταπιάνονταν με το ρόλο της Αριστεράς στα χρόνια της Κατοχής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του συλλογικού έργου *Στ' Άρματα, Στ' Άρματα!*, το οποίο δημιουργήθηκε στην υπερορία και βασιζόταν στις μαρτυρίες στελεχών του ΚΚΕ. Το έργο δημοσιεύτηκε μάλιστα τρεις φορές, οι δυο στην Ελλάδα, γεγονός το οποίο αποτύπωνε τις διεργασίες που συνέβαιναν μέσα στο Κομμουνιστικό Κόμμα²⁸. Το 1957 άρχισε να κυκλοφορεί το περιοδικό *Ιστορικών Αρχείων Εθνικής Αντιστάσεως*, ενώ η αριστερή μνήμη άρχισε να απασχολείται και με τις συνέπειες του Εμφυλίου, μέσα από την έκδοση αναμνήσεων από τους τόπους εξορίας²⁹. Οι εκδόσεις αυτές είχαν καταφέρει να παρακάμψουν τις απαγορεύσεις λόγω της ισχυρής νομικής παρουσίας που έδινε η ΕΔΑ στην Αριστερά, όμως αυτή, στο περιβάλλον που περιγράψαμε, είχε και τα όριά της.

Συνεπώς, οι αντιδράσεις πάνω σε ένα από τα πρώτα βιβλία που αναφερόταν στα γεγονότα της δεκαετίας του 1940 και το οποίο είχε γραφτεί από ένα επιστήμονα ιστορικό, ένα «πουλημένο τομάρι» κατά τον ελληνικό Τύπο, δεν θα πρέπει να μας φαίνονται παράξενες³⁰. Φυσικά, αναφερόμαστε στην περίπτωση του Νίκου Σβορώνου και της *Επισκόπησης της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Ο Σβορώνος όμως εμφάνιζε και μια ιδιαιτερότητα. Εκτός από «πράκτορας των ψευδοκυριών» θα γινόταν και ένας από τους πλέον χαρισματικούς έλληνες ιστορικούς. Το βιβλίο τελικά δεν κυκλοφόρησε στην Ελλάδα για ακόμη είκοσι περίπου χρόνια, ενώ ο Νίκος Σβορώνος

²⁷ Βλ. Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1988, σελ. 82.

²⁸ Βλ. Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Ιστορία και ιδεολογία στη δεκαετία του 1960, στο «Άλκης Ρήγος, Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Η 'σύντομη' δεκαετία του 1960*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2008, σελ. 92. Επιλέγουμε να μην αναφερθούμε στις υπόλοιπες εκδόσεις της περιόδου, διότι όπως αναφέραμε στην εισαγωγή του κειμένου μας, αυτό υπόκειται σε αρκετούς περιορισμούς. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η συνολικότερη μελέτη του όλου ζητήματος το οποίο πραγματευόμαστε απαιτεί τη συστηματική μελέτη των πρόδρομων στοιχείων της ανανεωτικής αριστεράς στην ΕΔΑ.

²⁹ Βλ. κυρίως, Μάργαρης Νίκος, *Ιστορία της Μακρονήσου*, {χ.ο.}, Αθήνα, 1966.

³⁰ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, «Η νεοελληνική Ιστορία του Νίκου Σβορώνου» στο Ματθαίου Άννα-Μπουρνάζος Στρατής-Πολέμη Πόπη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορία και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Αθήνα, Πόλις, 2007, σελ. 459.

απώλεσε και την ελληνική ιθαγένεια. Παρά το γεγονός αυτό αναφερόμαστε στο βιβλίο αυτό διότι τόσο η περίπτωση της *Επισκόπησης* όσο και του συγγραφέα της, όπως θα παρατηρήσουμε στη συνέχεια, έχει ιδιαίτερη σημασία.

Μπορούμε να κατανοήσουμε λοιπόν ότι το περιβάλλον ήταν λίαν αρνητικό για ένα εκ βάθρων αναστοχασμό της πρόσφατης ελληνικής ιστορίας. Παρά το γεγονός αυτό, η Αριστερά η οποία προσπαθούσε εναγωνίως να επανέλθει στο εθνικό σώμα άρχισε να προβάλλει ολοένα και περισσότερο την περίοδο της Αντίστασης κάτι το οποίο είχε σκοπό την «καταξίωση της... ως πατριωτικής δύναμης»³¹.

Την ίδια όμως περίοδο, οι εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας ανέτασσαν για ακόμη μια φορά το πολιτικό σκηνικό. Μετά την κυριαρχία της συντηρητικής παράταξης για περίπου δέκα χρόνια, οι κεντρώες δυνάμεις είχαν ενωθεί και είχαν δημιουργήσει ένα νέο εναλλακτικό πόλο εξουσίας ο οποίος ήρθε αντιμέτωπος με το οικοδομηθέν «κράτος της Δεξιάς». Απέναντι σε αυτή την κατάσταση οι θεσμικοί αλλά και οι εξωθεσμικοί παράγοντες που συναπάρτιζαν αυτό το περίεργο καθεστώς άρχισαν να ξεφεύγουν εμφανώς από τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας. Με τον τρόπο αυτό οι διώξεις σε βάρος της Αριστεράς πέρασαν και σε εκείνο το τμήμα του αστικού κόσμου το οποίο απαιτούσε τον πλήρη εκδημοκρατισμό της ελληνικής πολιτικής σκηνής.

Την πορεία αυτή, όμως, ανέκοψε το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου του 1967, όταν η νέα νίκη της Ένωσης Κέντρου, στις προκηρυγμένες εκλογές της 28^{ης} Μαΐου ήταν κάτι παραπάνω από δεδομένη. Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων και την πλήρη κυριαρχία της ακραίας αντικομμουνιστικής μερίδας των νικητών του Εμφυλίου.

³¹ Βλ. Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Ιδιωτικό και Δημόσιο- Το βίωμα του Εμφυλίου». *Ενθέματα, Αυγή*, 20/09/2009.

ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΡΡΕΥΣΗ

Όπως σημειώσαμε προηγουμένως μετά το πραξικόπημα της 21^{ης} Απριλίου η αντίληψη των νικητών του Εμφυλίου πολέμου έγινε ξανά κυριαρχική. Οι αλλαγές τις οποίες είχαμε συναντήσει στην προηγούμενη περίοδο εξαφανίστηκαν, μιας και η «σωτηρία της Πατρίδος» επέβαλε κατά κύριο λόγο την πάταξη του κομμουνιστικού κινδύνου. Η κομμουνιστική «απειλή» προς τη Δημοκρατία ήταν άλλωστε αυτή που οδήγησε και στην κατάργηση της.

Η κυριαρχία της πιο ακραίας αντικομμουνιστικής αντίληψης, χαρακτηρίστηκε από τις συνεχείς αναφορές στα θύματα της εμφύλιας διαμάχης και στον προδοτικό ρόλο του ΚΚΕ, ενώ ο κομμουνιστικός κίνδυνος, σύμφωνα πάντα με τους κινηματίες, δεν ήταν μόνο «πρωτογενής» αλλά και «δευτερογενής». Συνεπώς μέσα στους πιθανούς εχθρούς της «Δημοκρατίας» εντάσσονταν πλέον και τα στρώματα που είχαν στηρίξει τον εκδημοκρατισμό της *Ένωσης Κέντρου*, ιδιαίτερα αυτά της «αριστεράς» πτέρυγας της. Στο σημείο αυτό, μπορούμε να εντοπίσουμε και την εξέλιξη της θεώρησης περί «συνοδοιπόρων». Πράγματι, οι πρώτες ειδήσεις στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων, την επαύριον του κινήματος, αναφέρονταν σε αποτραπέντα σχέδια ομάδων της «κεντροαριστεράς»³². Η κίνηση αυτή -θεωρούμε ότι η άποψη των εφημερίδων εκείνη τη στιγμή ταυτίζονταν πλήρως με το νέο καθεστώς- αντικατόπτριζε και το γεγονός ότι τα αιτήματα για τον εκδημοκρατισμό της ελληνικής πολιτικής σκηνής την προηγούμενη περίοδο, έρχονταν από ολοένα και ευρύτερα στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, ανατάσσοντας το πολιτικό σκηνικό.

Η πορεία σύγκλισης ορισμένων τμημάτων του Κέντρου με την Αριστερά καθώς και η εκ των πραγμάτων σύγκλιση των δυο αυτών πολιτικών δυνάμεων στους πολιτικούς αγώνες της προηγούμενης περιόδου είχε προσφέρει το εμφανές πλεονέκτημα στην Ένωση Κέντρου έναντι της ΕΡΕ στις ματαιωθείσες εκλογές του 1967. Επιπλέον νέες προσωπικότητες όπως ο γιος του αρχηγού της Ένωσης Κέντρου, Ανδρέας Παπανδρέου, είχε κάνει ένα σημαντικό πολιτικό άνοιγμα, ρητορικά τουλάχιστον, όχι προς το νόμιμο φορέα της Αριστεράς αλλά προς την εαμογενή βάση της.

Το γεγονός αυτό ενεργοποίησε τα συντηρητικά ανακλαστικά ενός τμήματος του αστικού κόσμου, το οποίο με προεξάρχοντα τον Κωνσταντίνο Β΄ έθεσε σε κίνηση το σχέδιο «Προμηθεύς». Η εξέλιξη των πραγμάτων μας αποκαλύπτει και τις έντονες αντιφάσεις που

³² *Μακεδονία*, 25/04/1967, σελ: 1.

υπήρχαν ακόμη και στο εσωτερικό του ακραίου αντικομμουνιστικού χώρου. Οι συνεχείς δε παλινωδίες του καθεστώτος, οδήγησαν τελικά στην περιθωριοποίηση αυτής της ακραίας μερίδας και την βαθμιαία αποκοπή της από την βασική πολιτική σκηνή και τον δημόσιο λόγο στα μεταπολιτευτικά χρόνια.

Αρχικά, το ζήτημα το οποίο προκλήθηκε μετά την «οικειοποίηση» των βασιλικών σχεδιασμών από τη λεγόμενη «μικρή χούντα» δεν έληξε με τη σχετική σταθεροποίηση του καθεστώτος. Τον Δεκέμβριο του 1968, το κίνημα του Κωνσταντίνου είχε αποτύχει λίαν άδοξα, ενώ ο ίδιος και βασιλική οικογένεια είχαν αποχωρήσει πλέον από τη χώρα.

Όμως, ο βασικός νομιμοποιητικός παράγοντας της Δικτατορίας στην ελληνική κοινωνία ήταν η βασιλική έγκριση στην κυβέρνηση. Η ρήξη προκάλεσε την παραδοξότητα της τυπικής συνέχισης εκείνου του πολιτειακού καθεστώτος το οποίο βασιζόταν αφενός στο βασιλικό θεσμό και αφετέρου στις ελεύθερες δημοκρατικές εκλογές ενόσω και τα δύο αυτά στοιχεία εξέλιπαν. Το γεγονός αυτό δεν πτόησε τους δικτάτορες, οι οποίοι μετά το αποτραπέν κίνημα του Πολεμικού Ναυτικού προχώρησαν ακόμη και στην ανακήρυξη της «Δημοκρατίας». Απέναντι σε αυτή την κατάσταση η οποία φαινόταν ότι όδευε προς μια κάποια ομαλοποίηση, ένα, εν τη γενέσει του, τυχαίο γεγονός απελευθέρωσε τις δυνάμεις εκείνες που οδήγησαν τελικά στην οριστική πτώση όλου αυτού του συστήματος.

Η πτώση του Γεώργιου Παπαδόπουλου και η επικράτηση της «αδιάλλακτης» μερίδας του Ιωαννίδη, με αφορμή την εξέγερση του Πολυτεχνείου στις 17 Νοεμβρίου του 1973 καθώς και η εν συνεχεία προδοσία της Κύπρου μετά το πραξικόπημα κατά του προέδρου Μακαρίου, είχαν ως αποτέλεσμα και την οριστική πτώση της κυριαρχίας της αντίληψης των νικητών του πολέμου.

Η Χούντα είχε υποπέσει άλλωστε στις κυριότερες κατηγορίες που επεφύλασσε για την Αριστερά. Μέσα σε επτά χρόνια είχε κατορθώσει: να καταργήσει το πολίτευμα, να βασανίσει και να εξορίσει χιλιάδες έλληνες πολίτες, να παρακωλύσει το πάγιο αίτημα της ελληνικής αστικής τάξης για σύνδεση με τη δυτική Ευρώπη καθώς και να οδηγήσει στην απώλεια εδαφών τα οποία θεωρούνταν εθνικά. Συνεπώς, θα ήταν μάλλον ασφαλές να κρίνουμε ότι η πλήρης κυριαρχία της αντίληψης των νικητών του πολέμου ήταν αυτή που τελικά την οδήγησε στην αφάνεια της επόμενης περιόδου, ήδη από την πρώτες ημέρες της Μεταπολίτευσης.

Ταυτόχρονα με την πτώση της Χούντας και την επαναθεμελίωση της Δημοκρατίας σε νέες βάσεις, μπορούμε να εντοπίσουμε και τη βαθύτατη αναγκαιότητα της ελληνικής κοινωνίας για μια αλλαγή του τρόπου με τον οποίο γινόταν αντιληπτό το, τότε, πρόσφατο παρελθόν της. Το ιδεολογικό σχήμα στο οποίο είχε βασιστεί το μεταπολεμικό ελληνικό κράτος είχε πλέον καταρρεύσει.

Σε αυτή την ανάγκη ήρθε, όντως, να απαντήσει η Αριστερά, μιας και η εκ των πραγμάτων αναγνώριση της μέσα στην πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας, ως μια πατριωτική πολιτική δύναμη, μετά και τον αντιδικτατορικό αγώνα στον οποίο συμμετείχε με όλες τις δυνάμεις της, είχε ως αποτέλεσμα τη συγγραφή και την κυκλοφορία αρκετών βιβλίων τα οποία αφορούσαν την πολεμική δεκαετία. Παράλληλα, σε αυτές τις εκδόσεις μπορούμε να εντοπίσουμε και το ξέσπασμα ενός κόσμου, οι απόψεις του οποίου ήταν καταδικασμένες να σιωπούν επί μακρού. Η ένταση του ξεσπάσματος αυτού ήταν τόσο έντονη ώστε αρκετά σύντομα ο «μύθος» του εθνικόφρονος χάθηκε τελείως, σε αντίθεση με αυτόν του αντάρτη που κατέστη κυρίαρχος³³.

Συνεπώς, μέχρι το σημείο αυτό έχουμε παρατηρήσει τον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτός ο Εμφύλιος πόλεμος και γενικότερα τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940, τουλάχιστον στο επίπεδο του πολιτικού λόγου. Ακόμη έχουμε εντοπίσει την πορεία αυτών των αντιλήψεων στο χρόνο, μέχρι και τα πρώτα μεταπολιτευτικά χρόνια σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στην ελληνική πολιτική σκηνή και φθάνουμε στο κατεξοχήν προκείμενο της παρούσας εργασίας, δηλαδή την παρουσίαση των επιστημονικών ερευνών που ήρθαν στην επιφάνεια στα τέλη της δεκαετίας του 1970.

Απομένει λοιπόν να δούμε το πως αυτές οι έρευνες δημιουργήθηκαν, πως ήρθαν στην επιφάνεια, γιατί εντοπίζουμε την πρώτη άνθηση της επιστημονικής μελέτης την περίοδο αυτή και τέλος να καταδείξουμε τη σημασία που αυτή είχε στον τρόπο με τον οποίο γινόταν αντιληπτή τόσο η περίοδος του Εμφυλίου πολέμου όσο και αυτή που προηγήθηκε.

Θεωρούμε ότι θα πρέπει να στρέψουμε το βλέμμα μας προς τον αντιδικτατορικό αγώνα διότι καταρχάς παρατηρούμε ότι και τα δυο συνέδρια αλλά και η έρευνα του Φίλιππου Ηλιού είχαν μια έντονη πολιτική άποψη, η οποία «έκλεινε» προς τα αριστερά. Ο Γιάννης Ο. Ιατρίδης,

³³ Βλ. Ελεφάντης, ο.π., σελ. 104.

ένας από τους οργανωτές του Συμποσίου της Ουάσινγκτον, είχε αναφέρει μάλιστα ότι το συνέδριο αφορούσε την «εκδοχή της ιστορικής ερμηνείας των ηττημένων», ενώ μετέφερε και την ρήση ενός «αυτόχθονα» ο οποίος είχε αναφέρει ότι «κάποια στιγμή ένιωσα σαν να είχατε καλέσει όλους του Νότιους μετά τον αμερικανικό εμφύλιο πόλεμο να μας εξηγήσουν γιατί έχασαν»³⁴. Πράγματι, απλώς διαβάζοντας τον κατάλογο των ομιλητών των δύο πρώτων συνεδρίων μπορούμε να εντοπίσουμε αρκετούς επιστήμονες οι οποίοι ήταν -μερικοί από αυτούς συνεχίζουν να είναι - πολιτικά ενταγμένοι στην Αριστερά.

Από το γεγονός αυτό, δηλαδή της παρουσίας στα συνέδριά αρκετών επιστημόνων που τοποθετούσαν τον εαυτό τους στην Αριστερά εξάγεται αρκετές φορές το συμπέρασμα ότι υπήρξε μια υποβολιμαία προσπάθεια εκ μέρους της Αριστεράς για την αλλαγή του τρόπου με τον οποίο γινόταν αντιληπτή ολόκληρη η δεκαετία του 1940. Όμως, θεωρώντας αυτές τις απαντήσεις απλοϊκές αν όχι και προβληματικές θα προσπαθήσουμε να περιγράψουμε τον τρόπο με τον οποίο ήρθαν αυτές οι έρευνες στην επιφάνεια, αναζητώντας εκεί την απάντηση στο ερώτημα που μας απασχολεί.

Ξεκινώντας την έρευνα μας από την παρατήρηση ότι το πρώτο επιστημονικό συνέδριο πάνω στη δεκαετία του 1940, είχε οργανωθεί από την Ελληνική Εταιρεία Μελέτης και Επιστημονικού Προβληματισμού (ΕΛΕΜΕΠ) μαζί με την Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης και γνωρίζοντας ότι η συγκεκριμένη οργάνωση είχε έντονο αντιδικτατορικό χαρακτήρα θα προσπαθήσουμε να αναζητήσουμε εκεί την απάντηση στο ερώτημα που μας απασχολεί.

³⁴ Ιατρίδης Ο. Γιάννης (επιμ), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940- 1950, ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984, σελ 8.

Ο ΑΝΤΙΔΙΚΤΑΤΟΡΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΝΕΟΙ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΕΣ

Στο αρχείο του Φώτη Αποστολόπουλου³⁵ που εναπόκειται στα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, καθώς και στη συλλογή του Γιάννη Γιανουλόπουλου³⁶ που βρίσκεται στην Εταιρεία Μελέτης της Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας, μπορούμε να εντοπίσουμε τεκμήρια, τα οποία αναφέρονται στη δράση της Ένωσης Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης.

Η προσπάθεια για την δημιουργία της Ένωσης είχε ξεκινήσει το 1969, μέσω συζητήσεων μεταξύ επιστημόνων που είχαν απολυθεί από το δικτατορικό καθεστώς καθώς και ελλήνων επιστημόνων που βρίσκονταν στη Δυτική Ευρώπη από παλαιότερα. Η πρώτη προκαταρκτική συνάντηση πήρε μέρος στο Παρίσι το Μάιο του 1970 και σε αυτή συμμετείχαν οι Στρατής Καλογερόπουλος και Γιώργος Βουδούρης από τη Γκρενόμπλ, ο Γιάγκος Σιώτης από τη Γενεύη, οι Γιώργος Τενεκίδης και Τάκης Καρατζάς από το Παρίσι και ο Γιάννης Σπράος από το Λονδίνο³⁷.

Μέσα στους επόμενους μήνες στάλθηκαν εκατόν είκοσι ατομικές προσκλήσεις σε Έλληνες πανεπιστημιακούς της δυτικής Ευρώπης και μετά την απάντηση πενήντα-τριών έγινε στο Λονδίνο η ιδρυτική συνέλευση στις 3 Ιανουαρίου του 1971. Στην πρώτη, όμως, συνάντηση παρέστησαν μόλις 22 πανεπιστημιακοί. Αυτό συνέβη, διότι πολλές από τις προσκλήσεις είχαν σταλεί σε άτομα τα οποία απλά δεν μπορούσαν να παραβρεθούν, μιας και η έδρα τους ήταν σε

³⁵ Ο Φώτης Αποστολόπουλος γεννήθηκε το 1914 στη Μεσσηνία (12/1). Το 1931 εισήχθη στην Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών. Μετά την αποφοίτηση του εργάστηκε σε ιδιωτικά σχολεία της Αθήνας ως φιλόλογος. Πολέμησε στο αλβανικό μέτωπο όπου ονομάστηκε έφεδρος αξιωματικός. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής πήρε μέρος στην Εθνική Αντίσταση μέσα από τις γραμμές του ΕΑΜ. Φυλακίστηκε κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών, όπου και παρέμεινε για ένα περίπου ένα χρόνο. Το 1947 επιστρατεύεται ως έφεδρος ανθυπολοχαγός και στέλνεται στο Κέντρο Παρουσίας Αξιωματικών στη Μακρόνησο. Καθαιρείται και στη συνέχεια απολύεται από το Στρατό το 1949, ενώ επιστρέφει από τον Άγιο Ευστράτιο τρία χρόνια μετά. Κατά τη διάρκεια της δικτατορίας μετέβη στο Παρίσι όπου συνέχισε τις σπουδές του και εκπόνησε διδακτορική διατριβή με την επίβλεψη του Andre Mirambel και του Jean Irigoien. Από το 1969 έως το 1971 εργάστηκε στο Institut des Textes του Παρισιού και από το 1970-1971 δίδαξε Νεοελληνικά στην Nanterre. Από το 1971 ήταν μόνιμος ερευνητής στο CNRS, βλ: Αμητός. *Στη μνήμη Φώτη Αποστολόπουλου*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, 1984 σελ.17-26.

³⁶ Ο Γιάννης Γιανουλόπουλος γεννήθηκε στην Αθήνα. Το 1959 αποφοίτησε από το Κολέγιο Αθηνών και σπούδασε στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής Αθηνών. Μετά την αποφοίτηση του από την Φιλοσοφική Σχολή συνέχισε τις σπουδές του στο εξωτερικό και εργάστηκε στο Τμήμα Ιστορίας του Birkbeck College και στο Kings College του Λονδίνου. Στα χρόνια της Δικτατορίας συμμετείχε στο αντιδικτατορικό κίνημα. Το 1979 επέστρεψε στην Ελλάδα και εργάστηκε αρχικά στο νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Κρήτης και εν συνεχεία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, μέχρι το 2006. Βλ: Στεφάνου Δ. Στέφανος- Συνοδινός Χ. Ζήσιμος (επιμ.), *Τα αρχεία και οι συλλογές της EMIAN*, EMIAN, Αθήνα, 2008, σελ. 115.

³⁷ Βλ: *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 13/10/1977

άλλες χώρες της δυτικής Ευρώπης, ενώ ταυτόχρονα πολλοί έλληνες πανεπιστημιακοί παρέμεναν άγνωστοι. Παρόλα αυτά μέσα από την συνέλευση εκλέχθηκε το Συμβούλιο της Ένωσης, το οποίο αποτελείτο από επτά άτομα³⁸.

Σύμφωνα με το δεύτερο άρθρο του καταστατικού που ψηφίσθηκε την ίδια ημέρα, παρατηρούμε ότι οι σκοποί της Ένωσης είχαν δύο βασικές κατευθύνσεις. Πρώτα στόχευαν στον αγώνα για την «καθιέρωση ελεύθερων πανεπιστημιακών θεσμών» σε μια «δημοκρατική Ελλάδα» και παράλληλα στην επιστημονική ανάλυση των προβλημάτων της σύγχρονης Ελλάδας καθώς και τη δημοσίευση των αναλύσεων αυτών³⁹. Η ΕΕΠΔΕ αποτελούσε συνεπώς μια αντιδικτατορική οργάνωση και ταυτόχρονα ένα συνδικαλιστικό φορέα των ελλήνων πανεπιστημιακών που σκοπό είχε την προώθηση των ερευνών τους.

Παρά την παρουσία μελών της ελληνικής επιστημονικής κοινότητας της Γαλλίας στην ιδρυτική συνέλευση (Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Γιώργος Τενεκίδης), εντοπίζουμε στο ίδιο τεκμήριο και μια αναφορά στην οποία γίνεται λόγος για την ύπαρξη και άλλων πανεπιστημιακών, που έδρευαν στο Παρίσι, οι οποίοι είχαν εκφράσει τις διαμαρτυρίες τους για τον, εκ των πραγμάτων, αποκλεισμό τους από την διαδικασία.

Επ' αφορμής ενός ταξιδιού του Γιάννη Σπράου στη Γαλλία στις 27 Ιανουαρίου του 1971, έγινε μια δεύτερη συνάντηση στο σπίτι του Γιώργου Τενεκίδη, εκλεγμένου μέλους του Συμβουλίου της ΕΕΤΔΕ. Μέσα από τη συνάντηση αυτή, στην οποία συμμετείχαν 16 πανεπιστημιακοί, κατέστη σαφές ότι οι «διαμαρτυρόμενοι» έβλεπαν θετικά την ίδρυση της Ένωσης και ενδιαφέρονταν να συμμετάσχουν σε αυτή. Έπρεπε να βρεθεί ένας τρόπος να ξεπεραστεί το εμπόδιο του τετελεσμένου που είχε προκληθεί λόγω του αποκλεισμού τους από την ιδρυτική συνέλευση, πρόβλημα το οποίο θεωρείτο ως κύριο⁴⁰. Όμως το ζήτημα που είχε ανακύψει δεν μπορούσε να λυθεί στην συνάντηση αυτή, μιας και ούτε ο Γιάννης Σπράος αλλά ούτε και το συμβούλιο μπορούσαν να συγκαλέσουν μια νέα ιδρυτική συνέλευση. Λόγω της

³⁸ Στο πρώτο συμβούλιο της Ένωσης περιλαμβάνονταν οι Πάνου, Μιχάλης Παπαγιαννάκης, Ραφαήλ Παπαδόπουλος, Γιάγκος Σιώτης, Γιάννης Σπράος και Γιώργος Τενεκίδης. Βλ.: ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02.00006, Πρακτικά Ιδρυτικής Συνελεύσεως της Ενώσεως Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης που συνήλθε στο Ifor Evan Hall, Λονδίνο, στις 3 Ιανουαρίου 1971 με συμμετοχή 22 Πανεπιστημιακών Πρακτικά συνεδρίασης 3/1/1971.

³⁹ ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02. 00005, Ένωση Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης, (Καταστατικό).

⁴⁰ ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02.00007, Έκθεση για τη συγκέντρωση του Παρισιού.

πίεσης του χρόνου το ερώτημα αυτό δεν απαντήθηκε, προτάθηκε όμως η επιτάχυνση των διαδικασιών για την επόμενη γενική συνέλευση της Ένωσης.

Τελικά, η πρώτη τακτική γενική συνέλευση της Ένωσης πήρε μέρος στις 2-3 Οκτωβρίου του 1970 στο Παρίσι⁴¹. Η συνάντηση είχε οριστεί στις 10- 11 Ιουλίου, όμως η αδυναμία εξεύρεσης κατάλληλου χώρου οδήγησε στην αναβολή της συνάντησης⁴². Στον απολογισμό της δράσης του απερχόμενου συμβουλίου που έγινε εκείνη την ημέρα εντοπίζουμε και ορισμένες πληροφορίες που θεωρούμε ότι έχουν ιδιαίτερη σημασία. Καταρχάς είχε τεθεί ως ένας από τους πρώτους στόχους της Ένωσης η επέκταση της και σε άλλες περιοχές του κόσμου, και πιο συγκεκριμένα στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Με τον τρόπο αυτό μέσα από ένα ακόμη ταξίδι του Γιάννη Σπράου έγινε μια προσπάθεια για την ίδρυση παραρτήματος της Ένωσης στις ΗΠΑ, προσπάθεια που δεν τελικά δεν τελεσφόρησε. Παράλληλα μέσα από το ίδιο έγγραφο μπορούμε να παρατηρήσουμε και μια αλλαγή στη σύνθεση του συμβουλίου της Ένωσης. Ανάμεσα στα μέλη του εμφανίζεται και ένα πρόσωπο στο οποίο έχουμε ήδη αναφερθεί, ο Νίκος Σβορώνος, στην περίπτωση του οποίου θεωρούμε ότι θα πρέπει να σταθούμε λίγο περισσότερο.

Ο Νίκος Σβορώνος ήταν ένας από τους ελάχιστους Έλληνες αριστερούς που βρήκε καταφύγιο από τον Εμφύλιο πόλεμο στο εξωτερικό, επιτυγχάνοντας στο διαγωνισμό της γαλλικής κυβέρνησης για την αποστολή Ελλήνων σπουδαστών στο Παρίσι. Στα τέλη του 1945 το αγγλικό μεταγωγικό πλοίο *Ματαρόα* ξεκίνησε το ταξίδι του για την Γαλλία και ανάμεσα στους επιβαίνοντες του βρισκόταν η «αφρόκρεμα της ελληνικής διανόησης της μεταπολεμικής εποχής»⁴³.

Στο Παρίσι συνέχισε τις σπουδές του και από το 1947 εργάστηκε στο Εθνικό Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών (CNRS). Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου δεν επέστρεψε στην Ελλάδα ώστε να συμμετάσχει στο Δημοκρατικό Στρατό, επιφέροντας με τον τρόπο αυτό τη διαγραφή του από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο Σβορώνος δεν ήταν ο μόνος ο οποίος δεν πειθάρχησε στη διαταγή του κόμματος. Αρκετά από τα 32 κομματικά μέλη που ταξίδευσαν με το *Ματαρόα* είχαν επίσης αρνηθεί να ενταχθούν στο ΔΣΕ και παρέμειναν στο

⁴¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02.00009, Πρακτικά της 1^{ης} Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως της Ένωσης Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης που έγινε στις 2 και 3 Οκτωβρίου στο Παρίσι.

⁴² ΕΜΙΑΝ, Συλλογή Γιάννη Γιανουλόπουλου, V Αντιδικτατορικός Αγώνας, Φ61

⁴³ Μανιτάκης Νικόλαος, «Ξένες κρατικές υποτροφίες, στο Χατζηιωσήφ Χρήστος, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τμ. Δ2, σελ. 144.

Παρίσι. Παρόλα αυτά μετά και την ήττα στον Εμφύλιο η ηγεσία του ΚΚΕ, αντιμέτωπη με τη νέα πρωτόγνωρη κατάσταση, προσπάθησε και πέτυχε να επαναπροσεγγίσει μερικούς από τους «παλιούς κομματικούς», όπως τους χαρακτήρισε το κομματικό στέλεχος που χρεώθηκε τη δουλειά αυτή⁴⁴.

Ο Νίκος Σβορώνος κλήθηκε μάλιστα να μεταβεί στις ανατολικές χώρες, ώστε να τεθεί επικεφαλής ενός κλιμακίου το οποίο θα απασχολούταν με την ανάλυση της ελληνικής ιστορίας, σε μια προσπάθεια να καταστεί δυνατή η αναπροσαρμογή της ιδεολογικής δουλειάς μέσα στο κόμμα μετά την ήττα στον Εμφύλιο. Δεν απάντησε θετικά ούτε σε αυτή την κλήση του κόμματος. Έγραψε, όμως, το κείμενο που του ζητήθηκε, το οποίο δεν έγινε τελικά δεκτό και έγινε αντικείμενο έντονης εσωκομματικής κριτικής, μιας και θεωρήθηκε ότι «δεν εξυπηρετεί τις ανάγκες και τις σκοπιμότητες του αγώνα»⁴⁵. Παρόλα αυτά το κείμενο που είχε σταλεί αποτέλεσε τελικά τη βάση για την έκδοση της *Histoire de la Grèce Moderne*, περίπτωση στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως⁴⁶. Η συγγραφή του βιβλίου αυτού απετέλεσε και την απαρχή του «μύθου» του Νίκου Σβορώνου. Ενός μύθου ο οποίος απέκτησε τέτοια δυναμική σε σημείο που κυριάρχησε επί του επιστημονικού έργου του συγγραφέα, το οποίο παραμένει ακόμη και σήμερα σχετικά άγνωστο ακόμη και στον ακαδημαϊκό χώρο⁴⁷.

Το βιβλίο είχε σκοπό να αποτελέσει ένα χρήσιμο εγχειρίδιο το οποίο θα έδινε στο γαλλικό κοινό μια συνοπτική εξιστόρηση των προβλημάτων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Μια εξιστόρηση, η οποία όπως είδαμε προηγουμένως προκάλεσε ακραίες αντιδράσεις, λόγω του τρόπου με τον οποίο παρουσίαζε τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940. Όμως εάν παρατηρήσουμε καλύτερα το κείμενο μπορούμε να εντοπίσουμε και ένα ακόμη λόγο για τον οποίο μπορούμε να υποθέσουμε ότι γράφτηκε.

Ο Σβορώνος στις αναλύσεις του για τα προβλήματα της σύγχρονης Ελλάδας έθετε σε αρκετά σημεία ορισμένες θεματικές προς μελλοντική ανάλυση. Όπως είχε αναφέρει και ο Φίλιππος Ηλιού «η *Επισκόπηση...* δεν κλείνει τα θέματα,, ανοίγει δρόμους για νέες έρευνες, για

⁴⁴ Βλ. Αρχαιοτάξιο, τχ 6, σελ....

⁴⁵ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, «Η υπέρβαση της στρατευμένης ιστοριογραφίας», στο Ματθαίου Άννα, Μπουρνάζος Στρατής, Πολέμη Πόπη, *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007, σελ. 248.

⁴⁶ ο.π., σελ. 249.

⁴⁷ Για την εργογραφία του Νίκου Σβορώνου, βλ. κυρίως: Τσιγκνάκης Κώστας, «Εργογραφία Νίκου Γ. Σβορώνου», στο Γιαταγάνας Ξενοφών (επιμ.), *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983, σελ. 436-451.

νέες προσεγγίσεις⁴⁸. Παράλληλα λόγω και της «διττής του φύσης» ως επιστήμονας και ταυτόχρονα ως ένα έντονα πολιτικοποιημένο άτομο, είχε συγκεντρώσει γύρω του αρκετούς έλληνες φοιτητές που σπούδαζαν στο Παρίσι, παρά το γεγονός ότι η κύρια ακαδημαϊκή τους μέριμνα δεν αφορούσε τη μεσαιωνική περίοδο, οι οποίοι μέσα από τις συζητήσεις τους με τον Σβορώνο έρχονταν σε επαφή με τα κύρια προβλήματα της νεοελληνικής ιστορίας. Επιπλέον, το γεγονός ότι ήταν και ένας από τους γνωστότερους βυζαντινολόγους της περιόδου είχε ως αποτέλεσμα ο Σβορώνος να καλείται συχνά και σε άλλα πανεπιστήμια έξω από τη Γαλλία. Κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού του στο Λονδίνο ήρθε σε επαφή και με την ομάδα εκείνη που είχε αρχίσει να δραστηριοποιείται στην έρευνα των βρετανικών αρχείων⁴⁹.

Όλοι αυτοί οι φοιτητές δεν είχαν συμμετάσχει στα γεγονότα του Εμφύλιου, είχαν γνωρίσει όμως τις ψυχώσεις της περιόδου μέσα από τις συνέπειες του πολέμου, μιας και καθ' όλη την περίοδο της ζωής τους είχαν έρθει σε επαφή με την κυρίαρχη κρατική ιδεολογία η οποία όπως δείξαμε και προηγουμένως ήταν βασισμένη στον ακραϊνή αντικομμουνισμό. Παράλληλα, τη δεκαετία του 1960, όταν πλησίαζαν πλέον την ενηλικίωση, είχαν γνωρίσει και ένα περιβάλλον το οποίο ήταν ασύγκριτα πιο φιλελεύθερο με αυτό των προηγούμενων δύο δεκαετιών. (Νεολαία ΕΔΑ, εβδομάδες μαρξιστικής σκέψης). Η Δικτατορία της 21^{ης} Απριλίου σταμάτησε όπως είδαμε αυτή την πορεία. Συνεπώς, μπορούμε να κατανοήσουμε τους λόγους για τους οποίους οι νέοι αυτοί επιστήμονες είχαν αρχίσει να ασχολούνται με την δεκαετία του 1940, μιας και εκεί εντόπιζαν την απαρχή αυτής της ανώμαλης κατάστασης την οποία πλέον αντιμετώπιζαν και οι ίδιοι.

Την ίδια περίοδο είχε ξεκινήσει ο αποχαρακτηρισμός των αρχείων ξένων κρατών, όπως της Γερμανίας, της Μεγάλης Βρετανίας και των ΗΠΑ. Κατά συνέπεια και ελλείψει άλλης επιλογής οι φοιτητές οι οποίοι επιθυμούσαν να μελετήσουν τη δεκαετία του 1940 στράφηκαν στα αρχεία των ξένων κρατών. Παράλληλα και ξένοι επιστήμονες άρχισαν να έρχονται σε επαφή με τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης, μιας και ο αποχαρακτηρισμός των αρχείων τους είχε

⁴⁸ ο.π., σελ 458.

⁴⁹ Όπως αναφέρει ο Προκόπης Παπαστράτης σε συνέντευξη του, ο Σβορώνος είχε μεταβεί στην Αγγλία στα πλαίσια ενός παγκοσμίου συνεδρίου βυζαντινολογίας στο οποίο μάλιστα ήταν το τιμώμενο πρόσωπο. Κάτι το οποίο δεν θεώρησε απαραίτητο να αναφέρει στους νεαρούς φοιτητές που είχε συναντήσει την προηγούμενη ημέρα. Συνέντευξη Προκόπη Παπαστράτη, προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://historiography.gr/index.php/el/encounters-with-historians-4/προκόπης-παπαστράτης>.

προσελκύσει ομοίως και οι οποίοι για διάφορους λόγους στράφηκαν στη μελέτη του ζητήματος⁵⁰.

Λόγω των μεγάλων αποστάσεων είχαν δημιουργηθεί ανά τόπους παραρτήματα της Ένωσης, τα οποία στο πλαίσιο των στόχων που είχαν τεθεί ήδη από την ιδρυτική συνέλευση, είχαν αρχίσει να οργανώνουν εισηγήσεις- συζητήσεις στις οποίες οι νέοι επιστήμονες μπορούσαν να εκθέσουν τις έρευνες τους. Οι συναντήσεις αυτές φιλοδοξούσαν να καταστούν τόποι «συνάντησης, επαφής και ελεύθερης συζήτησης ανάμεσα σε Έλληνες δημοκράτες, σπουδαστές... νέους ερευνητές και πανεπιστημιακούς δασκάλους». Με τον τρόπο αυτό εντοπίζουμε και πληροφορίες για το ξεκίνημα μιας από αυτές τις προσπάθειες, την εναρκτήρια ανακοίνωση των σεμιναρίων του «Ελεύθερου Σπουδαστηρίου Παρισιοῦ»⁵¹.

Τα σεμινάρια ξεκίνησαν στις 20 Απριλίου του 1974, με την εισήγηση του Νίκου Σβορώνου για τα «προβλήματα (της) σύγχρονης ελληνικής ιστορίας», ενώ στην επόμενη εβδομαδιαία συνάντηση είχε προγραμματιστεί η εισήγηση ενός ακόμη προσώπου που επέβαινε στο *Ματαρόα* το 1945. Του Ανδρέα Κέδρου ο οποίος λίγα χρόνια πριν είχε συγγράψει ένα σημαντικό βιβλίο για την Εθνική Αντίσταση⁵². Σε μεταγενέστερες συναντήσεις και άλλα μέλη της «παροικίας» των Παρισίων εισηγήθηκαν θέματα τα οποία απασχολούσαν τον αντιδικτατορικό αγώνα και τα προβλήματα της σύγχρονης Ελλάδας. Τα σεμινάρια του Σπουδαστηρίου τελείωσαν την 1^η Ιουνίου του 1974 με ιδιαίτερη επιτυχία αφού «επί οκτώ εβδομάδες... κατά μέσο όρο 500 περίπου Έλληνες συγκεντρώνονταν κάθε Σάββατο για να παρακολουθήσουν διαλέξεις και να συμμετάσχουν σε πολύωρη ... και γόνιμη συζήτηση»⁵³. Λιγότερο από δύο μήνες μετά, η προδοσία της Κύπρου οδήγησε στην κατάρρευση του στρατοκρατικού καθεστώτος, το οποίο έντρομο κάλεσε την πολιτική ηγεσία του τόπου να

⁵⁰ Και στην κινητοποίηση των ξένων επιστημόνων προς τη μελέτη της ελληνικής περίπτωσης είχε παίξει σημαντικό ρόλο ο αντιδικτατορικός αγώνας. Χαρακτηριστικά ο Hagen Fleischer έχει αναφέρει ότι συγκλονισμένος από την άνοδο ενός «τρίτου φασιστικού καθεστώτος» στην Ευρώπη άλλαξε το θέμα της διατριβής του από τη γερμανική κατοχή της Δανίας, σε αυτή της Ελλάδας. Συνέντευξη Hagen Fleischer προσβάσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://historiography.gr/index.php/el/encounters-with-historians-4/hagen-fleischer>.

⁵¹ ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02.00014. «Ανακοίνωση».

⁵² Ο Ανδρέας Κέδρος γεννήθηκε το 1917 στην Κέρκυρα. Σπούδασε στο Βουκουρέστι και έλαβε διδακτορικό τίτλο από το Πανεπιστήμιο της Πράγας το 1938. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής πήρε ενεργά μέρος στην Εθνική Αντίσταση, ενώ το 1945 μετέβη στο Παρίσι, όπου εργάστηκε στο Κέντρο Ψυχοτεχνικών Ερευνών. Συγγραφέας με πλούσιο έργο, δημοσίευσε το 1966 το δίτομο έργο του για την Αντίσταση στον εκδοτικό οίκο Robert Laffont το οποίο κυκλοφόρησε στην Ελλάδα μετά την πτώση της Δικτατορίας. Βλ. Κέδρος Ανδρέας, *Η Ελληνική Αντίσταση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1983.

⁵³ ΕΜΙΑΝ: Συλλογή Γιάννη Γιαννολόπουλου, V. Αντιδικτατορικά, φ61, «Πρακτικά της 5^{ης} Γενικής Συνέλευσης της ΕΕΠΔΕ που έγινε στις 14/12/74».

αναλάβει, μην μπορώντας να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της κατάστασης που η ίδια προκάλεσε.

Η δράση της ΕΕΠΔΕ δεν σταμάτησε όμως με την πτώση της δικτατορίας, αλλά αντίθετα λόγω του κύρους που είχε αποκτήσει, συνέχισε να διοργανώνει συνέδρια και να προβάλλει το έργο των ελλήνων πανεπιστημιακών. Στο τεκμήριο που αναφέρεται στην προσπάθεια ανάπτυξης της ΕΕΠΔΕ στις ΗΠΑ εντοπίζουμε ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο έγκειται στην πληροφόρηση ότι ο Γιάννης Σπράος είχε ταξιδεύσει εκεί, με έξοδα της Ένωσης, λόγω ενός συνεδρίου της MGSA, στο οποίο και συμμετείχε⁵⁴.

Η Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (MGSA) είχε ιδρυθεί δυο χρόνια νωρίτερα, το 1969 στις ΗΠΑ και στόχος της ήταν η παρουσία μιας οργάνωσης για την προώθηση των ‘νεοελληνικών σπουδών σε διεθνή κλίμακα, καθώς και τη συστηματική έρευνα σε όλες τις πτυχές του νεότερου ελληνισμού» (Ιατρίδης, 2006:7). Η MGSA ήταν άλλωστε και η Εταιρεία που απαντώντας στους στόχους που είχαν τεθεί τότε είχε οργανώσει το δεύτερο επιστημονικό συνέδριο για τη δεκαετία του 1940. Μπορούμε στο σημείο αυτό να κάνουμε και μια υπόθεση εργασίας για μελλοντική διερεύνηση ότι ήδη από το 1970 είχε καταστεί δυνατή η σύνδεση με την MGSA.

Μέχρι το σημείο αυτό λοιπόν μπορούμε να κρατήσουμε τα εξής: σε μια περίοδο στην οποία ο ακαδημαϊκός χώρος στην Ελλάδα βρισκόταν κλινήρης στο χουντικό γύψο, γεγονός το οποίο είχε χαρακτηριστεί από την απόλυση, την εξόριση αλλά και το βασανισμό επιστημόνων οι οποίοι αντιτίθονταν στις θεραπευτικές μέθοδες της «Επανάστασεως», Έλληνες πανεπιστημιακοί προσπάθησαν και επέτυχαν τη δημιουργία μιας οργάνωσης η οποία μέσα από τον πολύπλευρο ρόλο που επετέλεσε κατάφερε να οργανώσει τους νέους επιστήμονες και να αναδείξει τις έρευνες τους, μέρος των οποίων ήρθαν στην επιφάνεια μέσα από τα δυο επιστημονικά συνέδρια στα οποία έχουμε αναφερθεί ήδη και τα οποία θα αναλύσουμε στο επόμενο μέρος⁵⁵.

⁵⁴ ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02.00009, «Πρακτικά της 1^{ης} Τακτικής Γενικής Συνελεύσεως της Ένωσης Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης που έγινε στις 2 και 3 Οκτώβριου στο Παρίσι», ΑΣΚΙ, Αρχείο Αποστολόπουλου Φώτη, κ2, 090.02.00008, «Ισολογισμός».

⁵⁵ Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διευκρινίσουμε ότι επιλέξαμε να εστιάσουμε την έρευνα μας στη δράση της ΕΕΠΔΕ λόγω του χαρακτήρα που είχε ως αντιδικτατορική και συνάμα συνδικαλιστική οργάνωση. Δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση να θεωρήσουμε, ή να αφήσουμε να υπονοηθεί ότι η διοργάνωση των συνεδρίων προήλθε αποκλειστικά από την οργάνωση αυτή. Σε αυτό συνετέλεσαν και άλλες επιστημονικές οργανώσεις η κάθε μια με

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΣΤΟ ΛΟΝΔΙΝΟ

Το πρώτο συνέδριο με θέμα την Κατοχή, την Αντίσταση και τον Εμφύλιο όπως αναφέραμε διοργανώθηκε στο Λονδίνο από την ΕΛΕΜΕΠ (τμήμα Αγγλίας)⁵⁶ μαζί με την ΕΕΠΔΕ. Το συνέδριο διεξήχθη το διήμερο 12 και 13 Μαΐου του 1978⁵⁷. Σε αυτό, συμμετείχαν με ανακοινώσεις είτε νέοι επιστήμονες «γνώστες της περιόδου (που είχαν) αφιερώσει σημαντικό χρόνο της πνευματικής τους δραστηριότητας στην επιστημονική έρευνα του φαινομένου... επί τη βάσει αυθεντικών πηγών», είτε μελετητές που είχαν πάρει μέρος σε «υπεύθυνες θέσεις στα γεγονότα»⁵⁸. Τα πρακτικά των ανακοινώσεων εκδόθηκαν αρχικά στη Μεγάλη Βρετανία το 1980 από τον εκδοτικό οίκο Spokesman, με επιμέλεια της Μάριον Σαράφη, η οποία είχε αναλάβει μαζί με τον Ρούσο Κούνδουρο και την οργανωτική επιμέλεια του συνεδρίου. Το βιβλίο εκδόθηκε και στην Ελλάδα δυο χρόνια αργότερα σε μια χρονική περίοδο που σημαδεύτηκε από την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ.

Ανάμεσα στους συμμετέχοντες που προσπάθησαν να δώσουν ερμηνευτικές λύσεις στα προβλήματα τα οποία απασχολούσαν την ιστορική έρευνα και ταυτόχρονα συμμετείχαν στα γεγονότα, ξεχωρίζουν οι Edie Meyers και Nicholas Hammond, αμφότεροι ανώτερα μέλη της βρετανικής αποστολής στην Ελλάδα στην κατοχική περίοδο, οι οποίοι μέσα από τις ανακοινώσεις τους και τις παρεμβάσεις τους προσπάθησαν να «υπερασπιστούν» τη βρετανική πολιτική, εμμένοντας στην άποψη ότι η κύρια ευθύνη για την εμφύλια σύγκρουση έπεφτε στο ΕΑΜ και το ΚΚΕ.

Δυστυχώς, η ανακοίνωση του Hammond δεν ήρθε στην επιφάνεια, μιας και ο βρετανός καθηγητής δεν επιθυμούσε την δημοσίευση της ανακοίνωσης του, ενώ και το μαγνητόφωνο το οποίο κάλυπτε το συνέδριο εμφάνισε βλάβη με αποτέλεσμα να χαθούν όλες οι ομιλίες της πρώτης ημέρας του συνεδρίου. Παρά το γεγονός αυτό και με τη σύμφωνη γνώμη του Hammond δημοσιεύθηκε η συζήτηση που ακολούθησε την ανακοίνωση, μέσω της οποίας μπορούμε να σχηματίσουμε μια άποψη και για το περιεχόμενο της.

την δική της διαδρομή. Η ΕΕΠΔΕ ήταν άλλωστε μόνο ένας από τους μηχανισμούς που έφεραν στην επιφάνεια τις επιστημονικές έρευνες που θα μας απασχολήσουν.

⁵⁶ Η ΕΛΕΜΕΠ είχε ιδρυθεί τον Ιούνιο του 1976 και στόχευε «στην αυτόνομη μελέτη των ελληνικών προβλημάτων» καθώς και στην συμβολή για την «ουσιαστική πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη του ελληνικού λαού». Βλ. «Ιδρυτική διακήρυξη της Ελληνικής Εταιρείας Μελετών και Επιστημονικού Προβληματισμού», βλ. *Σύγχρονα Θέματα*, τευχ. 1, (Μάιος 1978).

⁵⁷ Βλ., «Κατοχή- Αντίσταση-Εμφύλιος», *ΑΝΤΙ*, τευχ. 98, (6 Μαΐου 1978).

⁵⁸ Βλ. Νίκος Σβορώνος, «Εισαγωγή» στο: Μάριον Σαράφη (επιμ), *Από την Αντίσταση στον Εμφύλιο Πόλεμο*, Λιβάνης, Αθήνα, 1982.

Ο Hammond είχε αναφερθεί στον καθαρά στρατιωτικό ρόλο της Βρετανικής Αποστολής παραβλέποντας τις επεμβάσεις της στο ελληνικό αντιστασιακό κίνημα και στον ρόλο που είχε στις συγκρούσεις μεταξύ του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ. Συγκρούσεις στις οποίες τοποθετούσε την απαρχή της διάσπασης της κοινής διοίκησης και την αλλαγή της βρετανικής πολιτικής. Αυτή την εικόνα της πρώτης «ειδυλλιακής» συνεργασίας μεταξύ ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και Βρετανών ήρθε να διασαλεύσει το έτερο μέλος της αποστολής, ο ταξίαρχος Edie Meyers ο οποίος ανέφερε ότι ο ίδιος αντιμετώπισε δυσκολίες «από την πρώτη... επαφή» αλλά είχε κάνει ότι ήταν δυνατόν ώστε να αποφύγει τη σύγκρουση⁵⁹. Η συζήτηση επί του θέματος είχε έρθει στην επιφάνεια μετά από ερώτηση του Γιώργου Κατηφόρη προς τον καθηγητή Hammond αναφορικά με την προσπάθεια που είχε κάνει η αποστολή για την έκδοσης ανακοίνωσης εκ μέρους του Ναπολέοντα Ζέρβα για το θέμα της επιστροφής του Βασιλιά⁶⁰. Ο Hammond προσπάθησε επίσης να αναδείξει και τις στενές σχέσεις που είχαν μέλη της ελληνικής αντίστασης με την ΕΣΣΔ και πιο συγκεκριμένα του Γιώργη Σιάντου, ο οποίος είχε χαρακτηριστεί ως «εκπαιδευμένος πράκτορας» των σοβιετικών⁶¹.

Αυτήν την άποψη προσπάθησε να αναδείξει και ο George Alexander, μιλώντας για τον «άγνωστο γύρο». Την εξέγερση, δηλαδή, των ενόπλων δυνάμεων στην Μέση Ανατολή το 1944, την οποία και αντιμετώπισε ως την δεύτερη προσπάθεια του ΚΚΕ να κατακτήσει την εξουσία στα χρόνια της Κατοχής, μέσω των οργανώσεων που ελέγχονταν πλήρως από αυτό. Κατά τον Alexander οι κομμουνιστές ήδη από το 1943 προσέβλεπαν στην απόλυτη κυριαρχία επί της ελληνικής πολιτικής σκηνής, αρχικά μέσω της χρήσης διαπραγματεύσεων. Με την αποτυχία των διαβουλεύσεων στο Κάιρο τον Ιούλιο του 1943, οι «σφαίρες αντικατέστησαν τις λέξεις»⁶², ξεκινώντας με τον τρόπο αυτό την εμφύλια σύγκρουση. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε λόγω της «εκπληκτικά σκληρής αντίστασης του ΕΔΕΣ»⁶³. Ανάμεσα λοιπόν στον πρώτο αυτό γύρο και στο δεύτερο, τα Δεκεμβριανά, ο Alexander διέκρινε και ένα ενδιάμεσο, ο οποίος διεξήχθη το πρώτο

⁵⁹ Nicolas Hammond, «Η ρωσική αποστολή στα ελληνικά βουνά και η είσοδος του ΕΑΜ στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, στο: Σαράφη Μάριον, ο.π., σελ 185.

⁶⁰ Ο Meyers είχε αναφέρει ότι ο Ζέρβας είχε δεχτεί την πρόταση αυτή και προσπαθώντας να αποκρούσει τις κατηγορίες προς τον διοικητή του ΕΔΕΣ, σχετικά με τον «οπορτουνιστικού» του χαρακτήρα, οι οποίες είχαν προέλθει από τον υπαρχηγό του Meyers, Chris Woodhouse, ανέφερε χαρακτηριστικά ότι ο Ζέρβας ήταν τόσο πιστός στο συμμαχικό σκοπό ώστε και «τούμπες» να τον έβαζε να κάνει αυτός θα τις έκανε. Γεγονός το οποίο προκάλεσε την αντίδραση του προεδρείου που αναρωτήθηκε, μάλλον εύλογα, αν οι «τούμπες» θα μπορούσαν να θεωρηθούν στρατιωτική ή πολιτική ενέργεια, βλ.: ο.π. 186.

⁶¹ ο.π. σελ. 185.

⁶² George Alexander, «Ο άγνωστος γύρος», στο Σαράφη, ο.π. σελ. 74.

⁶³ ο.π. σελ. 75.

εξάμηνο του 1944 και που έφερε όλα τα χαρακτηριστικά του προηγούμενου αλλά και των επόμενων. Την «απαίτηση για τα τρία υπουργεία- κλειδιά, (τις) διαπραγματεύσεις και (τη) χρήση βίας»⁶⁴.

Ο «άγνωστος» γύρος είχε ξεκινήσει με την ανακήρυξη της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης στις 20 Μαρτίου του 1944. Η εξέλιξη αυτή αποτελούσε μια ευθεία πρόκληση του ΚΚΕ προς την εξόριστη κυβέρνηση, διότι, σύμφωνα με τον Alexander, η ΠΕΕΑ ήταν «μια ακόμη εκδήλωση της τακτικής του ‘Λαϊκού Μετώπου’»⁶⁵. Μια τακτική η οποία στόχο είχε τον αποπροσανατολισμό της κοινής γνώμης και των Συμμάχων. Διότι παρά το σοσιαλδημοκρατικό πρόγραμμα της Επιτροπής και την παρουσία σημαντικών προσωπικοτήτων του ευρύτερου δημοκρατικού χώρου στη σύνθεση της, αυτή βρισκόταν εξ ολοκλήρου στα χέρια των κομμουνιστών. Κάτι το οποίο υποδηλωνόταν με την παρουσία του Σιάντου στη θέση του γραμματέα των Εσωτερικών.

Με την εκδήλωση της ανταρσίας του ελληνικού στρατεύματος στη Μέση Ανατολή, η κυβέρνηση του Εμμανουήλ Τσουδερού κατέρρευσε, μιας και η απομόνωση του παλιού αστικού κόσμου ήταν πλέον πλήρης. Κατά τη διάρκεια αυτής της κρίσης ο Σοφοκλής Βενιζέλος επιδεικνύοντας «εξαιρετική επιπολαιότητα»⁶⁶, είχε αρνηθεί αρχικά τη διεύρυνση της κυβέρνησης με τη συμμετοχή προσώπων που είχαν αναδειχθεί από την Αντίσταση. Μια τέτοια πράξη θα σήμανε και την εκ βάθρων αλλαγή της ελληνικής πολιτικής σκηνής, διότι θα «σήμαινε συμμετοχή σε μια τόσο ριζική αναδιοργάνωση του ελληνικού πλούτου... ώστε να κινδυνεύαν να καταστραφούν τα θεμέλια των ίδιων των αστικών κομμάτων»⁶⁷.

Η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Γεώργιο Παπανδρέου έκανε δυνατή τη σύσταση μιας κυβέρνησης ευρείας αποδοχής, μέσω του Συνεδρίου του Λιβάνου κατά τη διάρκεια του οποίου ο Παπανδρέου προσπάθησε και κατά τον ομιλητή, πέτυχε τον προσεταιρισμό της

⁶⁴ ο.π. σελ. 75. Το σχήμα αυτό σύμφωνα με το οποίο «οι έλληνες κομμουνιστές... ενεργούσαν με συνέπεια σύμφωνα με το πρότυπο της κομμουνιστικής επικράτησης στην Ανατολική Ευρώπη» {Ιατρίδης (επιμ), 1984:281}, αφορά μια παλαιότερη εργασία του Hugh Seton- Watson, γνωστού βρετανού ιστορικού, ο οποίος είχε παρατηρήσει ότι σε όλες τις χώρες που επεκράτησαν μεταπολεμικά τα κομμουνιστικά κόμματα, αυτά κατείχαν αρχικά πάντοτε το υπουργείο εσωτερικών. Πάνω σε αυτό το προκατασκευασμένο πρότυπο το οποίο είχε δημιουργηθεί εκτός ελληνικής πραγματικότητας βασίστηκε ο Alexander για να αναπτύξει τη συλλογιστική του. Βλ. H. Seton Watson, *The Pattern of Communist Revolution*, Λονδίνο, 1960.

⁶⁵ ο.π. σελ. 77.

⁶⁶ ο.π. σελ. 80..

⁶⁷ ο.π. σελ. 79.

σημαντικότερης προσωπικότητας της ΠΕΕΑ, τον Αλέξανδρο Σβώλο. Η υιοθέτηση ενός σοσιαλιστικού προγράμματος από την κυβέρνηση είχε ως αποτέλεσμα την οριστική πτώση του σοσιαλδημοκρατικού «προσωπείου» του ΚΚΕ, το οποίο θέτοντας επιπλέον όρους προχώρησε σε μια νέα προσπάθεια για την εκ των πραγμάτων κυριαρχία στο εσωτερικό της χώρας κάτι το οποίο σταμάτησε μόνο μετά την άφιξη της αποστολής Ποπώφ στη χώρα. Παρά το γεγονός αυτό ο στόχος του παρέμενε ο ίδιος. Το ΚΚΕ «εξακολουθούσε να επιδιώκει την κατάκτηση της εξουσίας, άλλοτε με διαπραγματεύσεις... και άλλοτε με τη βία»⁶⁸.

Η Elisabeth Barker, με τη σειρά της χρησιμοποιώντας τεκμήρια από τα βρετανικά αρχεία προσπάθησε να εξηγήσει τον τρόπο με τον οποίο η ελληνική περίπτωση επηρέασε τις αγγλο-σοβιετικές σχέσεις⁶⁹. Μέσα από τη μελέτη των αρχειακών πηγών και σε πλήρη αντίθεση με τον προηγούμενο ομιλητή, ανέδειξε το μάλλον περιορισμένο ενδιαφέρον της σοβιετικής ηγεσίας ως προς την εξέλιξη της ελληνικής περίπτωσης κατά τη διάρκεια του πολέμου. Μια στάση η οποία μπορούσε να μεταβληθεί βέβαια εάν στην εξουσία ερχόταν το ΕΑΜ. Παράλληλα, τονιζόταν το έντονο ενδιαφέρον των Βρετανών προς την Ελλάδα το οποίο η ίδια απέδιδε στο «συναισθηματικό και συγκινησιακό στοιχείο» της ηγεσίας της Μεγάλης Βρετανίας⁷⁰. Η πολιτική της Σοβιετικής Ένωσης θεωρήθηκε ότι είχε αρχίσει να αλλάζει από τις αρχές Απριλίου του 1944, όταν και το πρακτορείο ΤΑΣ, αρχικά, έδωσε μια άκρως επικριτική ανταπόκριση ως προς την διαχείριση της εξέγερσης του ελληνικού στρατεύματος στη Μέση Ανατολή εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης. Κάτι το οποίο επέτεινε τις ανησυχίες του Τσώρτσιλ ως προς τις προθέσεις της ΕΣΣΔ.

Οι ανησυχίες αυτές μεγάλωσαν τους επόμενους μήνες, ενώ είχαν γίνει και σκέψεις για την ανάκληση του βρετανού πρέσβη από τη Μόσχα. Η κατάσταση τελικά είχε εκτονωθεί στα μέσα Μαΐου κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Λιβάνου. Ο Τσώρτσιλ πληροφορούσε τότε τον Φρανκλίνο Ρούσβελτ σχετικά με την συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών σχετικά με την «πρωτοκαθεδρία» στη Ρουμανία και την Ελλάδα αντίστοιχα. Η συμφωνία αυτή, όμως, επέφερε και την έντονη αντίδραση εκ μέρους της αμερικανικής κυβέρνησης διότι θεωρήθηκε ως το προίμιο για την χάραξη ζωνών πολιτικής επιρροής στα Βαλκάνια. Τους επόμενους μήνες με

⁶⁸ ο.π. σελ. 87.

⁶⁹ Η Barker δυο χρόνια πριν το συνέδριο είχε δημοσιεύσει το βιβλίο της *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, στο οποίο είχε προσεγγίσει την βρετανική πολιτική στο χώρο των Βαλκανίων, με ιδιαίτερη έμφαση στις περιπτώσεις της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας.

⁷⁰ Βλ. Elisabeth Barker, *Η Ελλάδα στο πλαίσιο των αγγλοσοβιετικών σχέσεων*, στο Σαράφη, ο.π., σελ. 25.

δεδομένη της άφιξης της σοβιετικής αποστολής στον ΕΛΑΣ, την οποία ο Eden θεώρησε ως «μια απόπειρα των Ρώσων να ολοκληρώσουν την κομμουνιστική κυριαρχία στα Βαλκάνια»⁷¹, ξεκίνησαν οι σχεδιασμοί για την άμεση βρετανική επέμβαση στην Ελλάδα, μέσω της αύξησης των προς αποστολή στρατευμάτων από 10.000 σε 80.000⁷².

Οι φόβοι του Foreign Office δεν επιβεβαιώθηκαν από τα γεγονότα μιας και μετά την επίσκεψη του συνταγματάρχη Ποπόφ στην έδρα της ΠΕΕΑ, το ΕΑΜ δέχθηκε τελικά το περιορισμό της συμμετοχής του στην κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, σε πέντε υπουργεία. Η στρατιωτική κατάσταση στα Βαλκάνια άλλαξε και πάλι με τη μεταπήδιση της Ρουμανίας στο συμμαχικό στρατόπεδο, γεγονός το οποίο άνοιξε το δρόμο για τη σοβιετική διείσδυση καταρχάς στην Βουλγαρία και εν συνεχεία στη Γιουγκοσλαβία και την Ουγγαρία. Την εξέλιξη αυτή ακολούθησαν έντονες διαβουλεύσεις οι οποίες κατέληξαν στη «συμφωνία των ποσοστών» στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944, συμφωνία η οποία φάνηκε να τηρείται μέσω της σιωπής του σοβιετικού Τύπου κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών.

Η στάση αυτή άλλαξε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας όταν και οι σοβιετικοί πίεζαν ολοένα και περισσότερο την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από την Ελλάδα. Κάτι το οποίο συνέβη όχι όμως προς ικανοποίηση των αιτημάτων αυτών αλλά αντίθετα εξαιτίας των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η Μεγάλη Βρετανία. Την αποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων άλλωστε ακολούθησε η εμπλοκή των ΗΠΑ, γεγονός το οποίο οδήγησε την Elisabeth Barker να χαρακτηρίσει τη σοβιετική πολιτική στην Ελλάδα ως εν τέλει «αυτοκαταστροφική»⁷³.

Στηριγμένη στα βρετανικά αρχεία ήταν και η ανακοίνωση που έκανε ο Προκόπης Παπαστράτης, ο οποίος θέλησε να αναφερθεί στη βρετανική εμπλοκή στην ελληνική πολιτική σκηνή, μέσα από την διερεύνηση των σχέσεων των Βρετανών με το ΕΑΜ και με τον ΕΔΕΣ. Ο ομιλητής, ο οποίος μόλις είχε ολοκληρώσει την Διδακτορική του Διατριβή στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, ξεκίνησε την ανάλυση της συλλογιστικής του από το γεγονός ότι το πολιτικό κενό, το οποίο δημιουργήθηκε μετά την κατάρρευση του μεταξικού καθεστώτος έσπευσε να

⁷¹ Βλ., ο.π., σελ 45.

⁷² Βλ., ο.π., σελ. 46.

⁷³ Βλ., ο.π. σελ. 52.

καλύψει το ΕΑΜ που «εξέφραζε τη θέληση του ελληνικού λαού να αντισταθεί στον εχθρό»⁷⁴. Στη συνέχεια ανέλυσε τον τρόπο με τον οποίο η βρετανική ηγεσία αντιμετώπισε το ΕΑΜ, η δράση του οποίου ήταν μεν απαραίτητη για τη διεξαγωγή των σαμποτάζ ενάντια στις κατοχικές δυνάμεις, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσε και ένα σημαντικό κίνδυνο για τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή, μιας και ήδη από το καλοκαίρι του 1942 οι βρετανοί είχαν αντιληφθεί ότι η πολιτική που ακολουθούσε ήταν «ανεξάρτητη απ' αυτούς»⁷⁵.

Για το λόγο αυτό ασκούσαν ολοένα και μεγαλύτερη πίεση σε ομάδες δημοκρατικών αξιωματικών για την έξοδο τους στο βουνό. Πίεση η οποία στην περίπτωση του ΕΔΕΣ και του Ναπολέοντα Ζέρβα είχε καταλυτικό ρόλο. Όταν έγινε δε αντιληπτή η αδυναμία ποδηγέτησης του ΕΑΜ μετά την αποτυχία της αποστολής Τσιγάντε, κρίθηκε ως αναγκαία η ενίσχυση του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ εις βάρος του ΕΛΑΣ.

Ταυτόχρονα με τις διεργασίες που γίνονταν στην Αθήνα μια άλλη βρετανική αποστολή με επικεφαλής τον Edie Myers είχε έρθει σε επαφή με δυνάμεις του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ, τις οποίες και είχε συντονίσει με κύριο αποτέλεσμα την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου. Μετά την αποτυχία της προσπάθειας ελέγχου της αντίστασης από το Κάιρο ήρθαν στην επιφάνεια οι διαφορές μεταξύ του Foreign Office και του SOE κάτι το οποίο αποτελούσε μια «τυπική περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ βραχυχρόνιων στρατιωτικών επιδιώξεων και μακροχρόνιων πολιτικών συμφερόντων»⁷⁶.

Συνεπώς, τα μέλη της βρετανικής αποστολής στην Ελλάδα βρέθηκαν να λαμβάνουν αντικρουόμενες διαταγές σε σχέση με τις στοχεύσεις τους στη χώρα, μιας και αφενός έπρεπε να αποφεύγουν κάθε εμπλοκή στην εσωτερική ελληνική πολιτική και αφετέρου να «μη διστάζουν ποτέ και να δείχνουν την εμπιστοσύνη τους στον Γεώργιο και στην κυβέρνηση»⁷⁷. Με τον τρόπο αυτό στις αρχές του 1943, ο Myers είχε ξεκινήσει τις διαδικασίες για τη συγκρότηση ένα συνασπισμό αντάρτικων ομάδων, τις «Εθνικές Ομάδες», οι οποίες θα αποτελούσαν ένα αντίβαρο απέναντι στον ΕΛΑΣ, ο οποίος θα αναγκαζόταν, σύμφωνα με τους σχεδιασμούς του, να ενταχθεί σε αυτές. Στόχος των βρετανικών σχεδιασμών ήταν η συγκρότηση ενός δικτύου

⁷⁴ Προκόπης Παπαστράτης, «Οι Βρετανοί και οι αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ», στο Σαράφη, ο.π. σελ., 55.

⁷⁵ Βλ., ο.π., σελ. 57.

⁷⁶ Βλ., ο.π., σελ. 58.

⁷⁷ Βλ., ο.π., σελ. 58.

ανεξάρτητων αντάρτικων ομάδων, με τη βρετανική αποστολή να κατέχει το ρόλο του διαβιβαστή των εντολών του συμμαχικού στρατηγείου και ταυτόχρονα του μεσολαβητή όταν προέκυπταν διαφορές μεταξύ των ομάδων.

Το ΕΑΜ, όμως, αντιπρότεινε τη δημιουργία ενός κοινού στρατηγείου των ανταρτών το οποίο θα υπαγόταν άμεσα στη στρατιωτική διοίκηση της Μέσης Ανατολής. Η αρχική θέληση του Foreign Office για άμεση σύγκρουση με το ΕΑΜ δεν εκδηλώθηκε, λόγω της αναγκαιότητας που πρόβαλαν οι πολεμικοί σχεδιασμοί, μιας και η απόβαση στην Ιταλία θα ακολουθούσε σύντομα. Κατά συνέπεια οι Βρετανοί συναίνεσαν στην πρόταση του ΕΑΜ. Επιπλέον, μέσα από τα αρχεία που ήρθαν στην επιφάνεια, ο Προκόπης Παπαστράτης ανέδειξε και το κύριο επίδικο για την ηγεσία της Μεγάλης Βρετανίας, το οποίο ήταν μια πιθανή κυριαρχία του ΕΑΜ στη μεταπολεμική Ελλάδα. Μια εξέλιξη προφανώς άκρως αρνητική για τους μεταπολεμικούς σχεδιασμούς της εξωτερικής της πολιτικής.

Την περίοδο εκείνη, το πρόβλημα θεωρείτο ότι μπορούσε να λυθεί με την σχεδιαζόμενη αποστολή αγγλοαμερικανικών δυνάμεων στα Βαλκάνια, συνεπώς το μείζον ζήτημα ήταν η στάση της βρετανικής κυβέρνησης απέναντι στο πολιτειακό. Μια πιθανή επιστροφή του Γεωργίου ήταν σίγουρο ότι θα προκαλούσε έντονες αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας κάτι το οποίο πιθανολογείτο ότι θα είχε επιπτώσεις και στην εξέλιξη των στρατιωτικών επιχειρήσεων. Με τον τρόπο αυτό η στάση των βρετανών απέναντι στο βασιλιά «έγινε φανερά αντιφατική»⁷⁸. Ο Γεώργιος σύμφωνα με το Foreign Office καλείτο να δηλώσει ότι το πολιτειακό θα λυνόταν μόνο μέσω δημοψηφίσματος, ενώ ταυτόχρονα και παρά την αντίδραση του War Office, η βρετανική πολιτική ηγεσία είχε αποφασίσει την επιστροφή του με τα πρώτα εκστρατευτικά σώματα.

Τον Σεπτέμβριο όμως του 1943 είχε γίνει αντιληπτό ότι δεν θα γινόταν απόβαση στη κατεχόμενη Ελλάδα, ενώ παράλληλα η δύναμη του ΕΛΑΣ είχε αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό ώστε μια πιθανή επιστροφή του Γεωργίου ήταν σίγουρο ότι θα συναντούσε δυναμικές αντιδράσεις. Η νέα αυτή κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα την επαναπροσδιορισμό της ακολουθούμενης πολιτικής απέναντι στο βασιλιά ο οποίος πιεζόταν να προβεί σε δήλωση ότι δεν θα επιστρέψει χωρίς την διενέργεια δημοψηφίσματος. Αυτός ήταν ο ένας από δυο βραχίονες της προσπάθειας

⁷⁸ Βλ., ο.π., σελ. 61.

αποδυνάμωσης της δύναμης του ΕΑΜ ο οποίος θα συνδυαζόταν με τη δημόσια καταγγελία της ηγεσίας του εαμικού κινήματος, σε μια προσπάθεια διάσπασης του.

Οι συγκρούσεις που ξέσπασαν ανάμεσα στις αντάρτικες οργανώσεις, τον Οκτώβριο του 1943 είχαν ως αποτέλεσμα την εκ νέου αλλαγή των μεθόδων της βρετανικής ηγεσίας η οποία σταμάτησε την ενίσχυση του ΕΛΑΣ και αύξησε κατακόρυφα την αποστολή υλικού αλλά και χρημάτων στον ΕΔΕΣ. Οι βρετανοί οι οποίοι επιζητούσαν τη στρατιωτική ισορροπία μεταξύ των δυο οργανώσεων πίεσαν τον Ζέρβα να επιτεθεί κατά του ΕΛΑΣ κάτι το οποίο αναζωπύρωσε τη σύγκρουση η οποία έληξε μόνο μετά την αποτυχία αυτής της επιχείρησης.

Στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν τη λήξη των συγκρούσεων τονίστηκε από βρετανικής πλευράς η ανάγκη επίλυσης όλων των στρατιωτικών ζητημάτων, δηλαδή του χωρισμού των ζωνών δράσης της κάθε αντάρτικης οργάνωσης πριν την δημιουργία εθνικής κυβέρνησης, κάτι το οποίο στόχο είχε την προστασία του ΕΔΕΣ. Παράλληλα, ο ρόλος της βρετανικής αποστολής αναβαθμίστηκε κατά την διάρκεια των συνομιλιών που προηγήθηκαν τη συμφωνία της Πλάκας, το Φεβρουάριο του 1944. Ο Chris Woodhouse είχε αναλάβει το ρόλο του μεσολαβητή μεταξύ των δυο οργανώσεων και κατάφερε τελικά να στρέψει το κύριο βάρος των διαπραγματεύσεων σε ζητήματα αποκλειστικά στρατιωτικής φύσης. Γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την αποτυχία του σχηματισμού κυβέρνησης με βάση τους σχεδιασμούς του ΕΑΜ, η αντίδραση του οποίου ήταν η δημιουργία της ΠΕΕΑ. Η εξέλιξη αυτή είχε οδηγήσει στην στήριξη του ελληνικού στρατεύματος της Μέσης Ανατολής στην Πολιτική Επιτροπή κάτι το οποίο σημαδεύτηκε από την εξέγερση της πλειοψηφίας των στρατιωτικών μονάδων που βρίσκονταν στη περιοχή.

Η κυβέρνηση Τσουδερού κατέρρευσε υπό το βάρος των εξελίξεων και έγινε αντιληπτό ότι μόνο η συμμετοχή του ΕΑΜ σε μια κυβέρνηση «εθνικής ενότητας» θα εξυπηρετούσε τις βρετανικές στοχεύσεις. Καταλυτικός παράγοντας σε αυτή την προσπάθεια ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου ο οποίος σχημάτισε τελικά κυβέρνηση μετά το Συνέδριο του Λιβάνου. Η απόφαση για την συμμετοχή της αντιπροσωπείας του ΕΑΜ στη κυβέρνηση παρέμενε αμφιλεγόμενη σύμφωνα με τον ομιλούντα και την οποία απέδιδε στην παρουσία της αποστολής Ποπώφ στην Ελλάδα. Σκέψη η οποία επιβεβαιωνόταν από τα γεγονότα, μιας και οι σοβιετικοί δεν έδειξαν καμία πρόθεση να αποστείλουν στρατεύματα στη χώρα. Συνέπεια όλων ήταν η τελική επιτυχία

της βρετανικής πολιτικής, μιας και αυτή επέτυχε τελικά τον σκοπό που είχε θέσει εξ αρχής, δηλαδή «την αποκατάσταση της πολιτικής της επιρροής» στη μεταπολεμική Ελλάδα⁷⁹.

Ο Χάγκεν Φλάισερ με την σειρά του στηριζόμενος σε ανέκδοτες μέχρι τότε ελληνικές, γερμανικές και βρετανικές πηγές, ανέδειξε μια ιδιαίτερη πτυχή της βρετανικής εμπλοκής στην Ελλάδα, την υπόθεση του Donald (Don) John Stott. Ο Stott ο οποίος ήταν μέλος της SOE είχε προβεί κατά τη διάρκεια της Κατοχής, σε συνεννοήσεις μεταξύ εθνικιστικών οργανώσεων σε μια προσπάθεια δημιουργίας ενός αντίβαρου στην αυξανόμενη δύναμη του ΕΑΜ και παράλληλα είχε έρθει σε επαφή και με τις γερμανικές δυνάμεις στην Ελλάδα, γεγονός το οποίο έριχνε αρκετές σκιές ως προς το ρόλο των Βρετανών στα ελληνικά πράγματα.

Ο Stott είχε πολεμήσει κατά τη διάρκεια της γερμανικής εισβολής τόσο στην ηπειρωτική χώρα όσο και στην Κρήτη όπου και τραυματίστηκε. Στην συνέχεια δραπέτευσε στην Μέση Ανατολή και επέστρεψε στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1943. Αποτέλεσε δε τον κύριο πρωταγωνιστή της επιχείρησης στον Ασωπό, η ανατίναξη της γέφυρας του οποίου διέκοψε την σύνδεση μεταξύ βόρειας και νότιας Ελλάδας για περισσότερο από δυο μήνες και στη συνέχεια ορίστηκε ως σύνδεσμος με τον ΕΛΑΣ στην κρίσιμη περιοχή της Αττικοβοιωτίας. Οι σχέσεις, όμως, του Stott με το ΕΑΜ μετά την έναρξη των πρώτων συγκρούσεων μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων είχαν αρχίσει να ψυχραίνονται. Με τον τρόπο αυτό, άρχισε να έρχεται σε επαφή με εθνικιστικές οργανώσεις που δρούσαν στην Αθήνα, επιτυγχάνοντας μάλιστα την σύναψη συμφωνίας μεταξύ τους, παρά τις αντίθετες διαταγές που όριζαν ότι αποστολή του περιοριζόταν στη διεξαγωγή σαμποτάζ και την παρενόχληση των αποχωρούντων γερμανικών δυνάμεων.

Οι εξελίξεις αυτές θορύβησαν το Foreign Office το οποίο είχε ενδοιασμούς για ορισμένες από αυτές τις οργανώσεις που συνεργάζονταν με τους κατακτητές. Παράλληλα ο Stott είχε έρθει σε επαφή, μέσω του διορισμένου δήμαρχου Αθηνών, Άγγελου Γεωργάτο με τον γερμανό συνταγματάρχη Loos, ο οποίος ήταν αρχηγός της Μυστικής Στρατιωτικής Αστυνομίας των Βαλκανίων, σε συνεννόηση μάλιστα με τον Πολιτικό Πληρεξούσιο Νοτιανατολικής Ευρώπης Neubacher. Σκοπός της συνάντησης αυτής ήταν η συζήτηση για την συμφωνία σε μια άτυπη ανακωχή στην περιοχή μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και του Άξονα.

⁷⁹ Βλ., ο.π., σελ. 71.

Οι βρετανικές υπηρεσίες είχαν αντιδράσει έντονα σε αυτές τις ενέργειες του Stott, ο ασύρματος του οποίου όμως είχε βλάβη και η επικοινωνία του με το συμμαχικό στρατηγείο είχε διακοπεί για έξι εβδομάδες. Η αναχώρηση του Stott από την Ελλάδα έγινε τελικά στα τέλη Νοεμβρίου με βοήθεια από τις γερμανικές υπηρεσίες. Με την άφιξη του στη Μέση Ανατολή κλείστηκε στην απομόνωση και ανακρίθηκε. Μετά την απόδειξη της καλής του πίστης, μιας και το SOE δεν θεώρησε ότι ο πράκτορας του είχε εκτεθεί, ο Stott παρασημοφορήθηκε. Δεν επέστρεψε όμως ποτέ στην Ελλάδα διότι το SOE φοβόταν ότι οι ενέργειες του θα μπορούσαν να ξεκινήσουν και νέα σύγκρουση μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων, μιας και οι επαφές του με τους γερμανούς θα μπορούσαν να αποτελέσουν ένα «εξαιρετικό προπαγανδιστικό υλικό για ορισμένες ελληνικές οργανώσεις»⁸⁰.

Το ΕΑΜ όντως ήταν ενήμερο για τη συγκεκριμένη περίπτωση κάτι το οποίο γίνεται αντιληπτό από την αναφορά που επέδωσε τόσο στην εξόριστη κυβέρνηση όσο και στις συμμαχικές κυβερνήσεις. Η σοβιετική ηγεσία δέχτηκε, όμως, τις εξηγήσεις του Τσόρτσιλ και με τον τρόπο αυτό ο Stott «ίσως συνέβαλε... άθελα του, στην επιδεικτική σοβιετική παραίτηση» από την ελληνική περίπτωση»⁸¹. Παρόλα αυτά η «υπόθεση» Stott είχε δημιουργήσει στην ηγεσία του ΕΑΜ την πεποίθηση ότι οι βρετανοί ήταν διατεθειμένοι να συνεργαστούν ακόμη και με τους ναζί, ώστε να χτυπήσουν το εαμικό κίνημα. Σύμφωνα με τον Hagen Fleischer τελικό αποτέλεσμα των ενεργειών του Stott ήταν όχι η σύναψη μιας ανακωχής στην περιοχή αλλά τουλάχιστον μια «πρόσκαιρη χαλάρωση των πολεμικών δραστηριοτήτων... που οφειλόταν σε μια κανονική ή το πιθανότερο, σε μια σιωπηρή συνεννόηση», μεταξύ των βρετανών και των γερμανών⁸².

Ο Heinz Richter ο οποίος λίγα χρόνια πριν είχε δημοσιεύσει τη διατριβή που έκανε στο Πανεπιστήμιο της Χαϊδελβέργης⁸³, με τη σειρά του προσπάθησε να δείξει ότι η δεκεμβριανή σύρραξη δεν αποτελούσε κάτι το σχεδιασμένο. Αντίθετα η ευθύνη της σύγκρουσης βάρυνε, σύμφωνα με τον ομιλητή, τη βρετανική κυβέρνηση διότι η επέμβαση του Τσόρτσιλ έκανε αδύνατη την αποφυγή της.

⁸⁰ Βλ., Hagen Fleischer, «'Υπόθεση Don Stott': πρελούδιο για μια ξεχωριστή αγγλογερμανική ειρήνη;», στο Σαράφη, ο.π. σελ 164.

⁸¹ Βλ., ο.π., σελ. 165.

⁸² Βλ., ο.π., σελ. 142.

⁸³ Heinz Richter, *Griechenland zwischen Revolution und Konterrevolution, 1936-1946*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt, 1973. Ελληνική έκδοση από *Εξάντα*, 2τ 1975-77.

Τα Δεκεμβριανά, σύμφωνα με τον Richter ήταν το καθοριστικό εκείνο γεγονός το οποίο ανέτρεψε την «προοπτική μιας θεμελιακής αλλαγής του ελληνικού κράτους»⁸⁴, μέσω των αλλαγών που είχαν συντελεστεί μέσα στην ελληνική κοινωνία στα χρόνια της Κατοχής και επέτρεψε την επιστροφή του προπολεμικού καθεστώτος του οποίου βασικοί πυλώνες ήταν η «ολιγαρχική διακυβέρνηση, η διαφθορά, η ρουσφετολογία και ο συγκεντρωτισμός»⁸⁵ (130).

Η ανάλυση του Richter πάνω στο ζήτημα κινούταν μεταξύ τριών βασικών αξόνων. Πρώτα στη μελέτη της φύσης της δεκεμβριανής σύγκρουσης, στη συνέχεια στην προσπάθεια απόδοσης της ευθύνης για αυτήν και τέλος η απάντηση στο ερώτημα περί μιας πιθανής αποφυγής της.

Η πρώτη θεώρηση περί της φύσης Δεκεμβριανών είχε εκφραστεί από τον πρωθυπουργό Τσώρτσιλ στην Βουλή των Κοινοτήτων στις 8 Ιανουαρίου του 1945 και έβλεπε μια «καλά οργανωμένη συννομωσία» πίσω από τις συγκρούσεις. Η θεώρηση αυτή είχε γνωρίσει έντονη κριτική τόσο στο εσωτερικό της Μεγάλης Βρετανίας, όσο και σε άλλα συμμαχικά κράτη. Όμως μετά την είσοδο του κόσμου στον Ψυχρό Πόλεμο είχε κατορθώσει να γίνει κυρίαρχη, μιας και η άποψη του Τσώρτσιλ έγινε τελικά αποδεκτή από συγγραφείς και ιστορικούς, ενώ κατέστη και «ένα σχεδόν πολιτικό δόγμα», παρά το γεγονός ότι συνέχιζαν να υπάρχουν «φωνές που την αμφισβητούσαν»⁸⁶. Στο βιβλίο του *Ελλάδα: Αμερικανικό Δίλημμα και ευκαιρία*, ο Leften Stavrianos είχε «αποδείξει πειστικά» ότι η άποψη που ανέφερε ότι η ανιδιοτελής επέμβαση των βρετανών άνηκε στην «περιοχή των μύθων»⁸⁷.

Προς αυτή την κατεύθυνση έκλινε και ο Γιάννης Ιατρίδης, πρώτος επιστήμονας ιστορικός που ασχολήθηκε διεξοδικά με το ζήτημα των Δεκεμβριανών, και ο οποίος κατέληγε στο συμπέρασμα ότι η σύγκρουση δεν οφείλονταν σε σκοτεινές μεθοδεύσεις αλλά αντίθετα ήταν το λογικό συνεπαγόμενο της ύπαρξης δυο αντικρουόμενων αντιλήψεων πάνω στην λειτουργία της κοινωνίας καθώς της «αμοιβαίας... δυσπιστίας» μεταξύ των αντιμαχόμενων «που έκανε αδύνατη μια ειρηνική λύση»⁸⁸.

⁸⁴ Heinz Richter, «Η μάχη της Αθήνας (Δεκέμβρης 1944) και ο ρόλος των Άγγλων», στο Σαράφη ο.π., σελ. 131.

⁸⁵ Βλ., ο.π., σελ. 130.

⁸⁶ Βλ., ο.π., σελ. 133.

⁸⁷ Βλ., ο.π.

⁸⁸ Βλ., ο.π., σελ. 134. Ο Richter αναφερόταν στο βιβλίο του Γιάννη Ο. Ιατρίδη, *Εξέγερση στην Αθήνα, ο κομμουνιστικός δεύτερος γύρος*, που είχε κυκλοφορήσει λίγα χρόνια πριν.

Τελειώνοντας τη σύντομη σύνοψη των αναφορών πάνω στα Δεκεμβριανά, ο Richter προχώρησε στην έκθεση των πορισμάτων της δικής του έρευνας σύμφωνα με την οποία είχε καταλήξει ότι «δεν ήταν σε καμιά περίπτωση η προετοιμασμένη από πριν κομμουνιστική επανάσταση»⁸⁹. Αντίθετα το κύριο επίδικό της σύγκρουσης ήταν η επιστροφή ή όχι στην προπολεμική κατάσταση, κάτι το οποίο επιθυμούσε διακαώς η βρετανική ηγεσία η οποία και είχε προετοιμάσει με «διπλωματική και στρατιωτική επιμέλεια» από την περίοδο της Κατοχής την καταστροφή του εαμικού κινήματος.

Αυτή η επιστροφή στην «προπολεμική ημιαποικιακή εξάρτηση» υπαγορευόταν από την ανασύσταση της αυτοκρατορικής ισχύος της Μεγάλης Βρετανίας, την «εξασφάλιση των γραμμών επικοινωνίας της» και τέλος της δημιουργίας ενός αντίβαρου κατά της σοβιετικής παρουσίας στην περιοχή. Η συγκεκριμένη πολιτική είχε για τον Richter μακρόχρονο ιστορικό βάθος, μιας εντόπιζε τη ρίζα της στον 19^ο αιώνα και τις απαρχές του ελληνικού κράτους. Στο σκεπτικό των βρετανών μια πραγματικά ανεξάρτητη Ελλάδα δεν μπορούσε να υπάρξει διότι αναγκαστικά είτε θα βρισκόταν υπό την προστασία της Μεγάλης Βρετανίας, είτε αυτή της Ρωσίας.

Παράλληλα ο Richter ανέδειξε και μια «τοπική ελληνική αντιστοιχία»⁹⁰ της οποίας η σύνδεση με τον ξένο παράγοντα ήταν ο θεσμός της βασιλείας. Ο θεσμός της μοναρχίας είχε δυσφημιστεί στα προηγούμενα χρόνια λόγω της στήριξης στο φασιστικό καθεστώς του Μεταξά, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τη συμφωνία ανάμεσα στην πλειοψηφία των αστικών πολιτικών δυνάμεων για την κατάργηση του θεσμού μετά την απελευθέρωση. Παρά την συμφωνία αυτή το αντιβασιλικό αστικό στρατόπεδο παρέμενε διχασμένο και επιθυμούσε την αβασίλευτη δημοκρατία, «αλλά υπό τη δική της ολιγαρχική ηγεσία»⁹¹. Αυτός ήταν άλλωστε και ο κύριος λόγος για τον οποίο, κατά τον ομιλητή, δεν συμμετείχε στο αντιστασιακό κίνημα.

Το ΚΚΕ ταυτόχρονα, πιστό στην «ορθόδοξη συνταγή για την επανάσταση»⁹² παρατηρούσε, κατά τον ομιλητή, τις αλλαγές που συνέβαιναν στην ελληνική κοινωνία, διαμέσου

⁸⁹ Βλ., ο.π., σελ. 135.

⁹⁰ Βλ., ο.π., σελ. 136

⁹¹ Βλ., ο.π.

⁹² Βλ., ο.π.

του ΕΑΜ, με ιδιαίτερη δυσπιστία⁹³. Επιπλέον, η ηγεσία του Κόμματος ήταν αντίθετη προς μια πιθανή σύγκρουση με την Μεγάλη Βρετανία αφού όριζε ότι οι σχέσεις του θα έπρεπε να χαρακτηρίζονται και να «στηρίζονται στην ισοτιμία»⁹⁴. Όμως, ακόμη και αυτές οι συγκρατημένες αλλαγές σε συνδυασμό με το πολιτικό πρόγραμμα του ΕΑΜ για τη μεταπολεμική Ελλάδα έθεταν την κυριαρχία της ελληνικής ολιγαρχίας σε κίνδυνο. Με τον τρόπο αυτό το τμήμα της δεξιάς παράταξης που είχε συνεργαστεί με τους κατακτητές είχε ξεκινήσει την προσπάθεια υπεράσπισης των πράξεων της, με το πρόσχημα του κομμουνιστικού κινδύνου ήδη πριν από την αποχώρηση των Γερμανών. Ο φόβος αυτού του, ανύπαρκτου κατά τον Richter, κινδύνου αποτέλεσε το στοιχείο εκείνο που συντέλεσε στην «επανασυνένωση του αστικού στρατοπέδου»⁹⁵.

Τα Δεκεμβριανά έχουν συνεπώς διττό χαρακτήρα, διότι αφενός αποτελούν μια ξένη επέμβαση στα εσωτερικά της Ελλάδας και ταυτόχρονα αποτελούν μια τοπική εμφύλια σύγκρουση. Αυτή η διάκριση μπορούσε να εξηγήσει και ορισμένες πτυχές της σύγκρουσης όπως τις βιαιοπραγίες που διεξήχθησαν εκατέρωθεν. Το βασικό ερώτημα λοιπόν που θα έπρεπε να απαντηθεί ήταν: «ποια πλευρά έσπρωξε τα πράγματα πέρα από το σημείο δυνατότητας για συζήτηση και συμβιβασμούς»⁹⁶;

Κατά τον Richter η απάντηση δεν μπορούσε να βρίσκεται στην «ανώνυμη ομάδα των αστυνομικών» που άνοιξε πυρ εναντίων της άοπλης διαδήλωσης της 3^{ης} Δεκεμβρίου αλλά αντίθετα στην αποτυχία των πολιτικών διεργασιών που πήραν μέρος δυο ημέρες μετά, όταν η παραίτηση του πρωθυπουργού δεν έγινε δεκτή από τον Τσόρτσιλ ο οποίος αντίθετα διέταξε την κλιμάκωση της σύγκρουσης. Μέσα από αυτή την ωμή επέμβαση δεν κατέστη δυνατή η αντικατάσταση του Παπανδρέου από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη, εξέλιξη η οποία όπως πιθανολογούσε ο γερμανός επιστήμονας θα έδινε μια λύση στο αδιέξοδο στο οποίο είχε οδηγηθεί η κατάσταση.

⁹³ Ο Richter στηριζόταν για τη θέση αυτή στο πρόγραμμα του ΚΚΕ το οποίο προϋπέθετε την ολοκλήρωση της αστικοδημοκρατικής επανάστασης, ως αναγκαίο βήμα για το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας. Παρά το γεγονός αυτό ο ομιλητής δεν παρέθεσε κάποιο στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να υποστηρίξει τη «δυσπιστία» του ΚΚΕ προς το ΕΑΜ. Η θέση αυτή θεωρούμε ότι προέρχεται από το σχήμα περί «προδομένου αντάρτικου» το οποίο είχε αναπτύξει ο Dominique Eudes και το οποίο θα συναντήσουμε και παρακάτω.

⁹⁴ Βλ., ο.π., σελ. 137.

⁹⁵ Βλ., ο.π.

⁹⁶ Βλ., ο.π.

Η κύρια ευθύνη για την έναρξη της εμφύλιας σύγκρουσης άνηκε κατά κύριο λόγο στον πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας ο οποίος δεν κατανοούσε, λόγω και της μη αντικειμενικής πληροφόρησης που λάμβανε, «τον αληθινό χαρακτήρα» της ελληνικής αντίστασης το οποίο ήταν «ένα πλατύ λαϊκό κίνημα»⁹⁷ στο οποίο οι κομμουνιστές κατείχαν σημαντικό ρόλο αλλά όχι όμως και τον κυρίαρχο.

Την πτυχή των λανθασμένων κινήσεων των Συμμάχων και της εαμικής αντίστασης προσπάθησε να αναδείξει ο Ανδρέας Κέδρος με την ανακοίνωση του. Έχοντας ως βάση της συλλογιστικής του, την ανάλυση ορισμένων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών εαμικής αντίστασης, όπως τη μαζικότητα, την αποτελεσματικότητα και τη δυναμική για βαθιές κοινωνικές αλλαγές που αυτή έφερε στην ελληνική κοινωνία, αναρωτήθηκε πως η ελληνική κοινωνία έφτασε στον Εμφύλιο πόλεμο και το μεταπολεμικό καθεστώς.

Σύμφωνα με τον Κέδρο οι ευθύνες ήταν μοιρασμένες ανάμεσα στα δυο μέρη. Από τη μια πλευρά η ηγεσία της Μεγάλης Βρετανίας δεν κατόρθωσε να κατανοήσει ότι το εαμικό κίνημα δεν ήταν ελεγχόμενο από τους κομμουνιστές και συνεπώς δεν επιθυμούσε την βίαιη κατάληψη της εξουσίας αλλά αντίθετα αποτελούσε ένα πλατύ δημοκρατικό κίνημα το οποίο στόχο είχε τη δημιουργία μιας «προχωρημένης δημοκρατίας»⁹⁸ στην Ελλάδα. Κάτι το οποίο συμβάδιζε με τους μακραίωνους πόθους του ελληνικού λαού. Ενός λαού ο οποίος επινόησε τη Δημοκρατία και που από πλευράς ιδιοσυγκρασίας αντιτιθόταν προς «ένα κομμουνισμό ρωσικού στυλ»⁹⁹.

Η θέση αυτή στηριζόταν αφενός στο γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελούσε μια χώρα στην οποία κυριαρχούσε η αγροτική παραγωγή «κτηπευτικών προϊόντων» που δεν θα μπορούσαν να ενταχθούν στην κολχόζικη «γραφειοκρατική οργάνωση» καθώς και στην παρουσία μιας «χούφτας κομμουνιστών» στο ΕΑΜ¹⁰⁰. Κατά συνέπεια η επέμβαση στην Ελλάδα δεν μπορούσε να έχει στόχο τη «σωτηρία» της δημοκρατίας στην χώρα αλλά αντίθετα συμβάδιζε με τα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας η οποία είχε ως στόχο την διατήρηση της «αυτοκρατορικής οδού» προς την Ινδία. Ο παράγοντας αυτός αποκρυσταλλώθηκε άλλωστε στη «συμφωνία των ποσοστών» μεταξύ του Τσόρτσιλ και του Στάλιν στη Μόσχα. Με τον τρόπο αυτό, η βρετανική

⁹⁷ Βλ., ο.π., σελ. 141.

⁹⁸ Βλ. Ανδρέας Κέδρος, «Λάθη των Συμμάχων, λάθη της Αντίστασης», στο Σαράφη, ο.π. σελ. 98.

⁹⁹ Βλ., ο.π. σελ 91.

¹⁰⁰ Βλ., ο.π. σελ 92.

ηγεσία έχοντας ελεύθερο πεδίο επέμεινε στην επιστροφή του βασιλιά τον οποίο και θεωρούσε ως τον παραδοσιακό στυλοβάτη των συμφερόντων της.

Από την άλλη πλευρά η ηγεσία του εαμικού κινήματος αποδείχθηκε ανίκανη να διαφυλάξει τις κατακτήσεις του ελληνικού λαού, μιας και η πολιτική της για την μεταπολεμική Ελλάδα περιστρεφόταν γύρω από το ζήτημα της μη επιστροφής του Γεωργίου. Η εμμονή, όμως, της ταύτισης του εκδημοκρατισμού με ένα δημοψήφισμα αποτέλεσε ένα τακτικό λάθος το οποίο «έσβηνε πολλές δυνατότητες ελιγμών στο μέλλον»¹⁰¹. Το δεύτερο λάθος του εαμικού κινήματος ήταν ότι επέτρεψε να δημιουργηθεί και να συντηρηθεί ένας «εμβρυακός εμφύλιος πόλεμος»¹⁰², μιας και παρασύρθηκε από τις «προβοκατόρικες» ενέργειες των βρετανών και του ΕΔΕΣ, ενώ άφησε την ηγεσία του ΕΛΑΣ στα χέρια του Άρη Βελουχιώτη, στο πρόσωπο του οποίου αποδίδονταν οι ακρότητες που συνέβησαν στα χρόνια της Κατοχής, όπως για παράδειγμα η δολοφονία του συνταγματάρχη Ψαρρού. Αυτή η ανικανότητα ισορρόπησης μεταξύ του στρατηγικού στόχου και της τακτικής είχε ως αποτέλεσμα την πλήρη συνθηκολόγηση αρχικά στο Λίβανο και την Καζέρτα και τέλος στη Βάρκιζα.

Θα πρέπει, τέλος, να αναφερθούμε και στην ανακοίνωση του Θανάση Χατζή, πρώην γραμματέα του ΕΑΜ, ο οποίος επέδωσε την ευθύνη της ήττας στην ηγεσία του ΕΑΜ, η οποία βρέθηκε εγκλωβισμένη μετά την αναγνώριση του αστικού καθεστώτος, μέσα της συμμετοχής στην κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, γεγονός το οποίο ακύρωσε στην πράξη τα «επαναστατικά επιτεύγματα του λαού»¹⁰³ (Χατζής, Σαράφη {επιμ.} 1982:119).

Σύμφωνα με τον Χατζή η αντίσταση στις κατοχικές δυνάμεις ξεκίνησε από τη στιγμή της εισόδου των γερμανών στη χώρα και αφορούσε την συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Παρόλα αυτά «φιλόδοξα και χυδαία»¹⁰⁴ πρόσωπα βρέθηκαν σχετικά εύκολα από τους κατακτητές ούτως ώστε να παράσχουν και την ψευδαίσθηση μιας κρατικής συνέχειας. Παράλληλα, η βασιλική κυβέρνηση συνέχιζε να λειτουργεί ως ο νόμιμος φορέας εξουσίας και συνέχειας του ελληνικού κράτους, χωρίς όμως να έχει ερείσματα μέσα στην κοινωνία εξαιτίας της στήριξης που είχε προσφέρει ο βασιλικός θεσμός στη μεταξική δικτατορία.

¹⁰¹ Βλ., ο.π., σελ. 97.

¹⁰² Βλ., ο.π., σελ. 98.

¹⁰³ Θανάσης Χατζής, «ΕΑΜ- ΕΛΑΣ: Αντίσταση ή εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα», στο Σαράφη, ο.π., σελ. 119.

¹⁰⁴ Βλ., ο.π., σελ.106.

Απέναντι σε αυτή την κατάσταση, το ΚΚΕ αποδυναμωμένο και ουσιαστικά διαλυμένο από τα χτυπήματα της δικτατορίας του Μεταξά, ξεκίνησε την οργάνωση της Αντίστασης πριν από την έναρξη της επιχείρησης «Μπαρμπάροσα». Το σημείο αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία για τον Θανάση Χατζή μιας και υπήρχε διάχυτη η αντίληψη ότι το ΚΚΕ δεν αντιστάθηκε στους κατακτητές έχοντας ως στόχο την εθνική απελευθέρωση αλλά αντίθετα για να βοηθήσει την ΕΣΣΔ.

Το αντιστασιακό κίνημα δυνάμωσε αλλά προκάλεσε και την αντίδραση της άρχουσας τάξης και των ξένων προστατών της, που δεν μπορούσαν και δεν ήθελαν να συμμετάσχουν στο αγώνα, διότι «φοβούνταν τον ένοπλο λαό και τη λαϊκή εξέγερση»¹⁰⁵ περισσότερο από τους κατακτητές. Παράλληλα και το σώμα των ελλήνων αξιωματικών έμεινε έξω από τον αντιστασιακό αγώνα διότι θεωρούσε τη συμμετοχή πολιτών ως μια «ανταρσία» η οποία δεν λειτουργούσε με βάση τον παραδοσιακό τρόπο του μάχεσθαι. Κατά τον Χατζή, μόνο μια «λαϊκή ηγεσία»¹⁰⁶ μπορούσε να οργανώσει και να διεξάγει τον αντιστασιακό αγώνα, κάτι το οποίο έγινε στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1941 με την ίδρυση του ΕΑΜ. Συνεπώς το κύριο ερώτημα που έθεσε στην ανακοίνωση του ο πρώην γραμματέας του ΕΑΜ ήταν: γιατί κατάφερε το εαμικό κίνημα να συγκεντρώσει την υποστήριξη της πλειοψηφίας του ελληνικού λαού;

Αυτό συνέβη διότι οι στόχοι του ΕΑΜ δεν αφορούσαν το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας αλλά αντίθετα παρέμεναν εθνικοαπελευθερωτικοί και ταγμένοι στη δημοκρατική εξέλιξη. Το ΕΑΜ αντιλαμβανόταν την αντίσταση ως μια συνέχιση του πολέμου και ταυτόχρονα «έφραζε», με το πρόγραμμα του, «αποτελεσματικά το δρόμο» της συνέχισης της κυριαρχίας στην «πλουτοκρατική ολιγαρχία»¹⁰⁷. Παράλληλα θεωρούσε ότι η δύναμη του ΕΑΜ βρισκόταν ακριβώς στη συμμετοχή του λαού σε αυτό και όχι στην επέμβαση της μιας ή της άλλης δύναμης.

Κατά συνέπεια, στη σκέψη του Θανάση Χατζή το εαμικό κίνημα καθοδηγούσε το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα και ταυτόχρονα ετοίμαζε και μια βαθιά κοινωνική αλλαγή η οποία όμως θα γινόταν μόνο μετά την απελευθέρωση της χώρας σε καταστάσεις κοινωνικής ηρεμίας. Μια κοινωνική αλλαγή που στόχο είχε την ανεξαρτησία από κάθε ιμπεριαλιστική

¹⁰⁵ Βλ., ο.π., σελ. 113.

¹⁰⁶ Βλ., ο.π.

¹⁰⁷ Βλ., ο.π., σελ. 114.

εξάρτηση και επιβολή. Για τον Χατζή αυτό το στοιχείο είχε ως αποτέλεσμα την ταύτιση του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος με το ΕΑΜ, χωρίς αυτό όμως να σημαίνει ότι δεν αντιστάθηκαν και άλλες οργανώσεις.

Αυτή την εκκολαπτόμενη «νικηφόρα επανάσταση» σταμάτησε η αγγλική επέμβαση καθώς και τα λάθη της ηγεσίας που «έχασε τον παλμό του λαού»¹⁰⁸ (119- απόσπασμα από το βιβλίο) και κλονισμένη και πανικόβλητη μετά την ήττα στα Δεκεμβριανά υπέγραψε «την εξευτελιστική συμφωνία της Βάρκιζας». Με τον τρόπο αυτό οι «αντιδραστικοί... πήραν την εκδίκηση τους εις βάρος του λαού»¹⁰⁹ και η χώρα οδηγήθηκε στον Εμφύλιο.

Σε γενικές γραμμές αυτός ήταν ο χαρακτήρας των ανακοινώσεων που έγιναν στο πρώτο συνέδριο που αφορούσε την Κατοχή, την Αντίσταση και τον τρόπο με τον οποίο οδηγήθηκε η Ελλάδα στον Εμφύλιο πόλεμο. Από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση των ερευνών θεωρούμε χρήσιμο να σταθούμε σε ορισμένα σημεία. Καταρχάς στη στάση των βρετανών ομιλητών. Τόσο ο Edie Meyers, όσο και ο Hammond μας δίνουν μια αρκετά συγκεχυμένη εικόνα, μιας και τα πορίσματα των παρεμβάσεων τους, βρίσκονταν σε αναντιστοιχία μεταξύ τους. Επιπλέον η χρήση ενός προκατασκευασμένου σχήματος από τον George Alexander το οποίο βρισκόταν εκτός πραγματικότητας (ελληνικής και μη), απ' ότι έδειξε και η σκιαγράφιση της σοβιετικής πολιτικής που προσέφερε η Elisabeth Barker αλλά και τα ίδια τα γεγονότα, μας προκαλεί την αίσθηση ότι ο σκοπός των συγκεκριμένων ομιλητών ήταν η υπεράσπιση της βρετανικής πολιτικής. Αντίθετα από ανακοινώσεις που είχαν βασιστεί στα αρχεία του Foreign Office μπορούμε να δούμε αρκετά ευκρινώς ότι η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας δεν αφορούσε την προστασία της δημοκρατίας στην Ελλάδα, αλλά την υπεράσπιση των συμφερόντων της. Τη συνάντηση αυτή, στο Λονδίνο, ακολούθησε μια μεγαλύτερη η οποία έγινε και αυτή στο εξωτερικό και πιο συγκεκριμένα στην πρωτεύουσα των ΗΠΑ, οι ανακοινώσεις και τα πορίσματα του οποίου θα μας απασχολήσουν στη συνέχεια.

¹⁰⁸ Βλ., ο.π., σελ. 119.

¹⁰⁹ Βλ., ο.π., σελ. 121.

ΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΤΗΣ ΟΥΑΣΙΝΓΚΤΟΝ

Το συνέδριο του Λονδίνου ακολούθησε μια δεύτερη μεγαλύτερη και καλύτερα οργανωμένη επιστημονική συνάντηση την οποία παρακολούθησαν περισσότερα από 500 άτομα¹¹⁰. Πράγματι, η συνεισφορά των Ελλήνων της ομογένειας είχε ως αποτέλεσμα τη διοργάνωση ενός συμποσίου στο οποίο έγιναν 45 συνολικά ανακοινώσεις¹¹¹. Οι εργασίες του συμποσίου ξεκίνησαν την Πέμπτη 9 Νοεμβρίου με τις εναρκτήριες ομιλίες του Νίκου Σβορώνου και του Christopher Montague Woodhouse. Μέσω αυτών των δύο προσωπικοτήτων έγινε και μια προσπάθεια σύνδεσης του παρελθόντος με το (τότε) παρόν, μιας και ο πρώτος είχε συμμετάσχει όπως είδαμε προηγουμένως στην εαμική αντίσταση και στα Δεκεμβριανά, ενώ ο Woodhouse, πέραν του γεγονότος ότι υπήρξε βασικό στέλεχος της βρετανικής αποστολής στην Ελλάδα από το 1942, είχε συγγράψει αρκετά βιβλία και άρθρα σχετικά με το θέμα, πάντα από τη σκοπιά της βρετανικής οπτικής των πεπραγμένων¹¹².

Το γνωστό στέλεχος της Βρετανικής Αποστολής στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας τεκμήρια από τα Αρχεία του Βρετανικού Κράτους και της SOE προσπάθησε να δείξει ότι η αρχική στάση των Βρετανών απέναντι στο ΕΑΜ δεν διαπνεόταν από εχθρότητα αλλά αντίθετα από «αδιαφορία» και αργότερα από «σχετική ανοχή»¹¹³. Στάσεις οι οποίες αμφότερες μεταβλήθηκαν στα μέσα της Κατοχής, εξαιτίας της δράσης του ΕΑΜ όταν οι σχέσεις χαρακτηρίστηκαν «από ένταση και δυσπιστία»¹¹⁴.

Σύμφωνα με τον Woodhouse, το κύριο ενδιαφέρον των βρετανικών αρχών εδραζόταν όχι στα τεκταινόμενα στην κατεχόμενη Ελλάδα αλλά αντίθετα αφορούσε «την τύχη» του Γεωργίου, της εξόριστη κυβέρνησης και του στρατού της Μέσης Ανατολής. Το ιδιαίτερο αυτό ενδιαφέρον

¹¹⁰ Βλ. Νίκος Αλιβιζάτος, «Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940», Σύγχρονα Θέματα, τευχ. 4, άνοιξη 1979, σελ. 113.

¹¹¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι τα έξοδα διαμονή των ομιλητών δεν καλύπτονταν από το «προϋπολογισμό» των διοργανωτών. Κατά συνέπεια πολλοί εξ αυτών αναγκάστηκαν να διαμείνουν σε σπίτια ομογενών! Βλ. συνέντευξη Προκόπη Παπαστράτη ο.π.

¹¹² Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι στο παρόν κείμενο δεν θα χρησιμοποιήσουμε το φορμάτ της έκδοσης του συλλογικού τόμου αλλά αντίθετα θα αναφερθούμε στις ανακοινώσεις με το θεματικό χωρισμό του Συμποσίου. Αυτή η αλλαγή δημιουργεί ένα πρόβλημα, μιας στον τόμο δεν συμπεριλήφθησαν αρκετές ανακοινώσεις. Με τον τρόπο αυτό η ομιλία του Αργύρη Φατούρου η οποία απασχολείται με το «επίσημο πλαίσιο διείσδυσης» των ΗΠΑ στην Ελλάδα θα τοποθετηθεί στο τέλος της ενότητας που έχει θέμα το ρόλο του ξένου παράγοντα.

¹¹³ Βλ. C.M. Woodhouse, «Το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο και η σχέση του με τη Βρετανία», στο Γιάννης Ο. Ιατρίδης (επιμ), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940- 1950, ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984, σελ. 145.

¹¹⁴ Βλ., ο.π.

οφειλόταν στην «έμμονη ιδέα»¹¹⁵ του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας ως προς την επιστροφή του βασιλιά στην χώρα, κάτι το οποίο τον οδηγούσε στο να εχθρεύεται οποιονδήποτε προσπαθούσε να «παρεμποδίσει την επίτευξη αυτού του στόχου»¹¹⁶. Τη μέριμνα για την επίτευξη του στόχου αυτού, ο Churchill, είχε εναποθέσει στο Foreign Office κάτι το οποίο είχε οδηγήσει, μεταξύ άλλων, στο να εμφανίζονται αντικρουόμενες απόψεις ανάμεσα στις βρετανικές υπηρεσίες.

Σύμφωνα με τα στοιχεία τα οποία παρουσίασε ο ομιλητής ο κύριος φόβος του Foreign Office δεν προερχόταν από το ΕΑΜ αλλά αντίθετα από τον ΕΔΕΣ, τουλάχιστον μέχρι και τους πρώτους μήνες του 1943. Αυτό συνέβαινε, αφενός εξαιτίας του ρεπουμπλικανικού χαρακτήρα του ΕΔΕΣ και αφετέρου λόγω της παρουσίας παλαιού αντιμοναρχικού στρατηγού Νικόλαου Πλαστήρα στην αρχηγία του, άκρως ανεπιθύμητου προσώπου για τη βρετανική ηγεσία¹¹⁷. Με τον τρόπο αυτό οι εκθέσεις των μελών της βρετανικής αποστολής, που είχαν συνδεθεί με το αντιστασιακό κίνημα στην Ελλάδα δεν γίνονταν δεκτές ευμενώς από το Foreign Office, προκαλώντας αναταραχές ως προς την χάραξη πολιτικής για την Ελλάδα. Εκτός αυτού ορισμένες φορές έρχονταν σε αντίθεση μεταξύ τους παρατείνοντας την κατάσταση σύγχυσης. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε μέχρι και τη στάση των ελληνικών στρατευμάτων στη Μέση Ανατολή το Μάρτιο του 1943 το οποίο σε συνδυασμό με τη «νομιμόφρονα» στροφή του Ζέρβα οδήγησε στο να θεωρείτο ως ο «λιγότερο κακός» και να πάρει με τον τρόπο αυτό την «οριστική του θέση» που ήταν η «αποφασιστική αντίθεση κατά του ΕΑΜ»¹¹⁸.

Η συγκεκριμένη ανακοίνωση προσφέρει μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα οπτική για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούσαν οι βρετανικές υπηρεσίες καθώς και για τις διενέξεις που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αποτύγχανε, όμως, να εξηγήσει με πειστικό τρόπο τη στάση τους ως προς το ελληνικό ζήτημα. Αυτό συμβαίνει, διότι στη συλλογιστική του ο κύριος παράγοντας για την συνεχιζόμενη δυσπιστία του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών προς τον ΕΔΕΣ εμφανίζεται να είναι ο ρεπουμπλικανικός του χαρακτήρας και η στάση του κατά του βασιλιά. Χαρακτήρας ο οποίος ήταν όμως αρκετά έντονος και στην περίπτωση του ΕΑΜ. Οι

¹¹⁵ Βλ., ο.π., σελ., 146.

¹¹⁶ Βλ., ο.π.

¹¹⁷ Παρά την έρευνα που είχε κάνει ο C. M. Woodhouse στα βρετανικά αρχεία δεν κατόρθωσε να συναντήσει κάποιο στοιχείο περί της προσέγγισης του Πλαστήρα από τις βρετανικές υπηρεσίες, κίνηση που στόχευε στην αντικατάσταση του Τσουδερού. Βλ.

¹¹⁸ Βλ., ο.π., σελ., 173.

βρετανικές υπηρεσίες δεν είχαν ανάγκη κάποιας ιδιαίτερης πληροφόρησης για να τον διαπιστώσουν, ήταν άλλωστε διάχυτος στο ιδρυτικό του κείμενο¹¹⁹.

Σε αντίθεση με την περιορισμένη, θεματικά και ερμηνευτικά, οπτική που έδωσε ο Woodhouse, ο Νίκος Σβορώνος προσέφερε μια συνολική εξέταση των προβλημάτων της ιστορικής μελέτης της δεκαετίας του 1940¹²⁰.

Ο Σβορώνος ξεκίνησε την ομιλία του με μια κριτική προς τις υπάρχουσες έρευνες που αφορούσαν κυρίως τη μελέτη δύο βασικών παραγόντων. Πρώτα τη «στάση των ελληνικών πολιτικών και κοινωνικών ομάδων»¹²¹ κατά τη διάρκεια του πολέμου και τις σχέσεις που είχαν οι αντιστασιακές οργανώσεις με τα διάφορα πολιτικά κόμματα καθώς και στη μελέτη της επέμβασης των ξένων δυνάμεων. Ο Σβορώνος, χωρίς να παραβλέπει τη σημασία του ξένου παράγοντα, οι επεμβάσεις του οποίου στην ελληνική πολιτική σκηνή εξέλαβαν ορισμένες φορές χαρακτήρα θεσμικό, θεώρησε ότι η εμμονή στη μελέτη αυτών των παραγόντων, μπορούσε να οδηγήσει σε μεθοδολογικά σφάλματα, μιας και η πολιτική της μιας ή της άλλης δύναμης αδυνατούσαν να εξηγήσουν τις «γενεσιουργές αιτίες» των γεγονότων που βρίσκονταν «στις ίδιες τις δομές της ελληνικής κοινωνίας»¹²². Επιπλέον τέτοιου είδους ερμηνείες εάν δεν είχαν πλήρη συνείδηση ότι περιγράφουν «ορισμένα επιφαινόμενα» μπορούσαν να οδηγήσουν στη δημιουργία μιας εικόνας ότι η ελληνική πολιτική σκηνή δεν αποτελούσε τίποτε παραπάνω από «μια σκηνή από άψυχες μαριονέτες»¹²³.

Ταυτόχρονα, όμως, αυτές οι προσεγγίσεις λόγω του πλούτου των τεκμηρίων που έφερναν στην επιφάνεια είχαν τη δυνατότητα να οδηγήσουν στη διερεύνηση της προβληματικής. Όμως και σε μια τέτοια προσπάθεια ελλόχευε, κατά τον ομιλητή, ένας διπλός κίνδυνος. Διότι η χρήση προκατασκευασμένων σχημάτων μέσω από μια «μηχανική εφαρμογή... ενός υπερεκλαϊκευμένου δογματικού μαρξισμού» αλλά και «νεότερων θεωριών ή μεταθεωριών»

¹¹⁹ Βλ. Παπαπαναγιώτου Αλέκος (επιμ), *Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας στον πόλεμο και στην Αντίσταση, Επίσημα Κείμενα*, τμ 5^{ος}, ΚΚΕ (Εσωτερικού), Αθήνα, 1974, σελ. 83.

¹²⁰ Ακριβώς λόγω του περιορισμένου της οπτικής του Woodhouse στην έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου, η ανακοίνωση του τοποθετήθηκε στη θεματική ενότητα που αφορούσε τα κατοχικά χρόνια. Αντίθετα με αυτή του Σβορώνου η οποία χρησιμοποιήθηκε ως ανασκόπηση όλης της περιόδου.

¹²¹ Βλ. Νίκος Σβορώνος, «Τα προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία», στο Ιατρίδης, ο.π. σελ. 21.

¹²² Βλ., ο.π., σελ. 22.

¹²³ Βλ., ο.π., σελ. 23.

μπορούσαν να οδηγήσουν «σε ένα είδος τυπολογίας»¹²⁴ που δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να ερμηνεύσει τα γεγονότα της δεκαετίας.

Στην προσπάθεια του να δώσει κατευθύνσεις στην έρευνα προσπάθησε να παρέχει ένα βασικό σχήμα το οποίο τοποθετούσε τα γεγονότα της δεκαετίας στα πλαίσια μιας ιστορικής περιόδου, η οποία ξεκινούσε για την Ελλάδα από την άφιξη των προσφύγων μετά την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία. Γεγονός το οποίο σηματοδεύτηκε από πολιτικές και οικονομικές μεταβολές που οδήγησαν στην «αποδιάρθρωση των παλαιότερων κοινωνικών και πολιτικών δομών»¹²⁵. Η εξέλιξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία των «νέων διαρθρώσεων» που έκαναν δυναμικά την εμφάνιση τους στα χρόνια της Κατοχής. Κατά συνέπεια η μελέτη της περιόδου θα ήταν αδύνατη χωρίς την εξήγηση των εξελίξεων που συνέβησαν στα χρόνια του μεσοπολέμου.

Κατά τον ομιλητή τα σημεία που είχαν ιδιαίτερη σημασία ήταν καταρχάς η δικτατορία του Μεταξά που έθεσε τη χώρα «στο φασιστικό κύκλωμα»¹²⁶ σε μια περίοδο στην οποία οι κοινωνικοί αγώνες ήταν σε ιδιαίτερη όξυνση σε όλη την Ευρώπη. Κατάσταση η οποία σηματοδεύτηκε από την δημιουργία του πρώτου εργατικού κράτους στον κόσμο καθώς και ενός παγκόσμιου κομμουνιστικού κόμματος, της Κομιντέρν, που έθεσαν τον αστικό κόσμο σε θέση άμυνας. Κατάσταση η οποία κατέληξε σε αρκετές χώρες της Ευρώπης στην άνοδο των διαφόρων φασιστικών και δικτατορικών καθεστώτων, ενώ σε άλλες η νίκη της αστικής τάξης επετεύχθη με συμβιβασμούς και την πολιτική παροχών στους εργαζόμενους. Οι χώρες στις οποίες η νίκη της αστικής τάξης επετεύχθη μέσα από την άνοδο φασιστικών και δικτατορικών καθεστώτων, με εξαίρεση τη Γερμανία και την Ιταλία είχαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά. Πρώτον την «οικονομική και κοινωνική υπανάπτυξη» και δεύτερον την «πολλαπλή εξάρτηση από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της Ευρώπης»¹²⁷. Την ίδια περίοδο στα πλαίσια των εξελίξεων μέσα στον «σοσιαλιστικό κόσμο» δόθηκε και ένα «καινούργιο περιεχόμενο στην πολιτική θεωρία του μαρξισμού» που ονομάστηκε αργότερα «σταλινισμός»¹²⁸, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα της απώλεια της αυτοτέλειας των κομμουνιστικών κομμάτων, ιδιαίτερα αυτών των μικρών χωρών.

¹²⁴ Βλ., ο.π.

¹²⁵ Βλ., ο.π., σελ. 24.

¹²⁶ Βλ., ο.π.

¹²⁷ Βλ., ο.π., σελ. 25.

¹²⁸ Βλ., ο.π.

Σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο, ο ομιλητής, ενέτασσε την ανάλυση του για τη μελέτη των ελληνικών προβλημάτων, ξεκινώντας από την οικονομική κατάσταση της χώρας η οποία κατά την περίοδο του μεσοπολέμου, παρά την άφιξη των προσφύγων και παρά τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης, γνώρισε «την πρώτη σημαντική επιτάχυνση του ρυθμού... ανάπτυξης»¹²⁹. Σημαντικά γεγονότα «που θα διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο» (26) στις μετέπειτα εξελίξεις είναι η ανάπτυξη της βιομηχανίας και η αγροτική μεταρρύθμιση που κατά μια έννοια οδήγησαν τη μετάβαση της ελληνικής οικονομίας από το «εμπορευματικό- διαμετακομιστικό στάδιο» στο καπιταλιστικό¹³⁰.

Στη συνέχεια, ο Σβορώνος, πέρασε στην παράθεση των χαρακτηριστικών της κοινωνικής σύνθεσης της χώρας που παρέμενε κατά βάση αγροτική, μιας και το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού απασχολείτο με τη γεωργία, ενώ η οικονομική δραστηριότητα της προσέφερε το μισό περίπου του ΑΕΠ. Κύρια διαφοροποίηση της περιόδου σε σχέση με την προηγούμενη ήταν η μείωση των μεγάλων γαιοκτησιών που αποτελούσε το «8% της καλλιεργήσιμης επιφάνειας»¹³¹ και η κυριαρχία των μικροϊδιοκτητών που είχε οδηγήσει στην απουσία αγροτικού προλεταριάτου.

Η ανάλυση του αστικού κόσμου ήταν «περισσότερο περίπλοκη», όπως και η ανάλυση των «νοοτροπιών και των πολιτικών επιλογών των διάφορων ομάδων» που τον συναπάρτιζαν. Αυτό συνέβαινε διότι η πλειοψηφία του πληθυσμού των αστικών κέντρων απασχολείτο, είτε στον τριτογενή τομέα, είτε σε μικρές μεταποιητικές επιχειρήσεις, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα την κυριαρχία μιας «μεσοαστικής κοινωνικής σύνθετης ομάδας» καθώς και την παρουσία ενός μικρού εργατικού προλεταριάτου το οποίο όμως επρόκειτο «να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις πολιτικές διαφοροποιήσεις»¹³² της επόμενης περιόδου.

Μετά τη σύντομη αυτή παρουσίαση ορισμένων στοιχείων της οικονομικής κατάστασης και της κοινωνικής σύνθεσης της Ελλάδας, ο ομιλητής αναφέρθηκε και σε «μερικές σκέψεις για την πολιτική δομή»¹³³ της χώρας. Η πρώτη παρατήρηση του Σβορώνου αφορούσε μια «φαινομενική αναντιστοιχία ανάμεσα στις κοινωνικές δομές και στην πολιτική τους

¹²⁹ Βλ., ο.π., σελ. 26.

¹³⁰ Βλ., ο.π.

¹³¹ Βλ., ο.π., σελ. 27.

¹³² Βλ., ο.π.

¹³³ Βλ., ο.π., σελ. 28

εκπροσώπηση»¹³⁴. Πράγματι, παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα ήταν μια χώρα κατά βάση αγροτική δεν εμφανίστηκε ποτέ ένα ισχυρό αγροτικό κόμμα. Αυτή η αναντιστοιχία δεν είχε απαντηθεί ακόμη διότι οι «γενικές προτάσεις» που είχαν προταθεί, παρείχαν μεν «κάποια θεωρητική βάση» αλλά απέμεναν να έλθουν στην επιφάνεια «τα συμπεράσματα της πραγματολογικής διερεύνησης του φαινομένου»¹³⁵. Ο Σβορώνος στο σημείο αυτό, κάνοντας και μια υπόθεση εργασίας θεώρησε ότι οι «σχέσεις ανάμεσα στις κοινωνικές και πολιτικές δομές δεν εξαρτώνται... από τις ποσοτικές αναλογίες» που διαμορφώνονται μεταξύ των διάφορων κοινωνικών τάξεων αλλά αντίθετα «από τη δυναμική της καθεμίας» που μεταβάλλονται στο χρόνο και το χώρο¹³⁶.

Στις αρχές του εικοστού αιώνα η ελληνική αστική τάξη διαμορφωμένη είτε μέσα στα σύνορα του ελληνικού κράτους, είτε έξω από αυτά, αποκτά μια δυναμική κυριαρχίας έναντι των υπόλοιπων τάξεων, που βασίζονταν στη γαιοκτησία, παρά το γεγονός ότι η κύρια οικονομική δραστηριότητα αφορούσε τη γεωργία. Με τον τρόπο αυτό εξηγούσε το γεγονός ότι η Ελλάδα, μια «χώρα αγροτική με χαμηλό βαθμό οικονομικής ανάπτυξης... παρουσιάζει πολιτικές δομές ανάλογες με εκείνες»¹³⁷ των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών της Ευρώπης καθώς και την ιδιαιτερότητα της ελληνικής πολιτικής με την έλλειψη σύγχρονων οργανωμένων κομμάτων.

Ο Σβορώνος θεωρούσε ότι η επεξήγηση της αυτονομησης πολιτικών ομάδων όπως η περίπτωση Παπαναστασίου καθώς και η ίδρυση του ΚΚΕ ήταν τα σημεία τα οποία έπρεπε να μελετηθούν ώστε να εξηγηθούν οι «παραπέρα εξελίξεις», μιας και στο πλαίσιο των κοινωνικών αγώνων έθεσαν την «οροθετική γραμμή που χωρίζει τα διάφορα πολιτικά συγκροτήματα... αριστερότερα»¹³⁸. Αυτή η μεταβολή μπορούσε να εξηγήσει και το σταδιακό πέρας του μεγάλου σχίσματος μεταξύ βασιλικών και Φιλελευθέρων το οποίο ήδη από τα χρόνια του μεσοπολέμου έτεινε να απαλειφθεί. Η επόμενη αντίφαση που έχριζε περαιτέρω μελέτης, κατά τον ομιλητή, αφορούσε την είσοδο της Ελλάδας στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο όταν και το «φιλοφασιστικό καθεστώς» του Μεταξά αντιμετώπισε τις «φασιστικές δυνάμεις με τις οποίες συνδέεται ιδεολογικά και, σε μεγάλο βαθμό, οικονομικά»¹³⁹. Για τον Σβορώνο ο πόλεμος στην Αλβανία

¹³⁴ Βλ., ο.π.

¹³⁵ Βλ., ο.π., σελ. 29.

¹³⁶ Βλ., ο.π.

¹³⁷ Βλ., ο.π.

¹³⁸ Βλ., ο.π., σελ.30.

¹³⁹ Βλ., ο.π., σελ. 31.

είχε λάβει από την αρχή το «διπλό νόημα ενός πατριωτικού και αντιφασιστικού πολέμου»¹⁴⁰. Το πνεύμα αυτό που αναπτύχθηκε στο μέτωπο «συνεχίζεται και αποκτά περισσότερο συνειδητοποιημένο κοινωνικό περιεχόμενο» στα επόμενα χρόνια μέσα από τον αντιστασιακό αγώνα τον οποίο ξεκίνησε το ΚΚΕ, στην πρωτοβουλία του οποίου «δεν απάντησαν παρά μερικά σοσιαλίζοντα νεοπαγή κόμματα και εργατικές οργανώσεις»¹⁴¹. Η ελληνική αστική τάξη επέλεξε να δράσει κυρίως μέσα από την είσοδο στην κυβέρνηση εξορίας και να μην συμμετάσχει στην Αντίσταση. Σε αυτό το σημείο ο Νίκος Σβορώνος εντόπιζε και τις «ρίζες... της διάσπασης της εθνικής ενότητας» που σηματοδεύτηκε από την «ίδρυση άλλων αντιστασιακών οργανώσεων», όπως του ΕΔΕΣ, που «δεν δίστασε... σε στιγμές μεγάλης όξυνσης... να συνάψει ανακωχή»¹⁴² με τους κατακτητές.

Παράλληλα, με την ίδρυση του ΕΑΜ η πολιτική ζωή της χώρας ξαναρχίζει, διότι το πρόγραμμα του περιείχε εκτός από τον άμεσο στόχο, της απελευθέρωσης, και τη θέληση για την «επιβολή.. ενός δημοκρατικού πολιτεύματος και ενός καθεστώτος με προωθημένο κοινωνικό περιεχόμενο»¹⁴³. Αυτό το πρόγραμμα βρίσκει απήχηση σε αυτές τις κοινωνικές δυνάμεις που είχαν αρχίσει να «αυτονομούνται από τα παλαιά κόμματα» την προηγούμενη περίοδο. στα μικροαστικά στρώματα καθώς και στους αγρότες. Κατά συνέπεια, με την ίδρυση και ανάπτυξη του ΕΑΜ είχαν μπει «τα θεμέλια για τη δημιουργία ενός ανεξαρτητοποιημένου... και αυτόνομου πολιτικού σχηματισμού»¹⁴⁴. Απέναντι σε αυτή την κατάσταση οι ελληνικές άρχουσες τάξεις, που στο πρόσφατο παρελθόν δεν είχαν διστάσει να χρησιμοποιήσουν λύσεις έξω από το δημοκρατικό πλαίσιο ώστε να διατηρήσουν την εξουσία τους, δεν ήταν διατεθειμένες να ανεχθούν πόσο μάλλον να συναινέσουν σε ένα πρόγραμμα το οποίο «άφηνε ελεύθερη δράση στους παράγοντες εκείνους, που από την ίδια τη δυναμική της ιστορίας, προετοίμαζαν άλλες κοινωνικές λύσεις»¹⁴⁵. Στην προσπάθεια της λοιπόν να διατηρήσει τα κεκτημένα στράφηκε στο στρατό και στην «αναζήτηση της ξένης προστασίας»¹⁴⁶.

Ο Σβορώνος αφού τοποθέτησε την ξενική επέμβαση σε αυτές τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας προσπάθησε να δώσει και ορισμένες απαντήσεις στα ερωτήματα που

¹⁴⁰ Βλ., ο.π., σελ. 32.

¹⁴¹ Βλ., ο.π.

¹⁴² Βλ., ο.π., σελ. 33.

¹⁴³ Βλ., ο.π., σελ. 34.

¹⁴⁴ Βλ., ο.π., σελ. 35.

¹⁴⁵ Βλ., ο.π.

¹⁴⁶ Βλ., ο.π.

προβάλλονταν από την ίδια την εξέλιξη των πεπραγμένων και που αφορούσαν την ήττα του εαμικού κινήματος και την συνεπακόλουθη πορεία προς τον Εμφύλιο πόλεμο. Η βασική διαπίστωση του ομιλητή αφορούσε τη συνέπεια του αστικού στρατοπέδου παρά την ανομοιογένεια της και την ταυτόχρονη «έλλειψη κάποιας πάγιας γραμμής... και αποφασιστικότητας» της εαμικής παράταξης, μιας και η κάθε ομάδα που συναπάρτιζε το κίνημα «έδινε διαφορετικό νόημα στο περιεχόμενο της Λαοκρατίας»¹⁴⁷ (36). Επιπλέον, το ΚΚΕ έχοντας επιτύχει την ενότητα στα πλαίσια της κοινωνικής βάσης δεν περίμενε ότι οι αντίπαλοι του «θα έφταναν ως τον εμφύλιο πόλεμο»¹⁴⁸. Αυτή η αποτυχία στο επίπεδο της στρατηγικής οδήγησε και στις αμφιταλαντεύσεις στην τακτική που ακολούθησε με την «σκλήρυνση της γραμμής» σε δευτερεύοντα ζητήματα (συγκρούσεις με ΕΔΕΣ, διάλυση της ΕΚΚΑ) και με τις «βιαστικές και αμελέτητες υποχωρήσεις... σε σημεία ύψιστης σημασίας για τις πολιτικές εξελίξεις»¹⁴⁹. Μέσα από αυτή τη σύντομη αλλά εξαιρετικά πυκνή ανακοίνωση ο Σβορώνος προσπάθησε να δώσει για ακόμη μια φορά βασικές κατευθύνσεις προς τους μελετητές.

¹⁴⁷ Βλ., ο.π., σελ. 36.

¹⁴⁸ Βλ., ο.π., σελ. 37.

¹⁴⁹ Βλ., ο.π.

ΚΑΤΟΧΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

Την επόμενη ημέρα, η κύρια θεματική ενότητα αφορούσε την κατοχική περίοδο και το αντιστασιακό κίνημα. Πρώτος ομιλητής ήταν ο Hagen Fleischer ο οποίος διευρύνοντας την ανακοίνωση που έκανε στο συνέδριο του Λονδίνου, προσπάθησε να καλύψει το κενό που είχε διαπιστώσει στην επιστημονική μελέτη του δοσιλογισμού, χρησιμοποιώντας «αδημοσίευτες πηγές των διαφόρων παρατάξεων»¹⁵⁰ και με στοιχεία που προήλθαν από συζητήσεις που είχε με ανθρώπους που είχαν συμμετοχή στα γεγονότα¹⁵¹.

Αφού προχώρησε στην διάλυση κάθε υπόνοιας προς την αντιστασιακή οργάνωση ΕΚΚΑ, θεωρώντας ότι οι «κατανοητές αλλά αδικαιολόγητες ατομικές αποσκιρτήσεις»¹⁵² μελών της, δεν θα μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν την κατηγορία της συνεργασίας, προχώρησε στην ανάλυση της στάσης άλλων οργανώσεων ξεκινώντας από αυτή της «Χ» και στη συνέχεια εξετάζοντας και τη δράση άλλων αντικομμουνιστικών και δοσιλογικών οργανώσεων ανά τη χώρα.

Η «Χ» διαδραμάτισε ιδιαίτερο ρόλο τόσο στα χρόνια της Κατοχής, όσο και στα μεταγενέστερα, μιας και κατάφερε να διαφύγει από το «στίγμα (του δοσιλογισμού)... όχι εξαιτίας της συνέπειας της, αλλά εξαιτίας της έλλειψης ενδιαφέροντος εκ μέρους των Γερμανών»¹⁵³. Ο αρχηγός της Γεώργιος Γρίβας, άλλωστε, ήδη από το 1943 διαβεβαίωνε τις κατοχικές αρχές για τα αγγλοφοβικά και αντικομμουνιστικά του αισθήματα. Οι γερμανικές υπηρεσίες δεν επιθυμούσαν όμως τη συνεργασία με ένα «ασήμαντο... λήσταρχο»¹⁵⁴. Παρά το γεγονός αυτό λίγο προτού αποχωρήσουν οι γερμανοί από τη χώρα η Χ έλαβε γερμανικό οπλισμό, ώστε να διεξάγει το «δικό της πόλεμο κατά του ΕΛΑΣ»¹⁵⁵. Γεγονός το οποίο θα είχε ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη, μιας και αυτά τα όπλα χρησιμοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκεμβριανής σύγκρουσης αλλά και σε προβοκατόρικες ενέργειες της οργάνωσης προς το ΕΑΜ πριν την έναρξη των συγκρούσεων.

¹⁵⁰ Hagen Fleischer, «Επαφές Γερμανών και ελληνικής Αντίστασης», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ. 91.

¹⁵¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Fleischer αναγκασμένος από την έλλειψη των ελληνικών αρχείων είχε πάρει αρκετές συνεντεύξεις από στελέχη του ΚΚΕ, ταξιδεύοντας όπως στην περίπτωση του Ανδρέα Τζήμα (Σαμαρινιώτη) σε χώρες του «ανατολικού μπλοκ», γενόμενος παράλληλα και ένας πρωτοπόρος της χρήσης μεθόδων προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα.

¹⁵² Βλ., ο.π., σελ. 92.

¹⁵³ Βλ., ο.π.

¹⁵⁴ Βλ., ο.π.

¹⁵⁵ Βλ., ο.π., σελ. 93.

Η επόμενη περίπτωση που απασχόλησε τον ομιλούντα αφορούσε τη στάση της Εθνικής Οργάνωσης Κρήτης (ΕΟΚ), την «πλέον σημαντική ‘εθνικόφρονα’ οργάνωση»¹⁵⁶ (93) του νησιού. Ήδη από τις αρχές της Κατοχής (χειμώνας 1941) ο Μανώλης Μπαντουβάς, αρχηγός μιας ομάδας ανταρτών είχε έρθει σε επαφή με τις κατοχικές αρχές ζητώντας αμνηστία, η οποία έστω και άτυπα του δόθηκε. Στη συνέχεια ο Μπαντουβάς εντάχθηκε στην ΕΟΚ, της οποίας στόχος ήταν η δημιουργία ενός αντίβαρου στην αυξανόμενη επιρροή του ΕΑΜ στην περιοχή. Με τον τρόπο αυτό η ΕΟΚ ήρθε σε σύγκρουση τόσο με τους γερμανούς όσο και με το ΕΑΜ. Τον Οκτώβριο μάλιστα του 1943, ο Μπαντουβάς και είκοσι περίπου ακόμη μέλη της οργάνωσης διέφυγαν στη Μέση Ανατολή, όπου και τέθηκαν υπό περιορισμό. Το γεγονός αυτό «δυσaráεστησε» τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας που είχαν παραμείνει στο νησί. Στις 21 Ιουλίου του 1944, ο προσωρινός αρχηγός και αδελφός του Μανώλη Μπαντουβά, Γιάννης, ήρθε σε επαφή με τις κατοχικές δυνάμεις για την διεξαγωγή επίθεσης κατά των εαμικών δυνάμεων με αντάλλαγμα την εξασφάλιση πολεμικού υλικού. Οι συνομιλίες, όμως, δεν προχώρησαν λόγω της εκκένωσης του μεγαλύτερου μέρους του νησιού από τις γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις. Παρά το γεγονός αυτό ο Μπαντουβάς δεν προέβη σε καμιά παρενόχληση των υποχωρούντων Γερμανών με αντάλλαγμα μια τουλάχιστον αποστολή υλικού, ενώ οι επαφές αυτού και της ομάδας του δεν διέρρευσαν.

Αντίθετα με την ΕΟΚ, οι επόμενες οργανώσεις είχαν συνεργαστεί φανερά με τις κατοχικές δυνάμεις. Στην Πελοπόννησο μια οργάνωση με την ονομασία «Ελληνικός Στρατός» είχε έρθει σε προστριβές με το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ήδη από το καλοκαίρι του 1943 και μετά από ορισμένες αψιμαχίες διακήρυξε το σύμφωνο μεταξύ του Ιταλού διοικητή της Μεσσηνίας και του «μέντορα του ΕΣ», Παπαδόγγονα, ο οποίος μετά την παράδοση της Ιταλίας «υπέβαλε την ίδια πρόταση»¹⁵⁷ στις γερμανικές δυνάμεις. Οι επαφές αυτές είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της πίεσης εκ μέρους του ΕΛΑΣ για συνεργασία των δυο οργανώσεων, «με όρους που ισοδυναμούσαν με συνθηκολόγηση»¹⁵⁸.

Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την διεξαγωγή συνομιλιών με τους Γερμανούς, οι οποίοι και συμφώνησαν. Όμως, οι προσφορές τους, που «απέβλεπαν σε φανερή συνεργασία»¹⁵⁹

¹⁵⁶ Βλ., ο.π.

¹⁵⁷ Βλ., ο.π., σελ. 94.

¹⁵⁸ Βλ., ο.π.

¹⁵⁹ Βλ., ο.π., σελ. 95.

δεν έγιναν δεκτές από τον Τηλέμαχο Βρεττάκο ο οποίος προσπαθούσε να ισορροπήσει μεταξύ της δράσης κατά του ΕΑΜ και της στήριξης της βασιλικής κυβέρνησης. Αργότερα ζήτησε και έλαβε γερμανικό εξοπλισμό κάτι το οποίο όμως δεν εμπόδισε τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ να απωθήσουν τις δυνάμεις του προς τη θάλασσα. Όταν κατέστη σαφές ότι δεν θα φυγαδεύονταν στη Μέση Ανατολή, ο Βρεττάκος ζήτησε ενίσχυση από τον Παπαδόγγονα, η παρέμβαση του οποίου δεν έκανε δυνατή τη σωτηρία του Λάκωνα Ίλαρχου, ο οποίος είχε σκοτωθεί μαζί με ένα αριθμό των ανδρών του. Οι επιζήσαντες άνδρες του «Ελληνικού Στρατού» είτε προσχώρησαν στον ΕΛΑΣ, είτε στις δοσιλογικές δυνάμεις των Ταγμάτων Ασφαλείας.

Αντίστοιχη, αν και πιο περίπλοκη περίπτωση, κατά τον ομιλητή, αποτέλεσε η δράση της ΠΑΟ στη βόρεια Ελλάδα. Η ΠΑΟ ιδρύθηκε τους πρώτους μήνες του 1943 από την οργάνωση «Υπερασπιστές Βορείου Ελλάδος» (ΥΒΕ) η οποία είχε «στενές σχέσεις» με τις κατοχικές δυνάμεις και την κυβέρνηση των δοσίλογων. Η οργάνωση από την ίδρυση της είχε φανερά αντικομμουνιστικό χαρακτήρα θεωρώντας ότι το ΕΑΜ αποτελούσε μεγαλύτερο κίνδυνο για τα συμφέροντα της χώρας από τους Γερμανούς. Γεγονός το οποίο επέφερε τη δυσπιστία του ΕΑΜ ως προς την στάση της αλλά και επειδή αρκετά από τα στελέχη της είχαν αναπτύξει έντονη αντικομμουνιστική δράση στα χρόνια του μεσοπολέμου. Ο αντικομμουνισμός οδήγησε στην διάβρωση της οργάνωσης από στοιχεία «που σκέπτονταν οτιδήποτε άλλο παρά την αντίσταση». Η οργάνωση τελικά διαλύθηκε μετά από επίθεση του ΕΛΑΣ, μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια εξυγίανσης μέσω της αποστολής «ευυπόληπτων αντιπροσώπων»¹⁶⁰ στο Περούλι. Μετά την εξέλιξη αυτή πολλά από τα μέλη της είτε συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς, είτε σταμάτησαν τη δράση τους, είτε εντάχθηκαν στις δύο μεγαλύτερες αντιστασιακές οργανώσεις (ΕΑΜ, ΕΔΕΣ).

Η επόμενη περίπτωση που απασχόλησε τον Fleischer ήταν αυτή του ΕΔΕΣ, και πιο συγκεκριμένα η δράση του Ναπολέοντα Ζέρβα¹⁶¹. Οι πρώτες επαφές μεταξύ του ΕΔΕΣ και των γερμανικών δυνάμεων κατοχής πήραν μέρος στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1943 κατά τη διάρκεια επιχείρησης αντιποίνων όταν ο Ζέρβας, παρά τη ρητή απαγόρευση εκ μέρους του SOE, «συναίνεσε μυστικά» σε μια ολιγοήμερη ανακωχή, η οποία θα λειτουργούσε ως προϋπόθεση για τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων. Η διακοπή των εχθροπραξιών όμως δεν συνεχίστηκε

¹⁶⁰ Βλ., ο.π., σελ. 97.

¹⁶¹ Ο ομιλητής έκανε διάκριση μεταξύ των ενεργειών του Ζέρβα και της οργάνωσης του ΕΔΕΣ στην και την Πελοπόννησο, περιπτώσεις στις οποίες η συνεργασία με τους κατακτητές ήταν φανερή.

εξαιτίας και δεύτερης, έντονη, παρέμβασης από τους Βρετανούς. Γεγονός παρέμεινε ότι κατά τη διάρκεια της επιχείρησης Panther, οι γερμανικές δυνάμεις δεν στράφηκαν κατά του ΕΔΕΣ αλλά αντίθετα συγκέντρωσαν την προσοχή τους στον ΕΛΑΣ, ο οποίος είχε ήδη εμπλακεί σε μάχες με τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ. Σύμφωνα, μάλιστα, με γερμανικά αρχεία που συντάχθηκαν μετά τη λήξη της επιχείρησης ο Ζέρβας τήρησε σε γενικές γραμμές την ανακωχή.

Αυτή η εξέλιξη, σύμφωνα με το συγγραφέα, ήταν αυτή που «έσωσε» τον ΕΔΕΣ, μέλη του οποίου ήρθαν ξανά σε επαφή με τις κατοχικές αρχές, τον Δεκέμβριο και στις αρχές του επόμενου έτους, «λίγες μόνο μέρες ή ώρες»¹⁶² προτού προβούν σε γενική επίθεση κατά του ΕΛΑΣ, τις δυνάμεις του οποίου απώθησαν πίσω από τον ποταμό Αχελώο. Ο ομιλητής εμπλεκοντας και τον Κομνηνό Πυρομάγλου, ανέφερε ότι οι διαπραγματεύσεις παρατάθηκαν διότι η ηγεσία του ΕΔΕΣ θεώρησε ότι είχε τη δυνατότητα να «νικήσει τους αντιπάλους του χωρίς... γερμανική βοήθεια»¹⁶³. Παρόλα αυτά ο ΕΛΑΣ κατόρθωσε να αντιστρέψει την εις βάρος του κατάσταση και να απωθήσει τις δυνάμεις του ΕΔΕΣ πίσω στον ποταμό Άραχθο. Με τον τρόπο αυτό οι διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν, μέσω του λοχαγού Σαράντη, ο οποίος πρότεινε να υπάρξει «συντονισμένη δράση» κατά του ΕΛΑΣ. Κάτι το οποίο έγινε μέσω της επιχείρησης «Sperber». Κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, μάλιστα, γερμανικές δυνάμεις επιτέθηκαν «με πολύ θόρυβο» στο αρχηγείο του Ζέρβα στο χωριό Πλαίσιο. Αυτό το επεισόδιο το οποίο «αποδείκνυε» τον διμέτωπο αγώνα του ΕΔΕΣ, ενάντια στον ΕΛΑΣ και τους Γερμανούς και το οποίο οδήγησε τον Churchill να αναφέρει ότι θα πρέπει να διακοπεί «κάθε επαφή» με τον ΕΛΑΣ, στην ουσία αποτελούσε μια «καταπληκτική παραπλανητική κίνηση»¹⁶⁴, μιας και ο Θεόδωρος Σαράντης είχε σκηνοθετήσει την επιχείρηση από κοινού με τους Γερμανούς, εν γνώσει του Ζέρβα ο οποίος και είχε αποσύρει τις δυνάμεις του από την περιοχή.

Οι συνεννοήσεις και διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν και κατέληξαν σε συμφωνία για ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των δυο μερών για τον ΕΛΑΣ καθώς και σε «περίπτωση ανάγκης» την παροχή «ένοπλης γερμανικής υποστήριξης». Παράλληλα και κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων που οδήγησαν στη συμφωνία της Πλάκας, ο Ζέρβας «ενημέρωνε συνεχώς και λεπτομερώς τους Γερμανούς για όλες τις εξελίξεις»¹⁶⁵. Στους επόμενους μήνες και

¹⁶² Βλ., ο.π., σελ. 100.

¹⁶³ Βλ., ο.π.

¹⁶⁴ Βλ., ο.π., σελ. 101.

¹⁶⁵ Βλ., ο.π.

παρά τη δράση της οργάνωσης ενάντια στις κατοχικές δυνάμεις οι συζητήσεις «σπάνια διακόπτονταν», ενώ κατά την αποχώρηση των Γερμανών από την περιοχή της Ηπείρου, ο ΕΔΕΣ ενημερωνόταν άμεσα, με αποτέλεσμα την ομαλή και σχετικά αναίμακτη «αλλαγή φρουράς»¹⁶⁶.

Η τελευταία οργάνωση με την οποία απασχολήθηκε ο Fleischer στην ανακοίνωση του αφορούσε το ΕΑΜ, για το οποίο τόσο κατά τη διάρκεια της Κατοχής, όσο και αργότερα είχαν έρθει στην επιφάνεια αρκετά «τεκμήρια» τα οποία «αποδείκνυαν» τις επαφές του με τους Γερμανούς. Όπως παρατηρήσαμε και παραπάνω ο ομιλητής είχε ήδη αποδομήσει μια από αυτές, τη σύμπραξη δηλαδή ΕΛΑΣ και Γερμανών στις επιχειρήσεις κατά του ΕΔΕΣ. Αφήνοντας κατά μέρους όμως τις περιπτώσεις αυτές που «είχαν σαφώς κατασκευαστεί» ο ομιλητής περιορίστηκε μόνο στις «πραγματικές επαφές» μεταξύ ΕΑΜ και των κατοχικών δυνάμεων¹⁶⁷.

Η πρώτη επαφή χρονολογείται στα τέλη του 1942 και στις αρχές του επόμενου έτους, όταν οι Γερμανοί που βρίσκονταν στη Στερεά Ελλάδα που βρισκόταν στην ιταλική ζώνη κατοχής δεν «ενοχλήθηκαν», αντίθετα «δέχτηκαν την ευγενική διαβεβαίωση» ότι ο αγώνας του ΕΛΑΣ αφορούσε μόνο τους Ιταλούς. Η περίπτωση αυτή δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως συνεργασία διότι αφορούσε την τακτική του ΕΑΜ ως προς την διεξαγωγή του αντιστασιακού αγώνα, σύμφωνα με την οποία πρώτος στόχος ήταν οι δοσίλογοι, στη συνέχεια το πιο αδύνατο μέρος του Άξονα, η Ιταλία και τελευταίοι οι Γερμανοί που «στο μεταξύ θα είχαν εφησυχάσει»¹⁶⁸.

Η δεκαήμερη ανακωχή στην Ήπειρο, περίπτωση στην οποία αναφερθήκαμε προηγουμένως, αφορούσε το αίσθημα «βαθιάς ανησυχίας για το δοκιμαζόμενο πληθυσμό της Ηπείρου»¹⁶⁹. Ο ΕΛΑΣ είχε όντως προβεί σε συνεννόηση με τους Γερμανούς, όμως με τη παρουσία αντιπροσώπων του ΕΔΕΣ, γεγονός το οποίο αποδεικνύει ότι η κατηγορία της από κοινού επίθεσης στις δυνάμεις του Ζέρβα ήταν αναληθής. Παρόμοια περίπτωση αποτελεί και η αναστολή των μαχών στην Πελοπόννησο όταν το τοπικό στέλεχος του ΚΚΕ που «υπέγραψε τη

¹⁶⁶ Ο Ζέρβας σύμφωνα με τον Fleischer δικαιολογούσε την αντιστασιακή δράση του ΕΔΕΣ κατά των Γερμανών στις παρεμβάσεις και τις πιέσεις των Βρετανών. Βλ., ο.π., σελ. 102.

¹⁶⁷ Βλ., ο.π.

¹⁶⁸ Βλ., ο.π., σελ. 103.

¹⁶⁹ Βλ., ο.π.

συμφωνία»¹⁷⁰ καταδικάστηκε σε θάνατο από το Πολιτικό Γραφείο του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ποινή η οποία όμως δεν εφαρμόστηκε με παρέμβαση του Άρη Βελουχιώτη.

Η περίπτωση, όμως, με το περισσότερο ενδιαφέρον αφορούσε τις βολιδοσκοπήσεις που έγιναν από «ορισμένα ηγετικά στελέχη του ΕΑΜ και του ΚΚΕ» και του Hermann Neubacher. Τα στελέχη αυτά θεωρώντας ότι η Συμφωνία της Καζέρτας θα οδηγούσε στην παλινόρθωση της μοναρχίας, είχαν έρθει σε επαφή με το Γερμανό αρμοστή, ο οποίος μάλιστα «υποσχέθηκε χρυσό και πολεμοφόδια»¹⁷¹. Παρόλα αυτά μετά την παρέμβαση του Γιάννη Ζέβγου και του Μήτσου Παρτσαλίδη η «γνωστή υπόθεση», όπως ονομάστηκε, σταμάτησε, κρατώντας με την παρέμβαση τους το «μητρώο του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ άσπιλο»¹⁷².

Τελειώνοντας τις αναφορές του στις διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις ο Fleischer προχώρησε σε μια γενικότερη κριτική εκτίμηση του φαινομένου της συνεργασίας με τους κατακτητές αναφέροντας ότι η ευθύνη βάρυνε και το ΕΑΜ διότι με τη στάση του πολλές φορές «προκαλούσε... την κατάσταση που ακριβώς ήθελε να αποφύγει, προσφέροντας με τον τρόπο αυτό ένα «δώρο από τον ουρανό» για τη Βέρμαχτ η οποία διασώθηκε «από μεγάλη αιμορραγία» ακριβώς εξαιτίας της «διχόνοιας των Ελλήνων»¹⁷³.

Την ομιλία του Hagen Fleischer ακολούθησε αυτή του John A. Petropoulos ο οποίος απασχολήθηκε με τον τρόπο με τον οποίο έδρασαν τα παραδοσιακά κόμματα κατά τη διάρκεια της Κατοχής, τα οποία και θεωρούνταν, από τον ομιλητή, ότι «διαδραμάτισαν... ρόλο πολύ σημαντικότερο απ' όσο μέχρι σήμερα νομίζαμε»¹⁷⁴. Εκθέτοντας αυτή την άποψη ο Petropoulos προσπάθησε να καταδείξει ότι το συνταγματικό ζήτημα είχε μεγαλύτερη βαρύτητα «απ' ότι επιφανειακά φαινόταν»¹⁷⁵. Επιπλέον, θεωρούσε ότι η άποψη των κομμάτων πάνω στο πολιτειακό μπορούσε να μεταβληθεί κατά το δοκούν, όπως και η στάση τους απέναντι στους βρετανούς και το βασιλιά. Τέλος ένα ζήτημα το οποίο προσπάθησε να εξηγήσει αφορά την ίδια την ύπαρξη του ΕΑΜ, η οποία πυροδοτούσε την φοβία ότι θα ξεπερνούσε τα παραδοσιακά κόμματα, οποιαδήποτε στάση και αν τηρούσε μεταπολεμικά, είτε δηλαδή εάν επιδιόταν σε μια

¹⁷⁰ Βλ., ο.π.

¹⁷¹ Βλ., ο.π., σελ. 104.

¹⁷² Βλ., ο.π.

¹⁷³ Βλ., ο.π., σελ. 107.

¹⁷⁴ Βλ. Ιωάννης Α. Πετρόπουλος, «Τα ελληνικά παραδοσιακά κόμματα κατά την περίοδο της Κατοχής», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ 55.

¹⁷⁵ Βλ., ο.π.

προσπάθεια ριζοσπαστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας, είτε εάν παρέμενε στα πλαίσια της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Συνεπώς, η λαϊκή κινητοποίηση που έφερε το ΕΑΜ θεωρήθηκε ως ένας εν δυνάμει κίνδυνος για την ίδια την πολιτική ύπαρξη των παραδοσιακών κομμάτων.

Τα παραδοσιακά κόμματα λόγω της ιδιόμορφης ανάπτυξης της ελληνικής πολιτικής σκηνής, στηρίζονταν σε «δίκτυα διαπροσωπικών σχέσεων» και δεν διέθεταν τη μαζικότητα και την οργάνωση των σύγχρονων μαζικών κομμάτων. Συνεπώς καθ' όλη τη διάρκεια της μεταξικής δικτατορίας είχαν περιπέσει σε κατάσταση αδράνειας. Επιπλέον όλα σχεδόν τα παραδοσιακά κόμματα είχαν απολέσει ένα σημαντικό μέρος του κύρους τους μέσα στην ελληνική κοινωνία «επειδή συγκατατέθηκαν στην εγκαθίδρυση της (μεταξικής δικτατορίας) και γιατί αποδείχθηκαν ανίκανα να δράσουν... όταν διαπιστώθηκε η πραγματική της φύση»¹⁷⁶. Με την έναρξη της Κατοχής οι πολιτικοί των κομμάτων αυτών δεν διέθεταν την ικανότητα και τη θέληση να προβούν σε αντιστασιακή δράση, διατηρώντας μάλιστα και «ανεπίσημες επαφές» με το τμήμα του πολιτικού κόσμου που συνεργάστηκε με τους κατακτητές¹⁷⁷. Παράλληλα, είχαν προβεί σε συνομιλίες τόσο με το ΕΑΜ όσο και με τους βρετανούς, γεγονός το οποίο δείχνει ότι θα «συνέπρατταν... με το ρυθμιστή των γεγονότων»¹⁷⁸.

Ταυτόχρονα η ίδρυση του ΕΑΜ συμβόλιζε με τον πλέον emphatic τρόπο την «αποκοπή των υπαρχόντων αριστερών κομμάτων και τη συσπείρωσή τους σε χωριστό συνασπισμό». Τα παραδοσιακά κόμματα φοβούμενα την «ηγεμονία του ΚΚΕ» μέσα στο ΕΑΜ δεν προχώρησαν σε συνεργασία με αυτό. Αντίθετα η στρατηγική για την πολιτική τους επιβίωση ήταν ο «σχεδιασμός ενός αντιμοναρχικού μανιφέστου... με το οποίο ζητούσαν να διεξαχθεί δημοψήφισμα... για να αποφασιστεί η τύχη της μοναρχίας».¹⁷⁹ Η εξαγγελία αυτή φάνηκε να ξεπερνά την προϋπάρχουσα, από την εποχή του Εθνικού Διχασμού, πόλωση του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου. Οι στόχοι δε της εξαγγελίας ήταν πολυποίκιλοι και προκάλεσαν αρκετές αντιφάσεις στον πολιτικό κόσμο, μιας και σχεδόν το σύνολο των «λαϊκών» πολιτικών ηγετών κράτησαν αντιμοναρχική στάση, έστω και φαινομενική, ενώ αντίθετα παραδοσιακοί ηγέτες της βενιζελικής παράταξης (Βενιζέλος, Τσουδερός) στηρίζαν με τη στάση τους το Βασιλιά. Επιπλέον η σύνταξη του κειμένου αυτού είχε ως στόχο την προσπάθεια ενσωμάτωσης του ΚΚΕ,

¹⁷⁶ Βλ., ο.π., σελ. 58.

¹⁷⁷ Βλ., ο.π. σελ 60

¹⁷⁸ Βλ., ο.π.

¹⁷⁹ Βλ., ο.π.

«σε μια κίνηση οργανωμένη και ελεγχόμενη από τα παραδοσιακά κόμματα»¹⁸⁰, σε μια προσπάθεια καπήλευσης του αντιμοναρχικού αισθήματος που υπήρχε στην Ελλάδα.

Η στρατηγική αυτή είχε αποτέλεσμα ως προς τη σχέση των παραδοσιακών κομμάτων με την κυβέρνηση Τσουδερού, διότι οι «στάσεις των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων την άνοιξη του 1943» καθώς και η «καταπληκτική ανάπτυξη του ΕΑΜ» είχε ως αποτέλεσμα την διερεύνηση της κυβέρνησης και του εξαναγκασμού των βρετανών να λάβουν υπόψη τους και τους παραδοσιακούς ηγέτες, ως «ένα ελπιδοφόρο αντίβαρο απέναντι στο ΕΑΜ»¹⁸¹.

Η πολιτική που υιοθέτησαν οι παραδοσιακοί πολιτικοί ηγέτες απέναντι στο ΕΑΜ «πέρασε από διάφορες φάσεις», μιας και αρχικά έγινε προσπάθεια αποτροπής της δημιουργίας ενός μαζικού αντιστασιακού κινήματος με τη πρόφαση ότι οι συνθήκες δεν ήταν έτοιμες. Με τον τρόπο αυτό οι πρώτες προσεγγίσεις του ΚΚΕ για τη σύσταση εθνικοαπελευθερωτικού μετώπου καθυστέρουσαν λόγω των παλαιών πολιτικών ηγετών οι οποίοι παρατείνοντας τις διαπραγματεύσεις στερούσαν από το ΕΑΜ «τον ισχυρισμό ότι εκπροσωπεί ολόκληρο το λαό» και παράλληλα προωθούσαν την «εικόνα... (ενός) απλού εκπροσώπου της Αριστεράς». Όμως παρά τις προσπάθειες αυτές το ΕΑΜ κατόρθωσε να αναπτυχθεί σε ένα μαζικό και «αποτελεσματικό αντιστασιακό κίνημα»¹⁸²

Στη συνέχεια οι ηγέτες των παραδοσιακών κομμάτων προσπάθησαν να δημιουργήσουν ένα «εναλλακτικό αντάρτικο κίνημα, υπό τον έλεγχο τους» και να προκαλέσουν διάσπαση στο ΕΑΜ. Η αποτυχία των σχεδιασμών αυτών οδήγησε στην απόπειρα σύστασης ενός πολιτικού συνασπισμού το οποίο θα λειτουργούσε ως αντίβαρο στο ΕΑΜ. Στα τέλη του 1942 ο Θεμιστοκλής Σοφούλης πρότεινε τη δημιουργία ενός κοινού μετώπου (ΕΔΑΜ) και στρατού (ΔΕΑΣ). Παρά την αρχική συμφωνία οι πολιτικοί ηγέτες των παλαιών κομμάτων δεν προχώρησαν σε επικύρωση της, αφήνοντας έτσι το ζήτημα ανοικτό. Λίγους μήνες αργότερα, τα ίδια πολιτικά κέντρα ξεκίνησαν τις διαδικασίες για τη σύσταση του «αποκαλούμενου» ΕΔΕΜ το οποίο μαζί με το ΕΑΜ θα συναπάρτιζε, θεωρητικά, το ΕΔΑΜ.

Οι συνεχείς καθυστερήσεις είχαν ως αποτέλεσμα το ΚΚΕ να αναλάβει πρωτοβουλίες, κύριος σκοπός των οποίων ήταν η σύσταση μιας προσωρινής κυβέρνησης στην Ελλάδα. Το

¹⁸⁰ Βλ., ο.π., σελ. 61.

¹⁸¹ Βλ., ο.π.

¹⁸² Βλ., ο.π., σελ. 62.

Κομμουνιστικό Κόμμα, απογοητευμένο μάλιστα από την στάση του Θεμιστοκλή Σοφούλη προσπάθησε να έρθει σε επαφή με τον Γεώργιο Παπανδρέου στον οποίο προσέφερε την ηγεσία της κυβέρνησης και ο οποίος «φαίνεται πως προς μια στιγμή δέχτηκε»¹⁸³. Οι συνεχείς αυτές παλινωδίες των παραδοσιακών κομμάτων όμως έδειχναν, σύμφωνα με τον Πετρόπουλο το φόβο που είχε αναπτυχθεί σε αυτά ως προς τη δυναμική του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Μια δυναμική η οποία στα επόμενα έτη έδειχνε ικανή να προσφέρει την εξουσία, είτε μέσα από την κατάκτηση της, είτε με «ειρηνικές δημοκρατικές διαδικασίες», οδηγώντας τα παραδοσιακά κόμματα στη πλήρη εξαφάνιση. Η εναλλακτική που προσέφερε το ΕΑΜ για το ίδιο το μετασχηματισμό και εκσυγχρονισμό τους, μέσα από την «εναλλακτική βάση νομιμότητας»¹⁸⁴ που βασιζόταν όχι στην έγκριση του μονάρχη και της ξενικής υποστήριξης αλλά αντίθετα στην «αποτελεσματική αντίσταση και τη λαϊκή συμμετοχή»¹⁸⁵, δεν έγινε δεκτή. Κατά τον ομιλητή αυτό συνέβη διότι η «Βρετανία τους πρόσφερε εναλλακτική λύση»¹⁸⁶.

Οι πολιτικοί ηγέτες των παραδοσιακών κομμάτων έχοντας γνώση, μετά το δεύτερο εξάμηνο του 1943 της εχθρότητας της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στο ΕΑΜ ευθυγραμμίστηκαν με «τους Βρετανούς στην προσπάθεια εξουδετέρωσης» του, με κύριο σημείο σύμπτωσης το πολιτειακό. Πράγματι, από τις αρχές του 1944 «είχε καταστεί πλέον σαφές»¹⁸⁷ ότι οι Βρετανοί θα πίεζαν για την επιστροφή του βασιλιά. Με τον τρόπο αυτό το αντιμοναρχικό μέτωπο που είχε συσταθεί από τα παραδοσιακά κόμματα είχε αρχίσει να διασπάται. Πράγματι μια σειρά από κατά παράδοση αντιβασιλικούς πολιτευτές είχαν συνειδητοποιήσει την ανάγκη διατήρησης της βασιλείας. Το ΚΚΕ αντιδρώντας σε αυτές τις μεθοδεύσεις προχώρησε το Μάρτιο του 1944 στο σχηματισμό της ΠΕΕΑ, επιφέροντας τον πανικό στον παλαιό πολιτικό κόσμο που ευθυγραμμίστηκε πλήρως τόσο με την κυβέρνηση Τσουδερού, δεχόμενος την πρόσκληση για το Συνέδριο του Λιβάνου, όσο και με τον ξένο παράγοντα, επιλέγοντας την εξάρτηση της χώρας υπό το βάρος της απειλής που προέβαλε το ΕΑΜ ως προς την πολιτική του επιβίωση.

Στη συνέχεια, ο Γιάννης Χόνδρος, βασιζόμενος σε στοιχεία που είχαν αντληθεί από τα γερμανικά και βρετανικά αρχεία, προσπάθησε να κάνει μια επανεκτίμηση της ελληνικής

¹⁸³ Βλ., ο.π., σελ. 63.

¹⁸⁴ Βλ., ο.π., σελ. 64.

¹⁸⁵ Βλ., ο.π.

¹⁸⁶ Βλ., ο.π., σελ. 65.

¹⁸⁷ Βλ., ο.π.

Αντίστασης η οποία αφορούσε τέσσερα βασικά σημεία. Καταρχάς στην κατάδειξη ότι η αντίσταση ξεκίνησε ως «αυθόρμητο ή αυτογενές κίνημα», εν συνεχεία πως το ΕΑΜ, μέσα στις συνθήκες της Κατοχής, «εξελίχθηκε στην πιο δραστήρια και αποτελεσματική»¹⁸⁸ αντιστασιακή οργάνωση. Το τρίτο σημείο της ανάλυσης του Χόνδρου αφορούσε την ανάδειξη των θετικών και αρνητικών στοιχείων της αντίστασης και τέλος ότι τα Δεκεμβριανά δεν αφορούσαν την προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας από μέρους του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Η ελληνική αντίσταση, σύμφωνα με τον Χόνδρο, δεν ξεκίνησε ως κάτι οργανωμένο ή ελεγχόμενο από κάποιο πολιτικό φορέα. Αντίθετα ήταν μάλλον μια αυθόρμητη αντίδραση που εκδηλώθηκε με την κατάληψη της χώρας. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντιστασιακής διάθεσης του ελληνικού λαού ήταν οι φανερές δημόσιες εκδηλώσεις συμπάθειας προς τους Βρετανούς που είχαν συλληφθεί αιχμάλωτοι καθώς και η βοήθεια που προσέφεραν στους αποκομμένους στρατιώτες, οι οποίοι προωθούνταν στη Μέση Ανατολή, παρά τις απειλές των αρχών κατοχής. Οι πράξεις αντίστασης άρχισαν να κλιμακώνονται ήδη από τις πρώτες ημέρες της Κατοχής, λαμβάνοντας μάλιστα δυναμικό χαρακτήρα (διαδηλώσεις, σαμποτάζ), ενώ αρκετά σύντομα ξεκίνησε και η ένοπλη αντίσταση.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Κρήτης στην οποία «δεν υπήρξε κενό ανάμεσα στη μάχη... και την αντίσταση που ακολούθησε»¹⁸⁹ καθώς και η λαϊκή εξέγερση στις περιοχές που είχαν καταλάβει οι Βούλγαροι που κατέληξε στη σφαγή του Δοξάτου. Αυτή η πρώτη φάση της «αυθόρμητης αντίστασης» έληξε στις αρχές του πρώτου χειμώνα της Κατοχής, έχοντας επιφέρει και τα πρώτα αντίποινα εκ μέρους των αρχών κατοχής αλλά ταυτόχρονα προκαλώντας και εκφράζοντας τη «θέληση να συνεχιστεί ο αντιφασιστικός αγώνας»¹⁹⁰, γεγονός το οποίο είχε ιδιαίτερη σημασία για την έναρξη της οργανωμένης αντίστασης.

Σε αυτή τη δεύτερη φάση του αγώνα το ΚΚΕ, διαμέσου του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κατόρθωσε να καταστεί η «κυρίαρχη αντιστασιακή δύναμη»¹⁹¹. Ο Χόνδρος αναφέρθηκε σε τρεις κύριους λόγους για τους οποίους αυτό έγινε δυνατό. Καταρχάς, «εξαιτίας της χρεοκοπίας» όλου του παλαιού πολιτικού καθεστώτος. Δεύτερον, εξαιτίας της αποτυχίας από πλευράς των Βρετανών να «καταλήξουν... σε μια συντονισμένη στρατιωτικο-πολιτική γραμμή» και τέλος λόγω της

¹⁸⁸ Βλ. Ιωάννης Λ. Χόνδρος, «Η ελληνική Αντίσταση 1941-1944, επανεκτίμηση», στο Ιατρίδης, ο.π. σελ. 69.

¹⁸⁹ Βλ., ο.π., σελ. 71.

¹⁹⁰ Βλ., ο.π., σελ. 72.

¹⁹¹ Βλ., ο.π.

«επιδέξιας κινητοποίησης» του ελληνικού πληθυσμού από το ΚΚΕ¹⁹². Σε αυτό το τελευταίο σημείο έδωσε έμφαση ο ομιλητής.

Το ΕΑΜ, από την αρχή της δημιουργίας του κατάφερε να οργανώσει τους πληθυσμούς των δυο κύριων αστικών κέντρων της χώρας κατά τη διάρκεια του κρίσιμου για την επιβίωση του λαού, πρώτου χειμώνα της Κατοχής, υποκινώντας επιτυχημένες απεργίες. Γεγονός το οποίο είχε σαν αποτέλεσμα την ταχεία ανάπτυξη του μετώπου. Παρόλα αυτά οι κινήσεις του ΕΑΜ δεν στρέφονταν άμεσα κατά των δυνάμεων κατοχής, κάτι το οποίο συνέβη όταν «βεβαιώθηκε ότι και πλατιά υποστήριξη υπήρχε και μεγάλη πιθανότητα επιτυχίας»¹⁹³. Σε αυτή τη νέα φάση του αντιστασιακού αγώνα μέσα στις πόλεις το ΕΑΜ καλούσε σε γενικές απεργίες των οποίων στόχος ήταν και υπηρεσίες που σχετίζονταν με τους Γερμανούς. Αυτή η εξέλιξη επέφερε και αντίποινα εκ μέρους των αρχών κατοχής και των δοσίλογων, οι οποίοι έκαναν χρήση ένοπλης βίας με σκοπό τη διάλυση των διαμαρτυριών.

Όπως γίνεται αντιληπτό από τη συλλογιστική του Χόνδρου η «πολιτική οργάνωση προηγήθηκε» του ένοπλου αγώνα, η δημιουργία του οποίου όμως δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι «αγνοήθηκε»¹⁹⁴. Ήδη, πριν από την άφιξη της SOE είχαν δημιουργηθεί οι πρώτοι πυρήνες αντάρτικων σωμάτων από τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ.

Ο ΕΔΕΣ, όμως, σε σύγκριση με το ΕΑΜ δεν είχε λαϊκή υποστήριξη και παρέμεινε μια οργάνωση η συνοχή της οποίας «βασίζοταν στην προσωπική αφοσίωση»¹⁹⁵ στον αρχηγό της Ναπολέοντα Ζέρβα καθώς και στην αγγλική υποστήριξη σε αυτόν. Με τον ίδιο τρόπο και η άλλη οργάνωση η οποία προσπάθησε να λειτουργήσει ως αντίβαρο προς τη αυξανόμενη δύναμη του ΕΛΑΣ, η ΕΚΚΑ, παρά την «υποδειγματική γενναιότητα» του συνταγματάρχη Ψαρρού δεν κατάφερε να αποκτήσει «ποτέ εσωτερική συνοχή»¹⁹⁶. Η δε ΠΑΟ η οποία έδρασε στη βόρεια Ελλάδα και η οποία χαρακτηρίστηκε εξαιτίας της συνεργασίας της με τους κατακτητές αποδείχθηκε ανίκανη να «ανταγωνιστεί το ΕΑΜ στη στρατολόγηση και οργάνωση οπαδών»¹⁹⁷.

¹⁹² Βλ., ο.π.

¹⁹³ Βλ., ο.π., σελ. 73.

¹⁹⁴ Βλ., ο.π., σελ. 74.

¹⁹⁵ Βλ., ο.π., σελ. 75.

¹⁹⁶ Βλ., ο.π.

¹⁹⁷ Βλ., ο.π.

Όπως σημειώνει και ο Ιωάννης Χόνδρος ως τις αρχές του 1943 όλες οι μη κομμουνιστικές αντιστασιακές οργανώσεις είχαν ξεπεραστεί από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, η στρατιωτική δύναμη του οποίου προς τα τέλη του πολέμου έφτασε τις 50.000 άνδρες, εκ των οποίων παράτακτοι ήταν περίπου οι μισοί. Η δύναμη δε του ΕΑΜ στα τέλη της Κατοχής έφτασε, σύμφωνα με τις μάλλον αποσπασματικές πηγές, από 200.000 ως 2.000.000 μέλη, έχοντας καλύψει οργανωτικά το σύνολο της χώρας και έχοντας αποκτήσει μέλη που προέρχονταν από ένα ευρύ φάσμα της ελληνικής κοινωνίας.

Στην προσπάθεια του για την ανάλυση της κοινωνικής δυναμικής του ΕΑΜ, ο Χόνδρος στηριζόμενος σε αναφορές προς την εξόριστη κυβέρνηση και των γερμανικών αρχών καθώς και στην ανάλυση του Leften Stavrianos¹⁹⁸, ανέφερε ότι η προσχώρηση στο ΕΑΜ στις πόλεις αφορούσε κυρίως τα μικρομεσαία στρώματα, ενώ στην επαρχία ήταν ιδιαίτερα υψηλή ανάμεσα στους εύπορους αγρότες. Σύμφωνα δε με τις εκτιμήσεις των βρετανών το ΕΑΜ ήταν πιο δημοφιλές στις «περιοχές όπου υπήρχαν ικανοποιητικοί πόροι και έλειπαν οι αντίπαλοι»¹⁹⁹. Αντίθετα, σε περιοχές που εξέλειπαν αυτοί οι παράγοντες η δημοτικότητα του ΕΑΜ ήταν αντιστρόφως ανάλογη, σύμφωνα πάντα με τις ίδιες πηγές. Το κύρος του ΕΑΜ δέχθηκε ιδιαίτερο πλήγμα όχι κατά τη διάρκεια της Κατοχής αλλά μετά τα Δεκεμβριανά, εξαιτίας της «βίας που ξέσπασε»²⁰⁰. Πλήγμα το οποίο «επικυρώθηκε» κατά μια έννοια με την αποχώρηση των μη κομμουνιστικών στελεχών του ΕΑΜ μετά τις συγκρούσεις στην Αθήνα.

Το επόμενο ερώτημα στο οποίο προσπάθησε να δώσει μια απάντηση ο ομιλητής αφορούσε το στρατιωτικό απολογισμό της αντίστασης, ιδιαίτερα της εαμικής. Το ζήτημα αυτό δεν είχε αποσαφηνιστεί τότε με ακρίβεια διότι οι «φιλο- ΕΑΜικές πηγές», ανέφεραν ότι περίπου 300.000 ανδρών του Άξονα είχαν καθηλωθεί στη χώρα για να αντιμετωπίσουν το αντάρτικο κίνημα και περίπου 37.000 είχαν σκοτωθεί στην προσπάθεια αυτή²⁰¹. Αντίθετα συγγραφείς όπως ο Woodhouse είχαν υποστηρίξει ότι το ΕΑΜ «δεν ήταν μάχιμο εθνικό κίνημα, αλλά ιδεολογικό κόμμα»²⁰², του οποίου η ένοπλη δράση αφορούσε τους Έλληνες αντίπαλους του και όχι τις κατοχικές δυνάμεις. Άλλοι Βρετανοί συγγραφείς, όπως ο Bicham Sweet- Escott, ανέφεραν ότι η

¹⁹⁸ Αφορά το άρθρο του Leften “The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization, *Journal of Modern History*, 24 (Μάρτιος 1952), 41-46.

¹⁹⁹ Βλ., ο.π., σελ. 72.

²⁰⁰ Βλ., ο.π., σελ. 83.

²⁰¹ Ο Χόνδρος εννοεί τα στοιχεία που προέρχονταν από το βιβλίο του αρχηγού του ΕΛΑΣ, στρατηγού Στέφανου Σαράφη, βλ. Σαράφης Στέφανος, *Ο ΕΛΑΣ*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1999.

²⁰² Βλ., ο.π., σελ. 77.

ελληνική αντίσταση είχε σημαντικό ρόλο ως προς την παραπλάνηση των γερμανικών στρατιωτικών σχεδιασμών, σχετικά με το άνοιγμα μετώπου, στα Βαλκάνια.

Σύμφωνα, όμως, με τον Χόνδρο τα γερμανικά αρχεία έδιναν μια «κάπως πληρέστερη εικόνα των επιτευγμάτων της αντίστασης»²⁰³ πέραν των καθαρά στρατιωτικών υποθέσεων. Τα στοιχεία που προέκυψαν από το Οικονομικό Τμήμα του Επιτελείου των Γερμανικών Ενόπλων Δυνάμεων, έδειχναν ότι στις αρχές της Κατοχής οι Γερμανοί θεωρούσαν ότι μπορούν να καλύψουν ένα μεγάλο μέρος από τις ανάγκες σε χρώμιο, νικέλιο και βωξίτη. Η δράση των αντιστασιακών οργανώσεων πρώτα μείωσε τις παραγόμενες ποσότητες των μεταλλευμάτων αυτών και στη συνέχεια κατέστρεψε τα ίδια τα ορυχεία.

Παράλληλα, η χρήση της καταναγκαστικής εργασίας, κύριο χαρακτηριστικό της γερμανικής κατοχής στην Ευρώπη δεν μπορούσε να καταστεί δυνατή σε μεγάλους αριθμούς, πάλι εξαιτίας της δράσης του αντιστασιακού κινήματος. Τα ίδια αρχεία βεβαιώνουν ότι οι δυνάμεις κατοχής δεν βρίσκονταν στον ελληνικό χώρο μόνο για να αντιμετωπίσουν μια πιθανή συμμαχική απόβαση αλλά και για αντιμετωπίσουν την ολοένα και αυξανόμενη ένοπλη αντίσταση, η οποία κατά κύριο λόγο προερχόταν από το ΕΑΜ.

Το τελευταίο ζήτημα το οποίο απασχόλησε τον Ιωάννη Χόνδρο στην ανακοίνωση του αφορούσε τους στόχους του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της δεκεμβριανής σύγκρουσης. Από τα στοιχεία που προέρχονταν τόσο από τα βρετανικά αρχεία όσο και από την έρευνα του Γιάννη Ιατρίδη είχε διαφανεί ότι το ΚΚΕ είχε «επιλέξει τη νόμιμη οδό και δεν σχεδίαζε πράξεις βίας, πολύ δε λιγότερο επανάσταση»²⁰⁴. Σκοπός του ΕΑΜ κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών ήταν, σύμφωνα με τον ομιλητή, η ανατροπή της κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου και η εκ νέου διαπραγμάτευση της κρίσης που είχε ξεσπάσει τον περασμένο Νοέμβριο και αφορούσε την αποστράτευση. Το σκοπό αυτό, άλλωστε, τον πέτυχε. Η κυβέρνηση του Παπανδρέου κατέρρευσε από την πρώτη ημέρα των συγκρούσεων αλλά η κυβερνητική αλλαγή που ήλπιζε το ΕΑΜ δεν έγινε, εξαιτίας της άμεσης και ωμής παρέμβασης του Churchill, ο οποίος «άρπαξε την ευκαιρία»²⁰⁵ που εμφανίστηκε για να προχωρήσει στην συντριβή του εαμικού κινήματος.

²⁰³ Βλ., ο.π., σελ. 78.

²⁰⁴ Βλ., ο.π., σελ. 82. Η αναφορά στον Ιατρίδη αφορά ξανά το βιβλίο που αναφέραμε προηγουμένως.

²⁰⁵ Βλ., ο.π., σελ. 83.

Με την ομιλία του Χόνδρου ολοκληρώθηκε και η θεματική που αφορούσε την Κατοχή και την Αντίσταση. Στη συνέχεια οι επιστήμονες αναφέρθηκαν στο ρόλο των Συμμάχων τόσο κατά τη διάρκεια του πολέμου όσο και αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας.

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΣΥΜΜΑΧΩΝ ΣΤΑ ΚΑΤΟΧΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Το ρόλο της SOE στην κατεχόμενη Ελλάδα επεχείρησε να προσεγγίσει ο Richard Clogg²⁰⁶ προσφέροντας με τη σειρά του αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία για τον τρόπο διαχείρισης του ελληνικού ζητήματος από τις αγγλικές υπηρεσίες. Ξεκινώντας την ανάλυση του αναφερόμενος στις διάφορες κριτικές που είχαν έρθει στην επιφάνεια και που αφορούσαν τη SOE, μιας και αυτή είχε κατηγορηθεί, μεταξύ άλλων, για την «υποτιθέμενη πολιτική της μεροληψία» και για την «γενική αναποτελεσματικότητα» στην άσκηση της αποστολής της²⁰⁷. Ως προς το πρώτο σημείο οι κατηγορίες μάλιστα εμφανίζονταν αντικρουόμενες μεταξύ τους διότι στην περίπτωση της Ελλάδας και της Αλβανίας αφορούσαν την «ανοησία» της υποτιθέμενης συνεργασίας με τις κομμουνιστικές οργανώσεις, ενώ σε αυτή της Γιουγκοσλαβίας την προσπάθεια για την επαναφορά του προπολεμικού καθεστώτος. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε μια παραδοξότητα την οποία ο ομιλητής προσπάθησε να λύσει.

Το κύριο πρόβλημα για τον Clogg βρισκόταν στην απουσία πραγματολογικού υλικού από τα αρχεία της υπηρεσίας διότι αυτά παρέμεναν και παραμένουν ακόμη και σήμερα κλειστά. Παρά το γεγονός αυτό ο ομιλητής μέσα από τα αρχεία του Foreign Office που είχαν αποχαρκτηρισθεί από το 1972 προσπάθησε να αναδείξει ορισμένες από τις πτυχές του ζητήματος προσεγγίζοντας περισσότερο τις σχέσεις μεταξύ των βρετανικών υπηρεσιών και αφήνοντας κατά μέρους τα κύρια επίδικα της πολιτικής τους, δηλαδή το χαρακτήρα της βρετανικής επέμβασης στην Ελλάδα.

Η πρώτη περίπτωση στην οποία το πρόβλημα της διαθεσιμότητας των αρχείων γινόταν επιτακτικό αφορούσε την υπόθεση ενός από τους πληροφοριοδότες της SOE, τον Γιάννη Πελτεκή, ο οποίος είχε στον έλεγχό ένα από «τα πιο τελεσφόρα κυκλώματα κατασκοπείας και δολιοφθοράς στην Ελλάδα»²⁰⁸. Ο Πελτεκής είχε κατηγορηθεί, σύμφωνα με τον Clogg, από τον Γεώργιο Παπανδρέου ως «πράκτορας του ΕΑΜ», μιας και του είχε προτείνει την «συνεργασία με τον Αλέξανδρο Σβώλο για το σχηματισμό κυβέρνησης του ΕΑΜ»²⁰⁹. Η πληροφορία αυτή όταν έφτασε στα υψηλά κλιμάκια του βρετανικού υπουργείου εξωτερικών προκάλεσε ταραχή και «ενέτεινε τη βαθιά ριζωμένη αντίληψη»²¹⁰ ότι η SOE λειτουργούσε αυτόνομα από το

²⁰⁶ Bio, ο Clogg υπογράφει κείμενα διαμαρτυρίας κατά της Χούντας

²⁰⁷ Βλ., Richard Clogg, «Η SOE στην Ελλάδα», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ. 177.

²⁰⁸ Βλ., ο.π., σελ. 179.

²⁰⁹ Βλ., ο.π.

²¹⁰ Βλ., ο.π., σελ. 180.

Foreign Office, προωθώντας τις δικές της πολιτικές. Το ζήτημα αυτό προκάλεσε και την προσωπική εμπλοκή του πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τον «εξευτελισμό» του Πελτεκή, η νομιμοφροσύνη του οποίου, σύμφωνα με τον Clogg, έγινε κατανοητή όταν άρχισαν «να δολοφονούνται συστηματικά αξιωματικοί από το EAM» στην Αθήνα ²¹¹.

Επ' αφορμής της υπόθεσης Πελτεκή, ο ομιλητής προσπάθησε να αναδείξει τους λόγους που οδήγησαν στην παρατηρούμενη δυσπιστία του Foreign Office προς την SOE και τις πολιτικές αυτή εφαρμόζε στην κατεχόμενη Ελλάδα, αναφερόμενος στο ιστορικό της υπηρεσίας. Η υπηρεσία ιδρύθηκε μετά την καταστροφική μάχη της Γαλλίας στην οποία τα αγγλικά στρατεύματα μόλις και μετά βίας κατόρθωσαν να ξεφύγουν, υφιστάμενα μια συντριπτική ήττα. Η συντριβή αυτή σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η Μεγάλη Βρετανία ήταν η μοναδική τότε χώρα που αντιστεκόταν στον Άξονα είχε ως αποτέλεσμα οι στρατιωτικοί σχεδιασμοί να μην περιλαμβάνουν την πιθανότητα «μεγάλης κλίμακας εισβολής»²¹² στην ηπειρωτική Ευρώπη. Κατά συνέπεια τα αντάρτικα κινήματα είχαν ιδιαίτερη σημασία για την υποστήριξη των πιθανών αποβατικών ενεργειών.

Σε αυτό το πλαίσιο ο ρόλος της SOE ήταν αυτός του «πυροκροτητή» αυτών των κινήματων, γεγονός το οποίο προκάλεσε την αρχική «δυσφορία» του Foreign Office καθώς και του War Office. Παράλληλα αυτός ο ρόλος προκαλούσε και την αναγκαιότητα της συνεργασίας με πολιτικά κινήματα τα οποία «υπό ομαλές συνθήκες» δεν θα απολάμβαναν της προσοχής της «Κυβέρνησης της Αυτού Μεγαλειότητας». Επιπλέον, οι σχεδιασμοί της SOE για την διεξαγωγή ανορθόδοξων επιχειρήσεων απαιτούσαν και την χρησιμοποίηση ατόμων τα οποία προκαλούσαν στους επαγγελματίες διπλωμάτες και στρατιωτικούς μια αίσθηση ακαταλληλότητας, ίσως και ερασιτεχνισμού.

Τα άτομα αυτά επιλέγονταν με κριτήριο τη σύνδεση τους με την χώρα αποστολής. Με τον τρόπο αυτό για την Ελλάδα επιλέχθηκαν «πολλοί πανεπιστημιακοί, ιδίως των κλασικών σπουδών», αλλά και επιχειρηματίες καθώς και εκπρόσωποι εταιριών βρετανικών συμφερόντων στην Ελλάδα. Όπως γίνεται αντιληπτό αρκετά από αυτά τα άτομα προέρχονταν από τον «κόσμο

²¹¹ Βλ., ο.π., σελ. 181. Σαμπατακάκης Θεόδωρος, «Οι μικρές αντιστασιακές οργανώσεις», στο ... Ελευθεροτυπία.

²¹² Βλ., ο.π., σελ. 182.

του βρετανικού κατεστημένου»²¹³. Σύμφωνα με τον ομιλητή το αίσθημα αντιπαλότητας ανάμεσα στη SOE και τις παραδοσιακές βρετανικές υπηρεσίες επιτεινόταν από το γεγονός ότι πολλά μέλη της είχαν «φιλελεύθερες απόψεις» και εναντιώνονταν στους σχεδιασμούς εκείνους που στόχο είχαν την επαναφορά των προπολεμικών καθεστώτων. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούσε αυτή του Frank Thompson ο οποίος «απογοητευμένος από τη γενική τάση της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα»²¹⁴, συμμετείχε στην βουλγαρική αντίσταση, γεγονός το οποίο του κόστισε και τη ζωή του

Ένας ακόμη λόγος ο οποίος περιέπλεκε περισσότερο την κατάσταση ήταν το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελούσε τη μοναδική χώρα στην οποία οι «προπαρασκευές για κατοχική αντίσταση»²¹⁵ είχαν ξεκινήσει αρκετά πριν από την εισβολή των Γερμανών. Το γεγονός αυτό οδήγησε στην δημιουργία ενός δικτύου δολιοφθορέων οι οποίοι εκπαιδεύονταν ήδη από την Υπηρεσία. Οι πράκτορες που στρατολογούσε η SOE προέρχονταν από τους αποταχθέντες αξιωματικούς των βενιζελικών κινημάτων του 1933-35, οι οποίοι είχαν «καταδικασθεί από την εκδικητικότητα του Μεταξά» σε αδράνεια και με τον τρόπο αυτό «μεταβλήθηκαν σε σπουδαίους πράκτορες»²¹⁶. Παράλληλα η SOE την περίοδο εκείνη είχε αναπτύξει και πολιτική δράση με σκοπό τη διεύρυνση της ελληνικής κυβέρνησης, σκέψεις οι οποίες δεν προχώρησαν εξαιτίας της άρνησης του Γεωργίου, ενώ μετά την αυτοκτονία του πρωθυπουργού Κορυζή προκρίθηκε ως διάδοχος του ο στρατηγός Αλέξανδρος Μαζαράκης (Αινιαν).

Η στρατολόγηση πρακτόρων από το σώμα των απότακτων βενιζελικών αξιωματικών είχε ως αποτέλεσμα οι αναφορές τους να μην γίνονται αποδεκτές από το Foreign Office που θεωρούσε ότι η SOE εμπλέκεται στην ελληνική πολιτική σκηνή χωρίς να γνωρίζει την κατάσταση. Πράγματι, οι Βρετανοί πράκτορες που απεστάλησαν στην κατεχόμενη Ελλάδα με την αποστολή «Harling» δεν είχαν ενημερωθεί σχετικά με την πολιτική κατάσταση στην χώρα, ούτε καν για την ύπαρξη του ΕΑΜ, παρά το γεγονός ότι ως τον Σεπτέμβριο του 1942 οι βρετανική υπηρεσία είχε «αρκετά λεπτομερείς και ακριβείς πληροφορίες για το χαρακτήρα και τη δράση του ΕΑΜ».

²¹³ Βλ., ο.π., σελ. 185.

²¹⁴ Βλ., ο.π., σελ. 186.

²¹⁵ Βλ., ο.π., σελ. 183.

²¹⁶ Βλ., ο.π., σελ. 190.

Παράλληλα, οι διαπιστώσεις των πρακτόρων της SOE σχετικά με την πολιτική κατάσταση στην κατεχόμενη Ελλάδα και η «ανακάλυψη» ότι υπήρχε «καθολική αντίδραση κατά του Βασιλιά»²¹⁷, προκάλεσε για ακόμη μια φορά την μήνη του Foreign Office και οδήγησε στο παράξενο θέαμα της διενέργειας διαπραγματεύσεων ανάμεσα σε δυο ξένες υπηρεσίες ως προς τις τύχες ενός κυρίαρχου κράτους. Επιπλέον, από τις αρχές του επόμενου έτους είχε αρχίσει να γίνεται κατανοητή η κυριαρχία του ΕΑΜ στις συνειδήσεις του ελληνικού λαού, κάτι το οποίο γίνεται κατανοητό από τις φοβίες της βρετανικής κυβέρνησης ως προς τον ενδεχόμενο ρόλο της Σοβιετικής Ένωσης στα πολιτικά πράγματα της μεταπολεμικής Ελλάδας.

Η SOE εν κατακλείδι ήταν μια υπηρεσία η οποία έχοντας πράκτορες στο πεδίο ήταν καλύτερα πληροφορημένη από το Foreign Office σε μια σειρά από ζητήματα, κυρίως σε αυτό που αφορούσε την επιστροφή του Γεωργίου και αντιλαμβανόταν τη «ματαιότητα» της «προσπάθειας να διαφημιστεί ο βασιλιάς» και προσπαθούσε να «μετριάξει και τις συνέπειες αυτής της πολιτικής»²¹⁸.

Στη συνέχεια της συζήτησης, ο Heinz Richter, έχοντας αναδείξει στο προηγούμενο συνέδριο το ρόλο των Βρετανών κατά τη διάρκεια της δεκεμβριανής σύγκρουσης, προσπάθησε να δείξει ότι το ξέσπασμα του Εμφυλίου πολέμου δεν αποτελούσε μια σχεδιασμένη προσπάθεια του ΚΚΕ για την κατάληψη της εξουσίας, που ξεκίνησε με τη λήξη της μάχης της Αθήνας αλλά αντίθετα ότι ήταν αποτέλεσμα της μη εφαρμογής της ανακωχής μεταξύ των δυο πλευρών.

Σύμφωνα λοιπόν με τον Richter, η Συμφωνία της Βάρκιζας δεν αποτελούσε μια «σχετικά ουδέτερη συμφωνία»²¹⁹ αλλά αντίθετα ήταν μια «επίσημη συνθήκη» μεταξύ των δυο αντιμαχόμενων πλευρών, γεγονός το οποίο οδήγησε και στην ενσωμάτωσης της στο «ισχύον θεσμικό δίκαιο»²²⁰ της χώρας. Στόχος της ήταν αφενός ο τερματισμός της σύγκρουσης που είχε ξεσπάσει στα Δεκεμβριανά και παράλληλα η δημιουργία των συνθηκών εκείνων που θα επέτρεπαν την ομαλή μεταπολεμική εξέλιξη. Κάτι τέτοιο όμως δεν κατέστη δυνατό διότι ένα

²¹⁷ Βλ., ο.π., σελ. 196.

²¹⁸ Βλ., ο.π., σελ. 199.

²¹⁹ Βλ. Heinz Richter, « Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα αίτια του Εμφυλίου Πολέμου», στο Ιατρίδης ο.π., σελ. 285.

²²⁰ Βλ., ο.π., σελ. 286

χρόνο μετά η χώρα «ήταν περισσότερο διχασμένη από ποτέ» και η Συμφωνία είχε περιέλθει σε μια κατάσταση που δεν αποτελούσε τίποτα άλλο παρά ένα «κουρελόχαρτο»²²¹

Η συμφωνία αποτελείτο από εννέα άρθρα, δυο εκ των οποίων αφορούσαν τις υποχρεώσεις του ΕΑΜ που ήταν αφενός η απελευθέρωση των ομήρων των Δεκεμβριανών και τον αφοπλισμό όλων των ένοπλων σωμάτων. Υποχρεώσεις που εκπληρώθηκαν άμεσα στο ακέραιο, μιας και όλοι οι όμηροι απελευθερώθηκαν ενώ και όλα τα αντάρτικα σώματα διαλύθηκαν ή καταγγέλθηκαν από το κόμμα. Τα υπόλοιπα άρθρα «περιείχαν υποχρεώσεις και εγγυήσεις»²²² της κυβέρνησης η οποία σύμφωνα με το πρώτο άρθρο της Συμφωνίας αναλάμβανε να «αποκαταστήσει τις αστικές ελευθερίες» και να καταργήσει ανελεύθερων νομοθετημάτων των προηγούμενων περιόδων. Υποχρεώσεις που όμως δεν καλύφθηκαν διότι «μόνο λίγοι... από (τους) 4.000 νόμους των δοσιλογικών κυβερνήσεων καταργήθηκαν»²²³, ενώ η νομοθεσία της μεταξικής περιόδου συνέχιζε να υφίσταται. Παράλληλα, οι διατάξεις που αφορούσαν την ελευθερία του Τύπου παρέμειναν κενό γράμμα, μιας και η τυπική ελευθερία περιοριζόταν από τις δυνάμεις του κράτους αλλά και από τις συμμορίες της δεξιάς που παρεμπόδιζαν την κυκλοφορία του αριστερού Τύπου, ιδιαίτερα στην επαρχία. Με τον τρόπο αυτό οι «διάφορες ελληνικές κυβερνήσεις μπορούσαν να αποδεικνύουν» ότι υφίστατο ελευθερία του Τύπου στη χώρα ενόσω αυτή ήταν «σχεδόν ανύπαρκτη»²²⁴.

Στο πεδίο των συνδικαλιστικών ελευθεριών η ηγεσία που αναδείχθηκε από τους συνδικαλιστές εκείνους που παρέμειναν πιστοί στην κυβέρνηση κατά τη διάρκεια των Δεκεμβριανών και που όλως τυχαίως είχαν υπάρξει και συνεργάτες των Γερμανών, είχε προχωρήσει στην καθιέρωση του κρατικού παρεμβατισμού στον συνδικαλισμό και «αναβίωνε με τεχνητούς τρόπους» το σύστημα των ανταγωνιστικών σωματείων, ενώ «αποκατέστησε τη μικρή κλίκα»²²⁵ των δοσίλογων και των μεταξικών συνδικαλιστών. Μετά τις συνδικαλιστικές εκλογές και ενώ ο ΕΡΓΑΣ είχε επικρατήσει και στο Εθνικό Συνέδριο Εργατών, η «αρχή»

²²¹ Βλ., ο.π.

²²² Βλ., ο.π., σελ. 288.

²²³ Βλ., ο.π.

²²⁴ Βλ., ο.π., σελ. 289.

²²⁵ Βλ., ο.π., σελ. 290

παρέμεινε στον ηγέτη των δεξιών συνδικάτων, Φώτη Μακρή, κάτι το οποίο έγινε δυνατόν «με συνεχείς... δολοπλοκίες» και με τη «συμπαράσταση του κράτους και των δικαστηρίων»²²⁶.

Η εφαρμογή της αμνηστίας που είχε υποσχεθεί η κυβέρνηση με τη υπογραφή της συμφωνίας «αποτελούσε παρωδία δικαιοσύνης»²²⁷, μιας και η ρήτρα που επέβλεπε τη χορήγηση αμνηστίας καθόριζε ότι τα «εγκλήματα» τα οποία «δεν ήταν απόλυτα αναγκαία για την πραγματοποίηση» του αμνηστευμένου πολιτικού αδικήματος εξαιρούνταν. Το σημείο αυτό έγινε αντικείμενο εκμετάλλευσης από τα δικαστήρια τα οποία κατέληξαν να θεωρούν την μαχητική αντιστασιακή δράση ως έγκλημα ακόμη και αυτή στρεφόταν κατά των κατακτητών. Με τον τρόπο αυτό λίγους μήνες μετά την υπογραφή της Συμφωνίας οι φυλακές γέμισαν, μιας και το Νοέμβριο του 1945 υπήρχαν «περισσότεροι από δεκαοκτώ χιλιάδες»²²⁸ (292) κρατούμενοι, οι συντριπτική πλειοψηφία των οποίων ήταν προφυλακισμένοι.

Το επόμενο σημείο στο οποίο στάθηκε ο Richter αφορούσε την εκκαθάριση του στρατού και γενικότερα του κρατικού μηχανισμού από δοσιλογικά στοιχεία, όπως οριζόταν από τα άρθρα 5,7 και 8 της Συμφωνίας. Η εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού αποδείχθηκε ιδιαίτερα προβληματική, μιας και η κυβέρνηση εφαρμόζοντας ένα μεταξικό νόμο «απέλυσε χιλιάδες δημόσιους υπαλλήλους»²²⁹ οι οποίοι όμως δεν ήταν δοσίλογοι αλλά αντίθετα είχαν συμμετάσχει στην εαμική αντίσταση.

Οι δοσίλογοι χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες που η πρώτη περιλάμβανε τα μέλη των κυβερνήσεων της «Ελληνικής Πολιτείας», η δεύτερη τα μέλη των δυνάμεων τήρησης της κατοχικής τάξης και η τρίτη που αφορούσε τους «κοινούς εγκληματίες» Η τελευταία αυτή κατηγορία όντως «διώχθηκε σοβαρά» ενώ από τη δεύτερη καταδικάστηκαν μόνο ελάχιστοι «διαβόητοι βασανιστές» και οι υπόλοιποι αφέθηκαν ελεύθεροι. Ταυτόχρονα η δίκη των δοσιλογικών κυβερνήσεων ήταν «πραγματικά παράξενη», μιας και όλοι οι μάρτυρες κατηγορίες στις καταθέσεις τους μετρίαζαν «την ενοχή των κατηγορουμένων»²³⁰, ενώ οι μάρτυρες υπεράσπισης επικαλέστηκαν το επιχείρημα του αγώνα κατά του κομμουνισμού. Με τον τρόπο

²²⁶ Βλ., ο.π., σελ. 291.

²²⁷ Βλ., ο.π., σελ. 292.

²²⁸ Βλ., ο.π.

²²⁹ Βλ., ο.π., σελ. 293.

²³⁰ Βλ., ο.π., σελ. 294.

αυτό οι καταδίκες «ήταν σχετικά επιεικείς»²³¹ και η πλειοψηφία των φυλακισμένων αφού εξέτισαν μικρό μέρος της ποινής τους έλαβαν χάρη.

Όπως εύκολα παρατηρούμε από τα σημεία τα οποία επέλεξε ο ομιλητής η κυβέρνηση δεν «εξεπλήρωσε καθόλου τις υποχρεώσεις» που είχε αναλάβει με την υπογραφή της συμφωνίας. Αυτό συνέβη διότι ο αντικομμουνισμός που ήταν διάχυτος τόσο στις κυβερνήσεις που ακολούθησαν την υπογραφή της συμφωνίας όσο και στον κρατικό μηχανισμό, θεωρούσαν ότι οι παραβιάσεις ήταν «φυσικό» αποτέλεσμα της «ερυθράς συνομοσίας»²³². Την ίδια περίοδο η «έλλειψη ελέγχου» στα κατώτερα κλιμάκια του κρατικού μηχανισμού συνετέλεσε στη δημιουργία ενός «ανεξάρτητου μηχανισμού... που ανταγωνιζόταν την ίδια την κρατική εξουσία»²³³. Οι δεξιές οργανώσεις που σχηματίστηκαν μετά τα Δεκεμβριανά άρχισαν να «τρομοκρατούν τους πολιτικούς τους αντιπάλους» οδηγώντας με τον τρόπο αυτό στην κήρυξη ενός «μονομερούς εμφυλίου πολέμου»²³⁴. Συνέπεια αυτών η χώρα στα τέλη του 1945 «δεν ελεγχόταν... από τις συνταγματικές της αρχές» αλλά από το «παρακράτος»²³⁵.

Παράλληλα η οικονομική κρίση που ακολούθησε την απελευθέρωση της χώρας η οποία οφειλόταν στην εκτεταμένη διαφθορά και την αποκατάσταση της οικονομικής ολιγαρχίας η οποία δεν συμμετείχε στην οικονομική διαδικασία, μιας και οι βιομήχανοι «δεν άνοιξαν τα εργοστάσια», ενώ ταυτόχρονα η κερδοσκοπία μέσω του πληθωρισμού συνεχιζόταν. Το γεγονός αυτό οδήγησε την πλειοψηφία του πληθυσμού στην εξαθλίωση επιβαρύνοντας το ήδη βεβαρημένο πολιτικό κλίμα.

Στο περιβάλλον αυτό προστέθηκε και η ασυνέπεια της βρετανικής πολιτικής η οποία δεν αντέδρασε στο κύμα βίας που ακολούθησε τη Συμφωνία της Βάρκιζας, ενώ άλλαξε από «πολιτική ολοκληρωτικής διείσδυσης», μιας και ανέτρεψε την κυβέρνηση Πλαστήρα, σε «πολιτική αδράνειας» κάτι το οποίο σημαδεύτηκε από την απάθεια μπροστά στην πτώση της κυβέρνησης Βούλγαρη και «έπειτα πάλι σε παρέμβαση»²³⁶. Με τις συνεχείς αυτές παλινωδίες η

²³¹ Βλ., ο.π., σελ. 294.

²³² Βλ., ο.π., σελ. 295.

²³³ Βλ., ο.π., σελ. 296.

²³⁴ Βλ., ο.π.

²³⁵ Βλ., ο.π.

²³⁶ Βλ., ο.π., σελ. 298.

ελληνικές κυβερνήσεις είχαν χάσει τον έλεγχο και το «παρακράτος κατάφερε να (τον) αναλάβει»²³⁷.

Σε αυτό το πλαίσιο το ΚΚΕ μετά την Βάρκιζα προσδοκούσε σε μια ομαλή εξέλιξη μέσω της ένταξης του στο «κοινοβουλευτικό σύστημα» και στην προσπάθεια του αυτή δεν δίστασε να καταδικάσει τον ηγέτη του ΕΛΑΣ, Άρη Βελουχιώτη. Η πολιτική αυτή δεν άλλαξε ούτε με την επιστροφή του Νίκου Ζαχαριάδη από το Νταχάου, ο οποίος επεξεργάστηκε τη θεωρία των δύο πόλων, η οποία αναγνώριζε «τη βρετανική ηγεμονία στην Ελλάδα». Όμως ο αστικός κόσμος δεν αποδέχθηκε τις «προσφορές» του και με τον τρόπο αυτό έγινε επιτακτική η ανάγκη απάντησης στις «αδιάκοπες διώξεις της Δεξιάς» μέσω της «μαζικής αυτοάμυνας»²³⁸.

Από το 7^ο Συνέδριο του Κόμματος, όμως, η γραμμή αυτή άλλαξε μιας και ευθυγραμμιζόταν με τα πρότυπα «των ανατολικοευρωπαϊκών κομμουνιστικών κομμάτων». Η συνεχιζόμενη καταπίεση επέφερε και την έναρξη του ένοπλου αγώνα κατά της τρομοκρατίας. Συνέπεια της «διαδικασίας που τέθηκε σε κίνηση από την τρομοκρατική δράση της άκρας Δεξιάς»²³⁹ ήταν η έναρξη του Εμφυλίου.

Τη θεματική ενότητα συμπλήρωσε η ομιλία του Προκόπη Παπαστράτη, ο οποίος προσπάθησε να προσεγγίσει την ελληνική πολιτική κατάσταση, από τους πρώτους μήνες του 1944 μέχρι και το Συνέδριο του Λιβάνου το Μάιο. Βασική θέση του εισηγητή ήταν ότι η δημιουργία της κυβέρνησης που προέκυψε από το Συνέδριο του Λιβάνου ήταν αποτέλεσμα της καθοριστικής επιρροής που άσκησε ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας στην Ελλάδα, Leeper, «υπό την καθοδήγηση» του οποίου ο Παπανδρέου, προσπάθησε «να εξουδετερώσει τη δύναμη και το κύρος» του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ²⁴⁰.

Ακολουθώντας τις εξελίξεις στις οποίες είχε αναφερθεί στην προηγούμενη ανακοίνωση στο συνέδριο του Λονδίνου, λίγους μήνες πριν, ο Προκόπης Παπαστράτης απασχολήθηκε με την προσπάθεια του Reginald Leeper και του πρωθυπουργού Τσουδερού «να καθυποτάξουν το ΕΑΜ με πλάγιους τρόπους», μετά και την αποτυχία της «πολιτικής της άμεσης επίθεσης»²⁴¹ που είχε προέλθει λόγω της άρνησης του βασιλιά Γεωργίου να προβεί στον διορισμό του

²³⁷ Βλ., ο.π.

²³⁸ Βλ., ο.π., σελ. 299.

²³⁹ Βλ., ο.π., σελ. 302.

²⁴⁰ Βλ., ο.π., σελ. 205.

²⁴¹ Βλ., ο.π., σελ. 207.

Δαμασκηνού στην αντιβασιλεία και να ανακοινώσει ότι η επιστροφή του στη χώρα θα εξαρτιόταν από το δημοψήφισμα.

Η αλλαγή αυτή της βρετανικής πολιτικής σημαδεύτηκε από την προσπάθεια δημιουργίας μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας, στην οποία το ΕΑΜ θα συμμετείχε με την μικρότερη δυνατή εκπροσώπηση στα υπουργεία. Με τον τρόπο αυτό θα γινόταν δυνατή η ποδηγέτηση του εαμικού κινήματος, καθιστώντας αδύνατη την κατάληψη της εξουσίας από το ΕΑΜ με την απελευθέρωση της χώρας.

Ο Leeper και ο Τσουδερός, μέσω του Δαμασκηνού, απέστειλαν προσκλήσεις προς όλους τους ηγέτες των παραδοσιακών κομμάτων παρά την περιφρόνηση που επεφύλασσαν προς αυτούς. Οι απαντήσεις των κομμάτων από την κατεχόμενη Ελλάδα συνέκλιναν στο διορισμό του Δαμασκηνού ως αντιβασιλιά. Παρά το γεγονός αυτό υπήρχαν και σημαντικές διαφωνίες στην πρόταση του ΕΑΜ για την εγκατάσταση ενός τμήματος της κυβέρνησης στην Ελλάδα. Οι διαφωνίες που προήλθαν από όλα τα κόμματα, τον Τσουδερό και τους βρετανούς συνίσταντο στη φοβία ότι μέσα από τη «διχοτόμηση της κυβέρνησης»²⁴² το ΕΑΜ θα αποκτούσε ένα σημαντικό πλεονέκτημα έναντι των άλλων μελών της.

Η συνεχιζόμενη, όμως, άρνηση του Γεωργίου να αποδεχτεί τον διορισμό αντιβασιλιά οδήγησε στην αποτελμάτωση των διαπραγματεύσεων. Την ίδια περίοδο ιδρύθηκε η ΠΕΕΑ, κύριος κορμός της οποίας ήταν το ΕΑΜ. Η αντίδραση του Τσουδερού ήταν η κλήση όλων των κομμάτων στο Κάιρο για την συνέχιση των διαπραγματεύσεων. Ο πρώτος πολιτικός που αποδέχθηκε την πρόταση του Τσουδερού ήταν ο Γεώργιος Παπανδρέου ο οποίος τον πληροφόρησε μάλιστα για την στάση του Θεμιστοκλή Σοφούλη και του Γεωργίου Καφαντάρη, η καθυστέρηση των οποίων αποδιδόταν στην προσπάθεια εκ μέρους τους να «τορπιλίσουν τις προτάσεις»²⁴³ του πρωθυπουργού.

Η τεταμένη κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα τη «στάση» των ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, οι οποίες ζητούσαν την αποδοχή της ΠΕΕΑ ως τη «βάση για το σχηματισμό νέας κυβέρνησης». Τα μέλη της κυβέρνησης παραιτήθηκαν και με τον τρόπο αυτό προκλήθηκε ένα πολιτικό κενό, «χαρακτηριστικό της στείρας των ελληνικών πολιτικών

²⁴² Βλ., ο.π., σελ. 208.

²⁴³ Βλ., ο.π.

δυνάμεων στο Κάιρο»²⁴⁴. Η λύση Βενιζέλου δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και μετά την καταστολή της ανταρσίας, αναγκάστηκε σε παραίτηση προς όφελος του Παπανδρέου ο οποίος θεωρείτο ως ο κατάλληλος άνθρωπος για την περίπτωση και είχε προφυλαχθεί κατά την διάρκεια της στάσης του στρατεύματος²⁴⁵. Στο μεσοδιάστημα οι προσκλήσεις προς τα κόμματα είχαν αποσταλεί και το ΕΑΜ είχε αποδεχθεί να λάβει μέρος στις συνομιλίες.

Με τον τρόπο αυτό ο αστικός πολιτικός κόσμος παρουσιάστηκε στο Συνέδριο του Λιβάνου με συγκεκριμένο πρόγραμμα, το οποίο αφορούσε την ποδηγέτηση του ΕΑΜ μέσα από τη συμμετοχή του με αρνητικούς όρους στην κυβέρνηση. Στόχος του Leeper ήταν να «αναγκάσει το ΕΑΜ να αντιμετωπίσει κοινό μέτωπο όλων των κομμάτων... ώστε να μην μπορέσει να αναλάβει πρωτοβουλία στο συνέδριο και να μην διαδραματίσει κυρίαρχο ρόλο»²⁴⁶.

Η απομόνωση του ΕΑΜ επετεύχθη πρώτον μέσα από την σιγή εκ μέρους των βρετανών σε κάθε δραστηριότητα της αντίστασης, ιδιαίτερα ως προς την δράση του ΕΛΑΣ, κάθε αναφορά στον οποίο χρειαζόταν την έγκριση της κεφαλής της βρετανικής κυβέρνησης. Επιπλέον, η διεξαγωγή του συνεδρίου στο Λίβανο είχε ως φαινομενικό στόχο να αποφευχθεί η σύνδεση με την «ηλεκτρισμένη πολιτική ατμόσφαιρα» που επικρατούσε στο Κάιρο καθώς και να επιτευχθεί η απομόνωση του ΕΑΜ. Ο πρέσβης της Μεγάλης Βρετανίας εγκαταστάθηκε σε ξενοδοχείο πλησίον του τόπου διεξαγωγής του Συνεδρίου και δέχθηκε τις επισκέψεις όλων ανεξαιρέτως των πολιτικών, οι οποίοι επιθυμούσαν να μάθουν αν θα είχαν την βρετανική στήριξη προς μια καταδίκη του ΕΑΜ. Η στήριξη του Leeper και της βρετανικής κυβέρνησης ήταν δεδομένη. Με τον τρόπο αυτό ο Παπανδρέου προχώρησε σε έντονη επίθεση κατά των εκπροσώπων του ΕΑΜ στην εναρκτήρια ομιλία του Συνεδρίου, κατηγορώντας τους ότι «αποσκοπούσαν να προετοιμάσουν την επικράτηση τους»²⁴⁷, μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Μάλιστα προχώρησε και στην εξομοίωση των «εγκλημάτων» του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ με αυτά των κατοχικών δυνάμεων και των συνεργατών τους. Κατηγορίες οι οποίες συνεχίστηκαν και την επόμενη ημέρα των εργασιών, απέναντι στις οποίες οι απεσταλμένοι του ΕΑΜ κράτησαν αμυντική στάση,

²⁴⁴ Βλ., ο.π., σελ. 209.

²⁴⁵ Η επιλογή του Παπανδρέου «είχε γίνει ήδη στις 15 Απριλίου», όταν συναντήθηκε στο Κάιρο με τον Γεώργιο και τον Leeper. Θέληση του έλληνα πολιτικού ήταν η άμεση ανάληψη των καθηκόντων του. Παρά το γεγονός αυτό ο Γεώργιος και ο βρετανός πρέσβης θεώρησαν ότι ήταν προτιμότερη η παρουσία του Βενιζέλου με σκοπό «να φορτώσουν σε αυτόν την ευθύνη». Βλ., ο.π., σελ. 210.

²⁴⁶ Βλ., ο.π., σελ. 213.

²⁴⁷ Βλ., ο.π., σελ. 215.

διαπράττοντας «λάθος τακτικής»²⁴⁸ και οδηγήθηκαν στην υπογραφή του προγράμματος Παπανδρέου.

Η απόφαση του ΕΑΜ να συμμετάσχει πρώτα στο συνέδριο και εν συνεχεία να επιλέξει αμυντική στάση απέναντι στις επιθέσεις των αντιπροσώπων των λοιπών κομμάτων, οι οποίοι ως επί το πλείστον δεν εκπροσωπούσαν τίποτε άλλο παρά τη «σφραγίδα» τους, ήταν το επόμενο ζήτημα στο οποίο ο ομιλητής προσπάθησε να δώσει μια απάντηση. Αυτό δεν μπορούσε όμως να επιτευχθεί πλήρως, διότι τα «σχετικά έγγραφα στα αρχεία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ» παρέμεναν κλειστά²⁴⁹. Παρά το γεγονός αυτό, ο Προκόπης Παπαστράτης προσπάθησε να εξηγήσει την στάση των εαμικών αντιπροσώπων αναπτύσσοντας μια σειρά σκέψεων και προτάσεων εξήγησης του ζητήματος. Σύμφωνα με τη συλλογιστική του εισηγητή, η ηγεσία του ΕΑΜ ήταν δεδομένο ότι θα αντιμετώπιζε μια «σαφώς εχθρική» στάση στο συνέδριο τόσο από την πλευρά των βρετανών, όσο και από τους έλληνες πολιτικούς, οι οποίοι «θα έκαναν ότι μπορούσαν... για να υπονομεύσουν» τη θέση του. Όμως η δεδομένη αυτή αρνητική κατάσταση ήταν δυνατό να αναστραφεί την «κατάλληλη στιγμή» μέσα από την ισχυροποίηση του απελευθερωτικού μετώπου στο εσωτερικό της χώρας. Παράλληλα η ίδια η συμμετοχή στο Συνέδριο του Λιβάνου ενείχε από μόνη της μια αντίφαση σε σχέση με την ίδρυση της ΠΕΕΑ, η οποία μέσα από την συμμετοχή σε αυτήν «ευυπόληπτων πολιτικών»²⁵⁰, είχε προκαλέσει ιδιαίτερη ανησυχία στη βρετανική κυβέρνηση.

Αυτή η αντίφαση όμως αναδείκνυε και μια ακόμη πτυχή του ζητήματος. Το ΕΑΜ παρά τη φαινομενικά ισχυρή θέση που είχε αποκτήσει στην πολιτική ζωή της χώρας συναντούσε δυσκολίες «στην εφαρμογή της πολιτικής του». Με τον τρόπο αυτό η «διστακτικότητα των ηγετών» του μπορούσε να αποδοθεί πρώτον στις αμφιβολίες που είχαν ως προς την δυνατότητα εφαρμογής των σχεδιασμών τους ή δεύτερον και «πιθανότερο» επειδή «δεν είχαν διευκρινίσει την ιδεολογική τους τοποθέτηση σε σχέση προς την τότε πολιτική κατάσταση»²⁵¹, γεγονός το οποίο οδήγησε στη μη συμμόρφωση με τις οδηγίες που είχαν λάβει πριν από το συνέδριο, κάτι το οποίο αργότερα αποδόθηκε από τον Σβώλο στο γεγονός ότι δεδομένου του κλίματος που συνάντησαν στο Λίβανο θεώρησαν ότι θα έπρεπε να έρθουν σε κάθε περίπτωση σε συμφωνία.

²⁴⁸ Βλ., ο.π., σελ. 216.

²⁴⁹ Βλ., ο.π., σελ. 217.

²⁵⁰ Βλ., ο.π., σελ. 218

²⁵¹ Βλ., ο.π.

Με τον τρόπο αυτό το πλεονέκτημα το οποίο φαινόταν να έχει το ΕΑΜ, μετά και τη νίκη στις εμφύλιες συγκρούσεις που είχαν προηγηθεί και την αποτυχία της προσπάθειας καθυπόταξης του, «με άμεσες ενέργειες» από τους βρετανούς, εξανεμίστηκε. Το άλλο κέντρο εξουσίας που είχε διαμορφωθεί στην κατοχική περίοδο, η κυβέρνηση εξορίας, με την πλήρη στήριξη της βρετανικής κυβέρνησης κατάφερε να αναστρέψει την κατάσταση και να μετατραπεί σε «Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας» μέσα από την όρθωση ενός κοινού μετώπου απέναντι στο ΕΑΜ, το οποίο ανάγκαζε την εαμική παράταξη είτε σε συμμετοχή σε μια κυβέρνηση «ως κόμμα μειοψηφίας» είτε σε απομόνωση. Συνεπώς, κατά τον ομιλητή, η ίδια η παρουσία του ΕΑΜ στο Συνέδριο αποτέλεσε «το πρώτο βήμα στην πορεία που οδήγησε στην ήττα του και στην επιτυχία της βρετανικής πολιτικής»²⁵².

Παράλληλα με την ανάλυση αυτής της θεματικής ενότητας, πήραν μέρος και οι ανακοινώσεις που απασχολήθηκαν με τις κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που επήλθαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1940, στις οποίες θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

²⁵² Βλ., ο.π., σελ. 220.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ

Ο Σταύρος Θωμαδάκης σε μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ανακοίνωση προσπάθησε να προσεγγίσει ορισμένες όψεις των οικονομικών λειτουργιών της κατοχικής περιόδου, όψεις τις οποίες θεώρησε απαραίτητες για την καλύτερη κατανόηση του υπόβαθρου της ελληνικής κοινωνίας τα χρόνια εκείνα. Το ζήτημα παρέμενε την περίοδο εκείνη τελείως ανεξερεύνητο, μιας και όπως έχουμε παρατηρήσει έως τώρα το ενδιαφέρον των επιστημόνων είχε στραφεί σε άλλα θέματα²⁵³.

Ο ομιλητής λαμβάνοντας ως δεδομένο το γεγονός ότι τα «καθεστώτα κατοχής είναι βασικά εκμεταλλευτικά», δηλαδή αποσκοπούν στην «οικειοποίηση... πόρων και αγαθών», κάτι το οποίο σε περιόδους όπως ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος μπορεί να στερήσει από την κατεχόμενη κοινωνία τα «μέσα συντήρησης της και αναπαραγωγής»²⁵⁴. Επιπλέον, θεωρώντας ότι σε μια κοινωνία στην οποία ο πλούτος κατανέμεται άνισα, η κατάσταση που περιγράψαμε παραπάνω προκαλεί ανισομέρεια ως προς τα βάρη και παράλληλα «συνεπάγεται και (με) μετατοπίσεις πλούτου»²⁵⁵. Ο πληθωρισμός, η χρήση βίας και η λειτουργία της μαύρης αγοράς αποτελούν εναλλακτικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων πραγματοποιούνται τέτοιες μετακινήσεις. Συνεπώς, η μελέτη και των δυο αυτών όψεων της κατοχικής οικονομίας, δηλαδή «οι μηχανισμοί οικειοποίησης από τους κατακτητές και οι μηχανισμοί κατανομής πλούτου και πόρων»²⁵⁶ είχε ιδιαίτερη σημασία για τον ομιλητή.

Η Κατοχή ξεκίνησε με την άμεση κατάσχεση των δημόσιων αλλά και ιδιωτικών αποθεμάτων τροφίμων, φαρμάκων, στρατιωτικού υλικού καθώς και την επίταξη των μέσων συγκοινωνίας. Γεγονός το οποίο οδήγησε στο λιμό του πρώτου χειμώνα της Κατοχής, διότι αφενός όλα τα αποθέματα τα οποία «αποτελούσαν σημαντική παρακαταθήκη» και τα οποία θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σε μια περίπτωση ανάγκης δεν υπήρχαν, και αφετέρου η επίταξη των μέσων συγκοινωνίας προκαλούσε την αδυναμία αναπλήρωσης των κενών αυτών. Επιπλέον, η έλλειψη μέσων μεταφοράς είχε ως αποτέλεσμα να μετατραπεί η οικονομία σε «ένα

²⁵³ Να σημειωθεί δε ότι η επόμενη επιστημονική ανακοίνωση/ εργασία πάνω στην οικονομία της Κατοχής ήρθε στην επιφάνεια δέκα χρόνια μετά από τον Χρήστο Χατζηιωσήφ στο συνέδριο της Κοπεγχάγης το 1987. Βλ. Προκόπης Παπαστράτης, «Η ιστοριογραφία της δεκαετίας 1940-1950», *Σύγχρονα Θέματα*, τευχ. 35-36-37, Δεκέμβριος 1988, σελ. 183-187.

²⁵⁴ Βλ. Σταύρος Β. Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», στο Ιατρίδης, ο.π. σελ. 117.

²⁵⁵ Βλ., ο.π., σελ. 118.

²⁵⁶ Βλ., ο.π.

σύνολο κλειστών... τοπικών οικονομιών»²⁵⁷ στο οποίο τα προϊόντα δεν διακινούνταν, δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό τις βασικές προϋποθέσεις για τη λειτουργία της μαύρης αγοράς.

Παράλληλα οι κατοχικές δυνάμεις ενδιαφέρονταν και για την κατάσχεση της νέας παραγωγής κάτι το οποίο προσπάθησαν να πετύχουν χρησιμοποιώντας είτε με την χρήση είτε με την απειλή χρήσης βίας, είτε προσφέροντας κίνητρα και ανταλλάγματα στα «άτομα εκείνα των οποίων χρειαζόταν τη συνεργασία»²⁵⁸. Πράγματι, τους πρώτους μήνες της κατοχής τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν «κατοχικά μάρκα» καθώς και «δραχμές» της ιταλικής διοίκησης. Ο φόβος εκ μέρους των Γερμανών για μια πιθανή νομισματική αποδιοργάνωση οδήγησε στη συμφωνία εκ μέρους των κατοχικών αρχών από τη μια πλευρά και της «Ελληνικής Πολιτείας» από την άλλη ώστε «να πληρώνουν οι τελευταίοι μεγάλα ποσά δραχμών... σαν δαπάνες κατοχής»²⁵⁹. Με τον τρόπο αυτό η κατάσχεση του παραγόμενου προϊόντος γινόταν σε «ανώτερο επίπεδο», δηλαδή μέσω του Δημοσίου Ταμείου. Οι ολοένα και αυξανόμενες κατοχικές δαπάνες, οι οποίες τον Αύγουστο του 1943 πλησίασαν τα 850 δισεκατομμύρια δραχμές, ξεπερνώντας ακόμη και το κόστος των κατοχικών δαπανών της Γαλλίας, οδήγησε σε «τρομερές πληθωριστικές επιδράσεις», γεγονός το οποίο επέδρασε αρνητικά τόσο στο ισοζύγιο του εξωτερικού εμπορίου και κυρίως στο επίπεδο των καταθετών, των μικροεπιχειρηματιών και των μισθωτών υπαλλήλων οι οποίοι «είχαν στα χέρια τους χρήμα που γρήγορα έχανε την αξία του»²⁶⁰.

Οι κατοχικές δυνάμεις χρησιμοποίησαν και άλλες μεθόδους ώστε να επιτευχθεί η οικονομική συνεργασία, κυρίως μέσα από τη «συμμετοχή στην κατοχή προϊόντων», ενός διακανονισμού που «παρέκαμπε τη χρηματική συναλλαγή»²⁶¹. Τέτοιου είδους περιπτώσεις απαντώνται κυρίως στους μεσάζοντες αγροτικών προϊόντων, ενώ και στη βιομηχανία αναφέρονται, υπαινικτικά τέτοιου είδους συναλλαγές. Το ζήτημα της κατοχικής διαχείρισης της βιομηχανίας παρουσίαζε ορισμένες ιδιομορφίες που θα πρέπει να διασαφηνιστούν.

²⁵⁷ Βλ., ο.π., σελ. 122.

²⁵⁸ Βλ., ο.π., σελ. 123.

²⁵⁹ Βλ., ο.π., σελ. 124.

²⁶⁰ Βλ., ο.π.

²⁶¹ Βλ., ο.π., σελ. 125.

Σε γενικές γραμμές η βιομηχανική παραγωγή στην Ελλάδα στα χρόνια της Κατοχής «μειώθηκε δραματικά ή και διακόπηκε εντελώς»²⁶² λόγω της έλλειψης πρώτων υλών και καυσίμων. Όμως ορισμένοι τομείς όπως για παράδειγμα η βιομηχανία όπλων (Μποδοσάκης-Αθανασιάδης) συνέχιζαν να λειτουργούν. Με τον ίδιο τρόπο και άλλοι τομείς, απαραίτητοι για τους κατακτητές, «περιλήφθηκαν στην πολιτική διατήρησης και δεν υπέστησαν λεηλασία, διάλυση ή ανεπανόρθωτη φθορά»²⁶³.

Η πολιτική διατήρησης γινόταν με δυο τρόπους. Πρώτον με άμεσο έλεγχο των κατακτητών στα εργοστάσια η παραγωγή των οποίων ήταν απαραίτητη για αυτούς και δεύτερον με έμμεσο έλεγχο μέσω δηλαδή της παροχής ανταλλαγμάτων σε εργοστάσια που παρήγαγαν καταναλωτικά προϊόντα. Ο διαχωρισμός αυτός κατά τον ομιλητή μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι η «πρωταρχική πηγή εφοδιασμού της μαύρης αγοράς» προερχόταν από «ένα έμπορο-βιομηχανικό συγκρότημα που... είχε στενούς δεσμούς με τις αρχές»²⁶⁴.

Η απόσπαση εργασίας από την κατεχόμενη Ελλάδα «πήρε διάφορες μορφές». Καταρχάς μέσα από μια έντονη προπαγανδιστική εκστρατεία οι Έλληνες εργάτες κλήθηκαν να μεταναστεύσουν στη βόρεια Ευρώπη. Μια άλλη προσπάθεια, η οποία έλαβε «καθαρά πολιτικό χαρακτήρα» αποτελούσε και η ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας τα μέλη των οποίων απολάμβαναν «διαφόρων οικονομικών και υλικών προνομίων»²⁶⁵. Όμως στην προσπάθεια τους αυτή, οι κατακτητές και οι συνεργάτες τους προκάλεσαν την έντονη αντίδραση του αντιστασιακού κινήματος το οποίο τροφοδοτούμενο από το εργατικό κίνημα κατάφερε να «εμποδίσει την απόσπαση εργασίας... είτε κινητοποιώντας τους κατά της αναγκαστικής επιστράτευσης είτε προκαλώντας απεργίες»²⁶⁶.

Μετά την αναφορά στα «αντικείμενα και (τους) μηχανισμούς σφετερισμού των κατακτητών» ο ομιλητής προσέγγισε το φαινόμενο της μαύρης αγοράς και τη λειτουργία που είχε ως μηχανισμός μετατόπισης του πλούτου κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Η μαύρη αγορά, ένα κατά βάση παράλληλο, ως προς το επίσημο, «σύστημα τιμών και κατανομής προϊόντων»²⁶⁷, λειτούργησε από την αρχή των κατοχικών χρόνων και λόγω της σημαντικής έλλειψης ειδών

²⁶² Βλ., ο.π.

²⁶³ Βλ., ο.π.

²⁶⁴ Βλ., ο.π., σελ. 128.

²⁶⁵ Βλ., ο.π.

²⁶⁶ Βλ., ο.π., σελ. 129.

²⁶⁷ Βλ., ο.π.

πρώτης ανάγκης αποτέλεσε «ένα από τα δύο συστήματα διάθεσης προϊόντων» στην ελληνική αγορά. Το άλλο σύστημα ήταν η διανομή τροφίμων με το δελτίο.

Το πρώτο σημείο το οποίο προσπάθησε να αναδείξει ο Θωμαδάκης ήταν η ανάλυση του κοινωνικού χαρακτήρα της «δραστηριότητας της μαύρης αγοράς»²⁶⁸ κάτι το οποίο προσέγγισε υπολογίζοντας καταρχάς ποιοι είχαν πρόσβαση σε αγαθά καθώς και τα απαραίτητα «επίπεδα αγοραστικής δύναμης» που ήταν αναγκαία για την πραγματοποίηση συναλλαγών. Αυτό το κατάφερε εξετάζοντας τη σχέση του ύψους των μισθών με το κόστος ζωής. Ως κόστος ζωής χρησιμοποίησε το ελάχιστο όριο συντήρησης ενός ενήλικα και το συνέκρινε με τους μισθούς²⁶⁹. Με βάση αυτό μπορούμε να παρατηρούμε ότι η αναλογία της αξίας ενός μέσου ημερομισθίου σε σχέση με την τιμή του σιτηρεσίου μειώθηκε σημαντικά από την αρχή της κατοχής. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία ένας μέσος μισθωτός προπολεμικά μπορούσε να αγοράσει με το ημερομίσθιο του 5 φορές το ελάχιστο κόστος συντήρησης σε τιμές «ελεύθερης αγοράς», ενώ στις αρχές του πρώτου χειμώνα στις τιμές της μαύρης αγοράς η σχέση αυτή είχε αλλάξει στο 1/6. Η μαύρη αγορά ήταν συμπερασματικά μάλλον μια «απρόσιτη πηγή αγαθών»²⁷⁰ για το μέσο εργάτη.

Στη συνέχεια κατασκευάζοντας ένα δείκτη έλλειψης αγαθών με βάση τα παρεχόμενα στοιχεία για τα διαθέσιμα είδη τροφίμων και έχοντας ως βάση τις προπολεμικές τιμές έδειξε ότι η άνοδος στις τιμές δεν οφειλόταν μόνο στις πληθωριστικές πιέσεις αλλά και στην έλλειψη τροφίμων. Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι οι μεγαλύτερες ελλείψεις εντοπίζονταν στην πρώτη περίοδο της Κατοχής, μέχρι δηλαδή τα μέσα του 1943. Παράλληλα, η παρατηρούμενη πτώση των τιμών στα προϊόντα της μαύρης αγοράς προς τα τέλη της Κατοχής δεν οφειλόταν στην μεγαλύτερη διάθεση προϊόντων αλλά αντίθετα μάλλον στην κάμψη της ζήτησης.

Από τα δεδομένα αυτά, που επιβεβαίωναν και τις διηγήσεις, ο ομιλητής έφτασε στο συμπέρασμα ότι η άνοδος των τιμών και η έλλειψη ζήτησης «αφήνουν να εννοηθεί» ότι η μαύρη

²⁶⁸ Βλ., ο.π., σελ. 130.

²⁶⁹ Για να υπολογίσει αυτό το ελάχιστο όριο συντήρησης, ο Σταύρος Θωμαδάκης «κατασκεύασε» ένα «καλάθι» προϊόντων στο οποίο τοποθετούσε 100γρ κρέας, 150 γρ. ρύζι, 500 γρ. ψωμί, 50 γρ. ελαιόλαδο, 30 γρ. σαπούνι 200 γρ. γάλα και 50 γρ. ζάχαρη. Αξίζει να σημειωθεί ότι το δελτίο «έδινε» μόλις 160 γρ. ψωμί, ζάχαρη «μόνο περιστασιακά, καθόλου λίπη και ζωικές πρωτεΐνες».

²⁷⁰ Βλ., ο.π., σελ.131.

αγορά αφορούσε «δυο τύπους και πηγές αγοραστών»²⁷¹. Η πρώτη προερχόταν από τους συνεργάτες των κατακτητών οι οποίοι μπορούσαν να αποθησαυρίσουν πόρους και η δεύτερη από αυτούς που αναγκάζονταν να ρευστοποιήσουν τις περιουσίες τους. Συνεπώς μέσα στην Κατοχής τα «κοινωνικά στρώματα που έλεγχαν τη συσσώρευση πλούτου» έχασαν τη δυνατότητα αυτή, μιας και ο έλεγχος «άλλαξε χέρια»²⁷². Πέραν των διαφόρων ειδών που πουλήθηκαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που αφορούν τη μεταβίβαση ακινήτων. Πιο συγκεκριμένα εμφανίζονται περιπτώσεις στις οποίες ακίνητα πουλήθηκαν στο ένα τέταρτο της προπολεμικής τιμής, εάν άνηκαν στην κατηγορία των «καλών ακινήτων» ενώ στην περίπτωση «μεσαίων» η πτώση αυτή μεγάλωνε ακόμη περισσότερο προσεγγίζοντας το ένα όγδοο, σημειώνοντας μια πραγματική κατάρρευση των τιμών των ακινήτων.

Με τον τρόπο αυτό η τάξης των Αθηνών, οι μικροαστοί, απώλεσε μεγάλο μέρος των περιουσιών τους προς όφελος «εκείνων που ασκούσαν τη μεγαλύτερη οικονομική δύναμη»²⁷³ σε αυτό το σύστημα συναλλαγών δηλαδή τους παραγωγούς των προϊόντων που διατίθεντο στη μαύρη αγορά και αυτούς που τα προμήθευαν.

Επιπλέον ένα επακόλουθο της συνεχούς υποτίμησης της δραχμής ήταν και η άνοδος της αξίας της χρυσής λίρας που αποτέλεσε μια «από τις πρώτες και σημαντικότερες μορφές αποθησαυρισμού»²⁷⁴. Σε αυτό το περιβάλλον στο οποίο το νόμισμα έχανε συνεχώς την αξία του η επένδυση σε αγαθά όπως ο χρυσός θεωρούνταν εγγυημένη, μιας και η αξία ανέβαινε σε άμεση συνάρτηση με τις αλλαγές στην αξία της δραχμής. Όμως η αξία μιας τέτοιου κερδοσκοπικού χαρακτήρα επένδυσης βασιζόταν στους ίδιους εξωγενείς παράγοντες που την είχαν καθιερώσει ως μια τέτοια. Με τον τρόπο αυτό η νίκη των Συμμάχων στη μάχη του Ελ Αλαμείν τον Νοέμβριου του 1942 και ο φόβος για μια ταχεία απελευθέρωση της Ελλάδας «προκάλεσαν πανικό στους κερδοσκόπους», που ως αποτέλεσμα είχε την πτώση των τιμών, μιας και τα προϊόντα που είχαν αποθησαυριστεί εν είδει επένδυσης κατά την διάρκεια των προηγούμενων μηνών.

Αντιθετικό και ανταγωνιστικό ως προς το σύστημα της μαύρης αγοράς ήταν η διάθεση ειδών πρώτης ανάγκης με το δελτίο. Τα δυο αυτά συστήματα συνυπήρχαν εκ των πραγμάτων

²⁷¹ Βλ., ο.π., σελ. 133.

²⁷² Βλ., ο.π.

²⁷³ Βλ., ο.π., σελ. 134.

²⁷⁴ Βλ., ο.π., σελ. 133.

αλλά δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ότι το ένα απλά συμπλήρωνε το άλλο, ούτε ότι το ένα ξεκινούσε άμα τη λήξη του άλλου. Κάθε προϊόν που διατίθετο, άλλωστε, με το δελτίο αφαιρούσε το κέρδος από ένα κερδοσκόπο που είχε επενδύσει στο ίδιο προϊόν. Συνεπώς, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η «δυναμική» της μαύρης αγοράς «πρέπει να οδηγούσε στο διαρκές αυξανόμενο έλεγχο όλο και μεγαλύτερων ποσοτήτων εμπορευμάτων»²⁷⁵. Με τον τρόπο αυτό το κράτος ήταν ανίκανο να αντισταθεί στη «διείσδυση των... κερδοσκόπων»²⁷⁶. Ανικανότητα η οποία μάλλον επιτεινόταν από το γεγονός ότι και στα δυο συστήματα προΐσταντο συνεργάτες των κατακτητών.

Όμως απέναντι και σε αυτή την κατάσταση η ανάπτυξη της αντίστασης λειτούργησε καταλυτικά. «Όσο επεκτεινόταν η οργανωμένη αντίσταση τόσο ο μηχανισμός του δελτίου γινόταν αποτελεσματικότερος»²⁷⁷. Μέσα από τις συνεχείς διεκδικήσεις των εργατών έγινε επιτευκτή η παρέμβαση του κράτους υπέρ των πολιτών κυρίως που εκφραζόταν από την παροχή γευμάτων και πρόνοιας για τις οικογένειες των εργαζομένων. Παράλληλα η ίδρυση συνεταιρισμών παραγωγών και καταναλωτών, πάγια πολιτική του ΕΑΜ, είχε ως αποτέλεσμα την απελευθέρωση της αγοράς «από τον κλοιό των μαυραγοριτών»²⁷⁸.

Ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός (ΔΕΣ) ήταν ένας ακόμη παράγοντας διανομής προϊόντων πρώτης ανάγκης στον χειμαζόμενο αστικό πληθυσμό, παρά το γεγονός ότι η βοήθεια αδυνατούσε να καλύψει τις βασικές ανάγκες του. Ο ομιλητής και στο σημείο αυτό εντοπίζει το θετικό ρόλο της αντίστασης, παρά το γεγονός ότι ήταν καλυμμένος. Όπως μπορούμε να κατανοήσουμε το γεγονός ότι τα προϊόντα έφταναν στην Ελλάδα δεν εγγυόταν και την ομαλή διάθεση τους στο κοινό. Ο κίνδυνος αυτός προερχόταν και από τους μαυραγορίτες αλλά είχε σχέση με την πιθανή «ευνοιοκρατία, την αποδιοργάνωση η ακόμη και (με) οχλοκρατικές λεηλασίες», ιδιαίτερα στις περιπτώσεις στις οποίες κοινωνικές συνέπειες της πείνας ήταν έντονες. Η αντίσταση αλλά και το υψηλό επίπεδο κοινωνικής συνείδησης του λαού που οδήγησε στην απρόσκοπτη διάθεση των προϊόντων σε τέτοιες περιόδους αποτέλεσε, σύμφωνα με τον ομιλητή ένα πραγματικό άθλο. Επιπλέον οι συνεχείς επιθέσεις που οργάνωνε το ΕΑΜ σε αποθήκες τροφίμων και η επακόλουθη διάθεση τους στις λαϊκές συνοικίες, γεγονός το οποίο

²⁷⁵ Βλ., ο.π., σελ. 137.

²⁷⁶ Βλ., ο.π., σελ. 138.

²⁷⁷ Βλ., ο.π.

²⁷⁸ Βλ., ο.π.

υποδήλωνε και την πλήρη «κατάρρευση της εξουσίας των δοσίλογων», οδήγησε και στην προσπάθεια εκ μέρους της κυβέρνησης για την άρση ορισμένων από τις συνέπειες της κατοχής. Μια προσπάθεια η οποία δεν μπορούσε να γίνει λόγω της φύσης του καθεστώτος το οποίο δεν μπορούσε να κάνει χρήση των «εθελοντικών λαϊκών πρωτοβουλιών στην οικονομία» (140) και απέβλεπε απλά στην αύξηση της χορηγούμενης βοήθειας του ΔΕΣ και στην εξωτερική βοήθεια από τους Γερμανούς.

Όπως παρατηρήσαμε μέσα από την ανακοίνωση του Σταύρου Θωμαδάκη μια από τις κύριες συνέπειες της «πολεμικής δεκαετίας» έγκειτο στη «συγκρότηση της νέας αστικής τάξης» και την ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας σε «πρότυπα τελείως διαφορετικά»²⁷⁹ από αυτά της προηγούμενης περιόδου, θέμα το οποίο απασχόλησε τον Κώστα Βεργόπουλο.

Ο ομιλητής ξεκίνησε την ανάλυση του ζητήματος από την προπολεμική κατάσταση στην Ελλάδα, εποχή στην οποία διέκρινε δυο «εναλλασσόμενα» πρότυπα ανάπτυξης. Το πρώτο το οποίο ήταν και κυρίαρχο αφορούσε την «εξάρτηση αγροεμπορευματικού τύπου»²⁸⁰. Δηλαδή, τη σύνδεση με τον καπιταλιστικό κόσμο μέσω από την εξαγωγή πρώτων υλών, κυρίως αγροτικών προϊόντων. Σε περιόδους παγκόσμιας ύφεσης και πτώσης των εξαγωγών το πρότυπο άλλαζε ευνοώντας και την ανάπτυξη μιας μορφής βιομηχανίας. Παράλληλα, η ελληνική ηγέτιδα τάξη, αντίθετα με άλλες χώρες στο ίδιο βαθμό καπιταλιστικής ανάπτυξης δεν προερχόταν από τον αγροτικό χώρο αλλά αποτελούσε «μια ερμαφρόδιτη κοινωνική ομάδα»²⁸¹ που ήταν στενά συνδεδεμένη με τις πόλεις και το διοικητικό κέντρο. Με τον τρόπο αυτό η δημιουργία μιας νέας αστικής τάξης «αποτέλεσε μια μάλλον παθητική αντίδραση» στις οικονομικές υφέσεις και δεν μπόρεσε να απειλήσει το «παραδοσιακό πρότυπο». Αντίθετα ενσωματώθηκε σε αυτό μιας και το «κατεστημένο δέχτηκε εύκολα να διευρύνει την κοινωνική του βάση»²⁸². Κατά συνέπεια η εκβιομηχάνιση στην Ελλάδα μέχρι και την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δεδομένης και της παρουσίας του μεταξικού καθεστώτος, «έγινε χάρη στις θεμελιακές επιλογές του Κράτους» και πέρα από την «κοινωνία των πολιτών»²⁸³.

²⁷⁹ Βλ. Κώστας Βεργόπουλος, «Η νέα αστική τάξη, 1944-1952», στο Ιατρίδης, σελ. 529.

²⁸⁰ Βλ., ο.π.

²⁸¹ Βλ., ο.π.

²⁸² Βλ., ο.π., σελ. 531.

²⁸³ Βλ., ο.π., σελ. 529.

Παράλληλα, στην κατοχική περίοδο ήρθε στην επιφάνεια μια νέα αστική τάξη η οποία εξασφάλισε την κοινωνική της άνοδο κυρίως μέσα από τις συνέπειες της γερμανικής κατοχής. Ο πληθωρισμός, η μαύρη αγορά και γενικότερα η συνεργασία, είχαν ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση πλούτου που στόχο δεν είχε μόνο τον αποθησαυρισμό αλλά και την επένδυση. Πράγματι, στα κατοχικά χρόνια ιδρύθηκαν 6.500 νέες βιομηχανικές επιχειρήσεις. Αυτή η νέα τάξη μετά την απελευθέρωση της χώρας «βρισκόταν επικεφαλής της διαδικασίας για το σχηματισμό μιας νέας συνιστώσας της εξουσίας»²⁸⁴.

Η μεταπολεμική, όμως, παγκόσμια οικονομία είχε σημαδευτεί από την «εκτόπιση της Βρετανίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες σαν κυρίαρχης δύναμης»²⁸⁵, γεγονός το οποίο προκάλεσε μια βαθιά αλλαγή, μιας και ως κυρίαρχο πρότυπο «βασίζόταν πλέον στην εντατικοποίηση των διεθνών ανταλλαγών»²⁸⁶, σε μια ενοποιημένη και παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Αυτή η αλλαγή είχε ως αποτέλεσμα την προσπάθεια ενίσχυσης των μεσαίων τάξεων, οι οποίες κατείχαν σημαντική θέση στους σχεδιασμούς των αμερικάνων αξιωματούχων, μιας και το καινούργιο πρότυπο μπορούσε να λειτουργήσει μόνο εάν «δημιουργούνταν νέες άρχουσες τάξεις, με τοπικά λαϊκά ερείσματα»²⁸⁷. Στην προσπάθεια τους για τη «διαμόρφωση των εθνικών συνόλων» οι ΗΠΑ έθεσαν ορισμένα πρότυπα τα οποία έπρεπε να ακολουθούνται. Η οικονομική ανάπτυξη απέκτησε «απόλυτη προτεραιότητα» για την ένταξη στη παγκόσμια αγορά. Παράλληλα αυτή η ανάπτυξη δεν αφορούσε μόνο τους ιδιώτες αλλά αντίθετα ήταν «υπόθεση όλης της κοινωνίας όπως αυτή εκπροσωπείτο από το κράτος»²⁸⁸. Σε αυτό το πλαίσιο θα έπρεπε να τοποθετηθούν σύμφωνα με τον ομιλητή και οι εξελίξεις στην Ελλάδα που οδήγησαν τελικά στην ισχυροποίηση της κρατικής εξουσίας, στην άνοδο των μεσαίων στρωμάτων και τη μεταπολεμική ανάπτυξη της οικονομίας.

Κύριο στήριγμα της διαδικασίας αυτής αποτέλεσε το ίδιο το κράτος. Καταρχάς κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας μετά τον πόλεμο η δραχμή είχε γνωρίσει συνεχείς υποτιμήσεις, γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με την πολιτική της Τράπεζας της Ελλάδας είχε «επιτρέψει να εμφανιστεί μια νέα ροή κερδοσκοπικών κεφαλαίων»²⁸⁹. Συνάμα η βοήθεια που εδόθη σε

²⁸⁴ Βλ., ο.π., σελ. 535.

²⁸⁵ Βλ., ο.π., σελ. 531.

²⁸⁶ Βλ., ο.π.

²⁸⁷ Βλ., ο.π., σελ. 532.

²⁸⁸ Βλ., ο.π., σελ. 531.

²⁸⁹ Βλ., ο.π., σελ. 535.

βιομηχάνους μέσω πιστώσεων είχαν ως αποτέλεσμα την μεταβίβαση πόρων από το κράτος, δηλαδή από το «κοινωνικό σύνολο», προς «συγκεκριμένα άτομα». Αυτή η πολιτική που συνδυάστηκε με την αύξηση των φόρων κατανάλωσης επέτρεψε τη «συγκέντρωση κοινωνικών πόρων στα χέρια της νέα τάξης»²⁹⁰.

Παράλληλα πάρθηκαν μέτρα προς την ενίσχυση της εγχώριας παραγωγής, μέσα από την επιβολή περιορισμών στις εισαγωγές που είχαν ως αποτέλεσμα την εκβιομηχάνιση αλλά με «εξαιρετικά υψηλό κοινωνικό κόστος»²⁹¹, ενώ η διαχείριση της ξένης βοήθειας αποτέλεσε ένα μηχανισμό που συμπλήρωνε την πολιτική του κράτος και που οδήγησε στην παγίωση αυτού και της νέας αστικής τάξης.

Η εκβιομηχάνιση είχε θεωρηθεί από την κυβέρνηση ως ο κύριος μοχλός για την αλλαγή του παραγωγικού μοντέλου και την είσοδο της χώρας στη νέα εποχή, ενώ και οι αμερικανοί αξιωματούχοι συνέκλιναν ότι το ελληνικό κράτος «θα μπορούσε να σταθεροποιηθεί πολιτικά και κοινωνικά» μόνο με τη προώθηση της βιομηχανίας. Η άποψη αυτή όμως είχε γίνει αντικείμενο κριτικής τόσο μέσα στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Ο Κυριάκος Βαρβαρέσσος ο οποίος είχε διατελέσει σε υψηλότερες θέσεις του ελληνικού κράτους θεώρησε ότι τα σχέδια αυτά βασίζονταν στην «υπέρμετρη δημιουργία ρευστού κεφαλαίου»²⁹². Απέναντι σε αυτούς τους σχεδιασμούς που ευνοούσαν τη νέα αστική τάξη που ήρθε στην επιφάνεια στα χρόνια της Κατοχής, ο Βαρβαρέσσος πρότεινε μια «προβληματική λαϊκιστικού χαρακτήρα» που στόχο είχε την υπεράσπιση του βιοτικού επιπέδου. Μέσα από τη συμμετοχή του στην κυβέρνηση προσπάθησε να λάβει μέτρα που θα αντέστρεφαν αυτή τη κατάσταση, τα οποία όμως απέτυχαν λόγω των αντιδράσεων που συνάντησαν. Το γεγονός αυτό τον οδήγησε να καταγγείλει αυτά τα στρώματα πληθυσμού ως μια «νέα χωρίς αρχές οικονομική ολιγαρχία»²⁹³.

Η διαμάχη αυτή κορυφώθηκε στα 1952 όταν ο Βαρβαρέσσος δημοσίευσε ένα έργο το οποίο «απετέλεσε... το κύκνειο άσμα του παραδοσιακού κοινωνικού πρότυπου»²⁹⁴. Η έκθεση πρότεινε την επαναφορά στην προπολεμική κατάσταση μέσα από την κατάργηση της ξένης βοήθειας, την αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης, ενώ απέδιδε την τραγική οικονομική

²⁹⁰ Βλ., ο.π., σελ. 536

²⁹¹ Βλ., ο.π.

²⁹² Βλ., ο.π., σελ. 538.

²⁹³ Βλ., ο.π., σελ. 539.

²⁹⁴ Βλ., ο.π., σελ. 540.

κατάσταση στη χώρα όχι μόνο στις καταστροφές του πολέμου αλλά κυρίως στο νέο πρότυπο το οποίο εισήχθη μετά την απελευθέρωση της χώρας. Παράλληλα, αντιτίθετο και στην εκβιομηχάνιση και πρότεινε την στροφή στις μικρές βιομηχανικές μονάδες, στην οικοδομή και την γεωργία κάτι το οποίο «θα εξασφάλιζε αξιοπρεπές βιοτικό επίπεδο... γενική εξυγίανση... και τερματισμό της διαδικασίας ανάπτυξης της κατοχικής αστικής τάξης»²⁹⁵.

Κριτική στην έκθεση Βαρβαρέσσου, έκανε μεταξύ άλλων και ο Ξενοφώντας Ζολώτας ο οποίος «παρουσιάστηκε σαν ο θεωρητικός της ‘νέας τάξης’»²⁹⁶. Αυτό το γεγονός προσέφερε και αρκετά πλεονεκτήματα στο Ζολώτα, ο οποίος μπορούσε να στηρίζει τις απόψεις του στις «αποφάσεις μια σειράς από διεθνών οργανισμών». Ο σχεδιασμός του Ζολώτα για την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας τόνιζε «την ενσωμάτωση στη διεθνή οικονομία», τον «πρωταρχικό ρόλο του κράτους» στην οικονομική λειτουργία και «τη συμβολή της νέα αστικής τάξης»²⁹⁷. Τη σημασία της παγίωσης της νέας αστικής τάξης για τη σταθεροποίηση του κοινωνικού και πολιτικού καθεστώτος είχε διακρίνει και ο Σπύρος Μαρκεζίνης, ο οποίος έτεινε να θεωρεί ότι η μεσαία τάξη λειτουργούσε «πάντοτε ως φύλαξ του καθεστώτος»²⁹⁸.

Η βοήθεια του κράτους προς τη νέα αστική τάξη δεν είχε όμως τα αναμενόμενα αποτελέσματα, διότι η τάξη αυτή δεν μπορούσε να λειτουργήσει και να «αναπτυχθεί ανεξάρτητα» από αυτό. Με τον τρόπο αυτό η αμερικανική πολιτική είχε πετύχει μόνο εν μέρει διότι η νέα αστική τάξη «παρέμεινε οικονομικά και κοινωνικά άμορφη»²⁹⁹, μιας και κύριο πεδίο πλουτισμού της ήταν όχι τα κέρδη από την παραγωγή αλλά αντίθετα οι κρατικές επιχορηγήσεις.

Όμως η άνοδος της μεσαίας τάξης είχε και ένα ακόμη αποτέλεσμα το οποίο θέλησε να αναδείξει ο ομιλητής. Η αυταρχικότητα του κράτους περιοριζόταν από τη δύναμη των μεσαίων στρωμάτων διότι κάθε προσπάθεια απαλλαγής από αυτά θα μπορούσε «να προκαλέσει την κατάρρευση... ολόκληρου του κοινωνικού οικοδομήματος»³⁰⁰.

Η επόμενη θεματική αφορούσε την πορεία της ελληνικής κοινωνίας προς τον Εμφύλιο πόλεμο. Κύρια ζητήματα που εξετάστηκαν αφορούσαν την απελευθέρωση της Πελοποννήσου το

²⁹⁵ Βλ., ο.π., σελ. 542.

²⁹⁶ Βλ., ο.π., σελ. 543.

²⁹⁷ Βλ., ο.π.

²⁹⁸ Βλ., ο.π., σελ. 544.

²⁹⁹ Βλ., ο.π., σελ. 545.

³⁰⁰ Βλ., ο.π., σελ. 556.

Σεπτέμβριο του 1944, την κρίση αποστράτευσης που οδήγησε στα Δεκεμβριανά και τέλος τις εκλογές και το δημοψήφισμα για το πολιτειακό.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

Ο Lars Bærentzen μελετώντας την περίπτωση της Πελοποννήσου και τις συγκρούσεις ανάμεσα στα δοσιλογικά Τάγματα Ασφαλείας και τον ΕΛΑΣ που κορυφώθηκαν με την αποχώρηση των Γερμανών, προσπάθησε να απαντήσει γιατί η Μεγάλη Βρετανία, η οποία είχε αποφασίσει να «εμποδίσει τον ΕΛΑΣ να πάρει την εξουσία στην Ελλάδα»³⁰¹, δεν επενέβη ώστε να αποσοβήσει τις συγκρούσεις στην Πελοπόννησο. Το ενδιαφέρον στοιχείο της περίπτωσης, την οποία ο ομιλητής εξέτασε ως «ένα μεμονωμένο γεγονός» έγκειται στο γεγονός ότι είχε «εκκενωθεί... πριν από τη Συμφωνία της Καζέρτας»³⁰² και πριν γίνει κατανοητή η πλήρης υποστήριξη των βρετανών προς την κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου. Παράλληλα, στη περιοχή η σύσταση των Ταγμάτων Ασφαλείας από τις δοσιλογικές κυβερνήσεις είχε στεφθεί από ιδιαίτερη επιτυχία. Επιπλέον η πιθανολογούμενη σοβιετική επέμβαση στην Ελλάδα προκαλούσε το φόβο ότι το ΕΑΜ δεν θα «επέτρεπε την επιστροφή της κυβέρνησης»³⁰³.

Κάτω από το σκεπτικό αυτό η ενίσχυση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ από το υλικό των υποχωρούντων γερμανικών δυνάμεων θεωρούνταν ως μια άκρως αρνητική εξέλιξη. Αυτό το σημείο αποτελούσε κατά τον δανό ομιλητή το κλειδί ώστε «να κατανοήσουμε τι ακριβώς έκαναν- ή δεν έκαναν»³⁰⁴ οι Βρετανοί κατά τη διάρκεια της απελευθέρωσης της Πελοποννήσου. Σκοπός των βρετανικών σχεδιασμών ήταν η εξασφάλιση μιας «ισορροπίας δυνάμεων... όταν θα αποχωρούσαν οι Γερμανοί»³⁰⁵ και μάλιστα κατά τη διάρκεια των τελευταίων ημερών της γερμανικής παρουσίας στην περιοχή υπήρχαν επαφές μεταξύ Βρετανών πρακτόρων με τους διοικητές στρατιωτικών μονάδων που προτίθεντο να παραδοθούν. Ο κύριος φόβος του Foreign Office ήταν η παρουσία ενός κενού εξουσίας με την αποχώρηση των Γερμανών, κενό το οποίο θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί το ΕΑΜ.

Θα πρέπει να σημειωθεί δε ότι οι σχεδιασμοί των Βρετανών δεν έγιναν γνωστοί στην κυβέρνηση «Εθνικής Ενότητας», μιας και η παρουσία υπουργών του ΕΑΜ σε αυτή γινόταν

³⁰¹ Βλ. Lars Bærentzen, «Η απελευθέρωση της Πελοποννήσου», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ. 225.

³⁰² Βλ., ο.π., σελ. 226.

³⁰³ Βλ., ο.π.

³⁰⁴ Βλ., ο.π., σελ. 227

³⁰⁵ Βλ., ο.π.

αντιληπτή ως μια προσπάθεια για την άντληση πληροφοριών και την προώθηση της ΠΕΕΑ στην εξουσία. Οι σχεδιασμοί όμως αφορούσαν την κατάληψη της Αθήνας μόνο μετά την αποχώρηση των Γερμανών γεγονός το οποίο «αποδείχθηκε μοιραίο» για την περίπτωση της Πελοποννήσου «όπου η κατάσταση ήταν εκρηκτική»³⁰⁶. Σε αυτό το πλαίσιο, οι σχέσεις μεταξύ ΕΑΜ και Βρετανών ήταν ιδιαίτερα τεταμένες διότι το ΕΑΜ πίστευε, μάλλον δικαιολογημένα, ότι οι πράκτορες των Βρετανών στην Ελλάδα είχαν «μυστικές σχέσεις» με τα Τάγματα Ασφαλείας. Πολλοί μάλιστα συμμετέχοντες σε αυτά πληροφορούσαν τούς βρετανούς συνδέσμους ότι η είσοδος τους στα Τάγματα θα είχε αποτέλεσμα τη μεταστροφή τους «την κρίσιμη στιγμή» προς την πλευρά των Συμμάχων.

Η «κρίσιμη στιγμή» έφτασε στις αρχές του Σεπτεμβρίου όταν ξεκίνησε η εκκένωση της Πελοποννήσου. Οι υποχωρούντες Γερμανοί εκτός από τις καταστροφές στην υποδομή της περιοχής είχαν αφήσει πίσω τους και πολεμικό υλικό το οποίο προοριζόταν για τα Τάγματα Ασφαλείας κάτι το οποίο στόχο είχε «να υποκινήσει εμφύλιο πόλεμο»³⁰⁷. Την ίδια περίοδο, στις 6 Σεπτεμβρίου, η «Εθνική Κυβέρνηση» καταδίκασε τα προδοτικά στρατιωτικά σώματα και «τα προέτρεψε να συνταχθούν»³⁰⁸ με τους Συμμάχους, ενώ το ΕΑΜ ανακοίνωσε ότι η μοίρα των ταγματасφαλιτών εξαρτάτο από το εάν θα παραδίνονταν ή όχι.

Η πρώτη πόλη της Πελοποννήσου από την οποία αποχώρησαν οι Γερμανοί ήταν ο Πύργος Ηλείας. Τα Τάγματα Ασφαλείας της περιοχής διαμέσου του διοικητή τους Γεώργιου Κοκώνη διαμήνυσαν ότι «από εκείνη τη στιγμή... ενεργούσαν εν ονόματι του Βασιλιά και της κυβέρνησης του» ενώ παράλληλα ζήτησε από τον ΕΛΑΣ «να παραμείνει έξω από την πόλη»³⁰⁹. Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων απελευθέρωσε οκτακόσιους κρατούμενους από τις φυλακές, ο ΕΛΑΣ όμως ζήτησε την άμεση παράδοση των δυνάμεων του. Κάτι το οποίο δεν έγινε δεκτό και η πόλη απελευθερώθηκε μετά από μάχη στις 10 Σεπτεμβρίου.

Κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και των συγκρούσεων οι βρετανοί σύνδεσμοι κλήθηκαν να διαμεσολαβήσουν μεταξύ του ΕΑΜ και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την αντίδραση του ΕΛΑΣ, το Γενικό Στρατηγείο του οποίου διαμαρτυρήθηκε ότι

³⁰⁶ Βλ., ο.π., σελ. 228.

³⁰⁷ Βλ., ο.π., σελ. 229.

³⁰⁸ Βλ., ο.π.

³⁰⁹ Βλ., ο.π., σελ. 231.

τα «μέλη της Συμμαχικής Αποστολής Πελοποννήσου επενέβησαν με ανάρμοστο τρόπο»³¹⁰ υπέρ των Ταγμάτων Ασφαλείας. Τη μάχη ακολούθησε αυτή του Μελιγαλά στην οποία τα μέλη των τοπικών δοσιλογικών δυνάμεων, ενισχυμένων και με άνδρες από την Καλαμάτα δέχθηκαν την επίθεση του ΕΛΑΣ, αρνούμενα να παραδοθούν. Η μάχη προκάλεσε αρκετές απώλειες εκατέρωθεν και σηματοδεύτηκε από την εκτέλεση εκατοντάδων ταγματασφαλιτών μετά τη λήξη της. Οι μάχες αυτές έδειξαν την ποιοτική αναβάθμιση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ ο οποίος μπορούσε πλέον «να εμπλακεί σε μάχες που ποτέ δεν είχε επιχειρήσει με τους Γερμανούς και ότι ήταν ικανός να (τις) νικήσει»³¹¹.

Τα γεγονότα αυτά και κυρίως η επίδειξη των ικανοτήτων του ΕΛΑΣ που έδειχνε ότι οι βρετανικοί σχεδιασμοί, για την συγκράτηση της κατάστασης ωσότου φθάσουν η κυβέρνηση και οι δυνάμεις που τη συνόδευαν, κατέρρεαν, προκάλεσε την αποστολή νέων οδηγιών προς τους βρετανούς συνδέσμους, την αποστολή μικρών βρετανικών δυνάμεων καθώς και του Παναγιώτη Κανελλόπουλου στην περιοχή. Οι νέες οδηγίες αφορούσαν την προσπάθεια περιορισμού των Ταγμάτων Ασφαλείας στους στρατώνες τους και την παράδοση τους σε βρετανικές δυνάμεις. Η νέα πολιτική των βρετανών έγινε κατανοητή κατά τη διάρκεια της παράδοσης των Ταγμάτων Ασφαλείας στην Τρίπολη και την Πάτρα.

Στην Τρίπολη οι εχθροπραξίες είχαν επιβραδυνθεί εξαιτίας της παρέμβασης του Βρετανού Αξιωματικού Συνδέσμου, Daniel Gibson, ο οποίος κατόρθωσε να εγκαταστήσει μια γραμμή επικοινωνίας μεταξύ των Ταγμάτων και του ΕΛΑΣ, ενώ στις 28 του ίδιου μήνα ξεκίνησε και ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος συνοδευόμενος από μια «μεγάλη ομάδα» που περιλάμβανε τον Άρη Βελουχιώτη, του διοικητή της Foxforce αντισυνταγματάρχη Todd, τον προαναφερθέντα σύνδεσμο καθώς και τριάντα περίπου βρετανούς στρατιώτες. Τελικά τα μέλη των ταγμάτων παραδόθηκαν και μεταφέρθηκαν στις Σπέτσες, ενώ τα όπλα τους περιήλθαν στην κατοχή του ΕΛΑΣ. Το τελευταίο σημείο σε συνδυασμό με την παρουσία των μικρών βρετανικών δυνάμεων θεωρήθηκε καθοριστικής σημασίας από τον ομιλητή σχετικά με την επιτυχία των διαπραγματεύσεων. Με τον τρόπο αυτό και στην περίπτωση της Πάτρας η παρουσία και η

³¹⁰ Βλ., ο.π., σελ. 232.

³¹¹ Βλ., ο.π., σελ. 233.

παρέμβαση των Βρετανών οδήγησε στη μεταφορά των ταγματасφαλιτών στον Άραξο, όπου «παρέμειναν υπό τη φρούρηση του βρετανικού στρατού»³¹².

Με τον τρόπο αυτό μετά την αποχώρηση και των τελευταίων γερμανικών δυνάμεων από την Πάτρα η πόλη απελευθερώθηκε και η κυριαρχία του ΕΛΑΣ στην Πελοπόννησο κατέστη πλήρης. Η επιθετική αυτή πολιτική, όμως, δεν συνεχίσθηκε και στην Αττική, γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα να μην αποδώσει πολιτικά. Τέλος, οι εκτελέσεις των ταγματасφαλιτών από τον ΕΛΑΣ οδήγησε, σύμφωνα με τον Baerentzen «μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας σε ένα κύμα βάρβαρων αντεκδικήσεων» κάτι το οποίο αποτέλεσε «μια από τις πολλές αιτίες του εμφυλίου πολέμου που ακολούθησε»³¹³.

Στη επόμενη ομιλία, ο George Alexander αναφέρθηκε στο πρόβλημα της δημιουργίας εθνικού στρατού μετά την απελευθέρωση και την διάλυση των αντάρτικων σωμάτων που κατέληξε στην κρίση αποστράτευσης του Νοεμβρίου και στην έναρξη των Δεκεμβριανών.

Ο George Alexander προσέγγισε την κρίση έχοντας προειρημένο σκοπό να δείξει ότι τα Δεκεμβριανά δεν ήταν αποτέλεσμα της, αλλά αντίθετα ήταν προϊόν της γενικότερης «ευρείας κοινωνικής και πολιτικής αναταραχής»³¹⁴. Η κυβέρνηση του Παπανδρέου παρά το γεγονός ότι θεωρητικά εκπροσωπούσε ένα ευρύτατο φάσμα πολιτικών δυνάμεων δεν μπορούσε κατά τον Alexander να λειτουργήσει διότι η εξουσία της δεν έφτανε στις περιοχές που κυριαρχούσε το ΕΑΜ, στις οποίες τα στρατεύματα του ΕΛΑΣ «επέβαλαν την εξουσία τους με εκφοβισμό»³¹⁵.

Ο φόβος ότι θα ξέσπαγε γενικότερη εξέγερση είχε οδηγήσει τον πρωθυπουργό στο να καλέσει την Ορεινή Ταξιαρχία στην περιοχή της Αθήνας, γεγονός το οποίο προκάλεσε την περαιτέρω κλιμάκωση της κατάστασης, μιας και «οι κομμουνιστές πρέπει να νόμισαν» ότι στόχος της μεταφοράς της μονάδας ήταν η διάλυση του ΚΚΕ και η ένας «μελλοντικός διωγμός» κατά των μελών του, από αυτούς που «υπέφεραν από τις ακρότητες»³¹⁶ του κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Παρόλα αυτά οι φόβοι αυτοί δεν είχαν αποτέλεσμα την αποθάρρυνση του ΚΚΕ το οποίο συνέχιζε να πιέζει για τον αφοπλισμό των αντιπάλων του. Κάτι το οποίο θα ήταν το πρώτο

³¹² Βλ., ο.π., σελ. 235.

³¹³ Βλ., ο.π., σελ. 238.

³¹⁴ Βλ. George Alexander, «Η κρίση αποστράτευσης του Νοεμβρίου 1944», στο Ιατρίδης, ο.π. σελ. 263.

³¹⁵ Βλ., ο.π., σελ. 264.

³¹⁶ Βλ., ο.π., σελ. 269.

βήμα για την κατάκτηση της εξουσίας, σύμφωνα και με το πρόγραμμα του³¹⁷. Στο σημείο αυτό ο ομιλητής χρησιμοποίησε ένα γνωστό σχήμα για την επεξήγηση της πολιτικής των κομμουνιστικών κομμάτων στην Ανατολική Ευρώπη, το οποίο παρατηρούσε ότι η παρουσία κομμουνιστών υπουργών στις κρίσιμες θέσεις των εσωτερικών, της δικαιοσύνης και το στρατιωτικών οδηγούσε στην «δικτατορία του προλεταριάτου». Θέση η οποία, όμως, εκτός από το γεγονός ότι αποτελούσε όπως αναφέραμε και προηγουμένως μια υπερβασία, δεν λάμβανε υπόψη ότι το ΕΑΜ είχε δεχθεί να συμμετάσχει στην κυβέρνηση παρά το γεγονός ότι δεν είχε κανένα υπουργό στις θέσεις αυτές.

Με τον τρόπο αυτό το πρόβλημα που ενέκυψε με την μεταστροφή του Παπανδρέου ως προς το ζήτημα της διάλυσης της Ορεινής Ταξιαρχίας, στις 24 Νοεμβρίου, έγινε αντιληπτή ως μια λογική αντίδραση απέναντι στους υποτιθέμενους σχεδιασμούς του ΚΚΕ για τη βίαιη κατάκτηση της εξουσίας. Το πρόβλημα αυτό έγινε ακόμη πιο επιτακτικό την ίδια ημέρα όταν ανακοινώθηκαν τα ονόματα των διοικητών των πρώτων ταγμάτων της προσωρινής Εθνοφυλακής. Για οκτώ τουλάχιστον από τους συνολικά δεκατέσσερις αξιωματικούς υπήρχαν «υποψίες ότι είχαν υπηρετήσει» στην προηγούμενη οργάνωση που στόχευε στην «τήρηση της τάξης»³¹⁸, δηλαδή στα Τάγματα Ασφαλείας. Το γεγονός αυτό φυσιολογικά δεν θα έπρεπε να προκαλέσει κάποια ιδιαίτερη ταραχή, σύμφωνα με τον ομιλητή, μιας αυτό είχε γίνει όχι από «συμπάθεια προς τους Γερμανούς» αλλά αντίθετα εξαιτίας «του μίσους τους κατά του κομμουνισμού»³¹⁹.

Ο Παπανδρέου στο σημείο αυτό έφτασε σε αδιέξοδο και «έπαψε να είναι προσεκτικός» μιας και δέχτηκε την είσοδο και δυνάμεων του ΕΛΑΣ στην Ταξιαρχία όπως και του ΕΔΕΣ σε μια προσπάθεια να «εξισορροπηθούν οι τάσεις» μέσα σε αυτήν και οι εντάσεις έξω από αυτή. Σχέδιο το οποίο έγινε δεκτό από τους εκπροσώπους του ΕΑΜ. Όταν κατάλαβε όμως το λάθος του προσπάθησε «να υποτάξει τους κομμουνιστές... μια για πάντα»³²⁰, φέροντας ένα σχέδιο προς διαβούλευση το οποίο προέβλεπε τη δημιουργία εθνικού στρατού ο οποίος θα περιλάμβανε

³¹⁷ Ο Alexander στην προσπάθεια του να στοιχειοθετήσει αυτή την θέση αναφέρθηκε στις αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας του 1934, οι οποίες είχαν επικαιροποιηθεί το 1942. Παρόλα αυτά το πρόγραμμα της Λαϊκής Δημοκρατίας απείχε πολύ από ένα καθεστώς το οποίο στόχευε στον «ταχύ μετασχηματισμό (του) σε προλεταριακή σοσιαλιστική επανάσταση». Βλ κυρίως: *Λαοκρατία και Σοσιαλισμός*, Μνήμη, Αθήνα, 1985 και *Το εθνικό μας πρόβλημα και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Ελλάδας*, Μνήμη, Αθήνα, 1985.

³¹⁸ Βλ., ο.π., σελ. 273.

³¹⁹ Βλ., ο.π.

³²⁰ Βλ., ο.π., σελ. 274.

την Ορεινή Ταξιαρχία, μια μονάδα του ΕΛΑΣ καθώς και μια ισοδύναμη του ΕΔΕΣ. Αυτή η παλινωδία του Παπανδρέου προκάλεσε τη ρήξη μιας και η ηγεσία του ΚΚΕ θεωρούσε ότι η μονάδα του ΕΛΑΣ θα μπορούσε εύκολα να εξουδετερωθεί λόγω της αριθμητικής υπεροχής των δυο άλλων σωμάτων. Κατά συνέπεια οι διαπραγματεύσεις έφτασαν σε αδιέξοδο και λίγες ημέρες μετά κατά τη διάρκεια συλλαλητηρίου που είχε προσκαλέσει το ΕΑΜ και το οποίο σύμφωνα με τον ομιλητή είχε το χαρακτήρα της ένοπλης εξέγερσης, διότι και το ΚΚΕ «προχωρούσε βάσει σχεδίου στην εξεύρεση προσχήματος για ν' αρχίσει ο πόλεμος»³²¹, προκαλώντας κατά συνέπεια την έναρξη του εμφυλίου πολέμου.

Στη συνέχεια ο Γιώργος Μαυρογορδάτος παρατηρώντας ότι οι ερμηνείες, οι οποίες απέδιδαν τα γεγονότα της περιόδου «αποκλειστικά στις αποφάσεις»³²² ατόμων και ομάδων και επιφύλασσαν στον ελληνικό λαό τη θέση του παθητικού αντικειμένου, ήταν περιορισμένες, προσπάθησε να αναδείξει τη σημασία που είχε το αποτέλεσμα των εκλογών του 1946 καθώς και του δημοψηφίσματος του ίδιου χρόνου στην έναρξη του Εμφυλίου πολέμου. Κατά συνέπεια η ερμηνευτική που πρότεινε θεωρούσε τις «εξελίξεις στο επίπεδο των μαζών» ως ένα «αναγκαίο» όρο για την λήψη των αποφάσεων στο πολιτικό επίπεδο «σε μια διαρκή και διαλεκτική διαδικασία αλληλεπίδρασης»³²³. Επιπλέον, αντιλαμβανόταν τις εκλογές και τη χρήση ένοπλων μεθόδων ως «εναλλακτικά πεδία» άσκησης της «πολιτικής αναμέτρησης»³²⁴. Η μελέτη της μετάβασης αυτής από το ένα πεδίο στο άλλο ήταν και το κεντρικό ζήτημα με το οποίο απασχολήθηκε στην παρούσα ανακοίνωση.

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως η συμφωνία που τερμάτισε την δεκεμβριανή σύγκρουση περιείχε τη ρήτρα για την διεξαγωγή «γνήσιου και ελεύθερου δημοψηφίσματος»³²⁵ εντός του 1945 και στη συνέχεια τη διενέργεια εκλογών για Συντακτική Συνέλευση που θα κατάρτιζαν το νέο Σύνταγμα της χώρας. Παράλληλα είχε ζητηθεί η αποστολή παρατηρητών, από τις μεγάλες δυνάμεις στην οποία όμως η Σοβιετική Ένωση δεν συμμετείχε. Μετά λοιπόν την άρνηση εκ μέρους της ΕΣΣΔ οι εναπομείνουσες συμμαχικές κυβερνήσεις θεώρησαν ότι πρώτα έπρεπε να γίνουν οι εκλογές και εν συνεχεία να ακολουθούσε το δημοψήφισμα. Οι εκλογές

³²¹ Βλ., ο.π., σελ. 277.

³²² Βλ. Γ. Θ. Μαυρογορδάτος, «Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946 προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ. 307.

³²³ Βλ., ο.π., σελ. 308.

³²⁴ Βλ., ο.π.

³²⁵ Βλ., ο.π., σελ. 308.

ορίστηκαν τελικά για την 31 Μαρτίου του επόμενου χρόνου, ενώ η απάντηση στο πολιτειακό θα δινόταν δύο χρόνια μετά.

Στο διάστημα, όμως, που ακολούθησε την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας η τρομοκρατική βία των συμμοριών της άκρας Δεξιάς, με την ανοχή και τη στήριξη του κρατικού μηχανισμού είχε ξεφύγει από κάθε έλεγχο, σε σημείο που «μπορεί να γίνει λόγος για μονομερή εμφύλιο πόλεμο»³²⁶. Παρά το γεγονός αυτό, το «δραματικό αίτημα»³²⁷ για μια αναβολή της διαδικασίας μέχρις ότου θα ομαλοποιούταν η κατάσταση, δεν έγινε δεκτό από τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας. Ταυτόχρονα, η AMFOGE 1, ανέλαβε καθήκοντα για την παρακολούθηση των εκλογών.

Τελικά, οι εκλογές που έγιναν σε αυτό το τεταμένο κλίμα σημαδεύτηκαν από την αποχή της Αριστεράς καθώς και ορισμένων πολιτικών δυνάμεων του ευρύτερου δημοκρατικού χώρου και από την συντριπτική νίκη της ενωμένης βασιλόφρονας Δεξιάς η οποία κέρδισε την απόλυτη πλειοψηφία και σε έδρες αλλά και σε ψήφους. Το αποτέλεσμα αυτό, έδωσε την ευκαιρία να επισπευστεί το δημοψήφισμα για το πολιτειακό το οποίο και έγινε την 1^η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους, σύμφωνα με το οποίο η βασιλεία έλαβε 68%. Παρόλα αυτά, τα αποτελέσματα και των δυο εκλογικών αναμετρήσεων είχαν αμφισβητηθεί λόγω της εκτεταμένης νοθείας που συνοδευόταν από την τρομοκρατία των δημοκρατικών πολιτών. Πιο συγκεκριμένα η εκλογική νίκη τον Μάρτιο είχε επιτευχθεί με τους εκλογικούς καταλόγους μη αναθεωρημένους από τις προηγούμενες εκλογές, του 1936 και με την τρομοκρατική βία να «σαρώνει» τη χώρα και ιδιαίτερα την επαρχία. Η δεύτερη αναμέτρηση δε, σύμφωνα και με την Συμμαχική Αποστολή επιτήρησης της διαδικασίας έγιναν υπό το καθεστώς «αθέμιτης επιρροής»³²⁸ εκ μέρους της κυβέρνησης.

Συνεπώς, η διενέργεια των αναμετρήσεων αυτών καθώς και το αποτέλεσμα τους αποτέλεσαν «την τελευταία χαμένη ευκαιρία» ομαλής εξέλιξης και τον «ουσιώδη καταλύτη»³²⁹ για την έναρξη του Εμφυλίου. Ως το χρονικό σημείο της έναρξης του πολέμου θεωρήθηκε από τον ομιλητή η στιγμή της απόφασης εκ μέρους του ΚΚΕ να προσφύγει σε αυτόν κάτι το οποίο δεν συνέβη πριν από το δημοψήφισμα. Όμως στην περίοδο αυτή και εξαιτίας της Λευκής

³²⁶ Βλ., ο.π., σελ. 309.

³²⁷ Βλ., ο.π.

³²⁸ Βλ., ο.π., σελ. 310.

³²⁹ Βλ., ο.π., σελ. 311.

Τρομοκρατίας οι δυνάμεις των «λίγων εκείνων αδιάλλακτων του ΕΛΑΣ... πύκνωσαν»³³⁰ δημιουργώντας με τον τρόπο αυτό τους πυρήνες υποδοχής των μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού στην επόμενη περίοδο. Φυσικά η τρομοκρατία κατά της Αριστεράς θα μπορούσε να αποδοθεί σε αντίποινα για τις υπερβασίες που έγιναν εκ μέρους της κατά την διάρκεια της Κατοχής και των Δεκεμβριανών. Μια τέτοια υπόθεση όμως δεν μπορούσε να εξηγήσει «τον κοινό πολιτικό στόχο» όλων των ετερόκλητων εκείνων στοιχείων που είτε απάρτιζαν τις συμμορίες της άκρας Δεξιάς είτε τις υπέθαλπαν. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι την περίοδο των διεξαγόμενων εκλογικών αναμετρήσεων η τρομοκρατία κορυφωνόταν, με σκοπό την αναγκαστική προσέλευση των ψηφοφόρων στις εκλογές του Μαρτίου καθώς και την αποτροπή της στο δημοψήφισμα που ακολούθησε με σκοπό την αποτροπή της αποχής στην πρώτη περίπτωση και την επιβολή της στη δεύτερη.

Παρά την ευρύτατη νοθεία και των μεθόδων βίας που ακολουθήθηκαν για την επίτευξη της παλινόρθωσης της άκρας Δεξιάς και του βασιλιά αυτά είχαν προκύψει φέροντας το πέπλο της εκλογικής νομιμοποίησης. Παράλληλα, για ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού το οποίο επί δυο περίπου χρόνια γνώρισε και υπέμεινε την αποκατάσταση και κυριαρχία των δοσίλογων και κάθε αντιδραστικού στοιχείου, το δημοψήφισμα αποτέλεσε και την πλήρη απονομιμοποίηση του καθεστώτος αυτού. Με το ίδιο τρόπο και οι ελπίδες που στήριζαν στις ξένες αποστολές γρήγορα διαψεύστηκαν, μιας και το 9.3% που υπολογίστηκε από την AMFOGE 1 ως το ποσοστό της πολιτικής αποχής στις εκλογές του Μαρτίου επέφερε απογοήτευση στο αριστερό κόσμο για τον οποίο η μόνη λύση έτεινε να καθίσταται η ένοπλη αναμέτρηση.

Η ομιλία αυτή ολοκλήρωσε τις εργασίες της δεύτερης ημέρας του Συμποσίου που συνεχίστηκαν την επόμενη με κύριες θεματικές ενότητες τον Εμφύλιο πόλεμο και την εμπλοκή των αμερικάνων στην ελληνική περίπτωση.

³³⁰ Βλ., ο.π., σελ. 312.

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ

Στην ογκώδη ανακοίνωση του ο Γιάννης Ιατρίδης είδε τον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο ως έναν από τους «τρεις σημαντικότερους» στην Ευρώπη που πήραν μέρος κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα. Παράλληλα, εντόπιζε και ένα μεγάλο έλλειμμα ως προς την μελέτη του, μιας και αυτή παρεμποδίστηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα εξαιτίας της ανεπαρκούς τεκμηρίωσης από πρωτογενείς πηγές και ταυτόχρονα λόγω του πολιτικού περιβάλλοντος το οποίο περιγράψαμε παραπάνω. Το πρόβλημα της εξεύρεσης πηγών είχε εν μέρει λυθεί διότι υπήρχε την περίοδο εκείνη ένας ικανός όγκος από τεκμήρια τα οποία προέρχονταν κυρίως από στοιχεία τα οποία αντλούνταν από αρχεία ξένων κρατών που παρείχαν «πολλές πληροφορίες» που «συμπληρώνουν και διορθώνουν»³³¹ τις ανεπαρκείς ελληνικές πηγές. Στηριγμένος λοιπόν στα αρχεία των ΗΠΑ ο ομιλητής προσπάθησε και επέτυχε, μπορούμε να πούμε, να παράσχει ένα πρώτο σχεδιάγραμμα ανάλυσης τόσο του Εμφυλίου όσο και της πορείας προς αυτόν αλλά και των γεγονότων που οδήγησαν στο αποτέλεσμα του³³².

Ο Ιατρίδης ξεκίνησε την προσπάθεια αυτή, παρέχοντας αρχικά ένα πλαίσιο της κατάστασης στην Ελλάδα μετά τα Δεκεμβριανά, η λήξη των οποίων, κατά τον ίδιο, δεν είχε απομακρύνει το «ενδεχόμενο μιας κομμουνιστικής επανάστασης»³³³, μιας και η Αριστερά παρά την ήττα της «παρέμενε η πιο ισχυρή πολιτική παράταξη»³³⁴. Στην χώρα υπήρχαν διεσπαρμένες μεγάλες ποσότητες οπλισμού από ολόκληρη την προηγούμενη περίοδο, ενώ ταυτόχρονα η πείρα της Αριστεράς που αποκτήθηκε από την αντιστασιακή της δράση μπορούσε να μεταβληθεί σε μια «ασχυρή επαναστατική δύναμη». Στο περιβάλλον αυτό προστέθηκε και η κρατική και παρακρατική βία γεγονός το οποίο είχε ως αποτέλεσμα τη συνεργασία μεταξύ «διαφόρων φατριών της δημοκρατικής Αριστεράς»³³⁵ συντείνοντας στην κυβερνητική απομόνωση, οδηγώντας με τον τρόπο αυτό, τα γεγονότα προς την έναρξη του πολέμου.

Πάνω στο θέμα αυτό, ο Ιατρίδης πρότεινε μια ερμηνευτική η οποία χώριζε τον Εμφύλιο σε τρεις περιόδους. Η πρώτη αφορούσε την «απρογραμματίστη εξέγερση», την περίοδο που

³³¹ Γιάννης Ο. Ιατρίδης, «Εμφύλιος πόλεμος, 1945-1949, Εθνικοί και διεθνείς παράγοντες», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ 342.

³³² Το γεγονός ότι ο Γιάννης Ιατρίδης δεν θέλησε να διορθώσει την ανακοίνωση του στην έκδοση των πρακτικών του συνεδρίου, μετά και τη δημοσίευση των νέων στοιχείων που έφερε στην επιφάνεια ο Φίλιππος Ηλιού, στοιχεία τα οποία ανατρέπουν σε αρκετά σημεία το ερμηνευτικό σχήμα που προβάλλει, δεν μπορεί παρά να παρουσιάζει ενδιαφέρον και να προκαλεί την απορία.

³³³ Βλ., ο.π., σελ., 343.

³³⁴ Βλ., ο.π., σελ., 344.

³³⁵ Βλ., ο.π., σελ., 345.

παρεμβαλλόταν μεταξύ της Συμφωνίας της Βάρκιζας και τη σύγκληση της 2^{ης} Ολομέλειας της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ. Τη δεύτερη, την οποία θεώρησε ως «μεταβατική» και τοποθέτησε ανάμεσα στη 2^η και την 3^η Ολομέλεια. Τέλος τη περίοδο της «προγραμματισμένης εξέγερσης» η οποία ξεκινούσε με τη λήξη της 3^{ης} Ολομέλειας και που εκτεινόταν μέχρι και τον τερματισμό των συγκρούσεων.

Στην επεξήγηση της πρώτης φάσης, ο ομιλητής προσπάθησε καταρχάς να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει τους λόγους για τους οποίους δημιουργήθηκαν οι πρώτοι πυρήνες αντάρτικων ομάδων στα βουνά. Ξεκινώντας τη συλλογιστική του από τον κατά προσέγγιση υπολογισμό του αριθμού των ενόπλων μαχητών της Αριστεράς, τους οποίους τους την άνοιξη του 1945 αριθμούσε «συντηρητικά» σε πέντε χιλιάδες, ενώ λίγους μήνες αργότερα σε αυτούς προστέθηκαν και ακόμη «οκτώ με δέκα χιλιάδες» οι οποίοι κατέφυγαν στα βουνά για να αποφύγουν τις διώξεις. Η εξήγηση που δίνει ο Ιατρίδης για τα κίνητρα τους αφορούσε τον ολοένα και αυξανόμενο φόβο των πρώην ΕΛΑΣιτών που οφειλόταν στην «εχθρότητα των αρχών και τις συμμορίες των δεξιών» αλλά και τον φόβο πράξεων αντεκδίκησης από «πρώην θύματα και τις οικογένειες τους»³³⁶. Ταυτόχρονα, στα βουνά είχαν μεταβεί και παλιοί αντάρτες οι οποίοι ήταν «ανίκανοι να προσαρμοστούν στη ζωή των... ταλαιπωρούμενων πολιτών»³³⁷.

Η κοινωνική σύνθεση των ομάδων αυτών αφορούσε ανθρώπους που «κατά πάσα πιθανότητα» αρχικά κατάγονταν από διάφορα κοινωνικά στρώματά, ενώ οι «νεοσύλλεκτοι» προέρχονταν κυρίως από την επαρχία, «όπου ήταν περισσότερο εκτεθειμένοι στις διώξεις». Παρά το γεγονός αυτό ο Ιατρίδης απαντώντας στην θεώρηση περί ένοπλου αγροτικού προλεταριάτου που είχε αναπτυχθεί στο βιβλίο του Dominique Eudes *Οι Καπετάνιοι*, ανέφερε ότι το ενωτικό στοιχείο αυτών των ομάδων «ήταν μια απλοϊκή αριστερό- λαϊκιστική ιδεολογία» καθώς και η «αντίθεση τους στην κυβέρνηση»³³⁸. Οι ομάδες αυτές δεν περιελάμβαναν σχεδόν ποτέ περισσότερα από τριάντα άτομα, ενώ ο εξοπλισμός τους γινόταν με ιδία μέσα.

Αυτό συνέβαινε, διότι τα όπλα που είχαν αποκρυφτεί κατά την προηγούμενη περίοδο, δεν δόθηκαν. Παράλληλα, αυτή την περίοδο το ΚΚΕ υπό την ηγεσία του Νίκου Ζαχαριάδη

³³⁶ Βλ., ο.π., σελ. 347.

³³⁷ Βλ., ο.π., σελ. 348.

³³⁸ Βλ., ο.π. Για μια περισσότερο ακριβή κριτική επί του βιβλίου του Eudes βλ. Ελεφάντης Άγγελος, «Οι Καπετάνιοι», στο, *Μας πήραν την Αθήνα...*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σελ. 227-241.

«αρνήθηκε να υποστηρίξει τη δραστηριότητα των ανταρτών»³³⁹. Η εξήγηση της πολιτικής του ΚΚΕ σε αυτή τη φάση ήταν ένα ζήτημα προβληματικό, μιας και εξέλιπε η τεκμηρίωση, γεγονός το οποίο οδήγησε τον ομιλητή να αναφέρει «ότι μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν για τις αιτίες αυτής της στάσης»³⁴⁰. Το ΚΚΕ βαρυνόταν για την αποτυχία των Δεκεμβριανών, γεγονός το οποίο υπέθαλπε μια διστακτικότητα στα στελέχη του που είχαν απολέσει και τη στήριξη των ευρύτερων ομάδων που συναπάρτιζαν το ΕΑΜ, το οποίο σύμφωνα με τον ομιλητή, είχε απολέσει τη δυναμική της κατοχικής περιόδου. Σε αυτό το περιβάλλον ο μόνος τρόπος με τον οποίο το ΚΚΕ θα μπορούσε να καταλάβει την εξουσία ένοπλα, ήταν η στήριξη από το εξωτερικό. Η βοήθεια από της σοσιαλιστικές χώρες, εξαρτάτο καταρχάς από την έγκριση της σοβιετικής ηγεσίας καθώς και από τη στάση των γειτονικών με την Ελλάδα χωρών. Οι σοβιετικοί σε συναντήσεις τους με στελέχη του ΚΚΕ, σύμφωνα με τις ενδείξεις που υπήρχαν εκείνη την περίοδο, είχαν αποθαρρύνει την προοπτική του ένοπλου αγώνα, ενώ και οι γείτονες χώρες, με εξαίρεση ίσως τη Γιουγκοσλαβία, δεν έδειχναν για τους δικούς τους λόγους η κάθε μια, ιδιαίτερη διάθεση να υποστηρίξουν τέτοιους σχεδιασμούς. Παρά την απουσία βασικών παραμέτρων για την επιτυχία μιας ένοπλης εξέγερσης, δηλαδή την πολιτική βούληση και την έξωθεν στήριξη, ο ομιλητής θεώρησε ότι, η «'Απρογραμμάτιστη Εξέγερση' κατέκτησε τους περιορισμένους στόχους της»³⁴¹.

Η 2^η Ολομέλεια του ΚΚΕ η οποία έγινε στα μέσα Φεβρουαρίου του 1946, απετέλεσε για τον Ιατρίδη το σημείο εκείνο στο οποίο η πολιτική του Κόμματος, άρχισε να αποκτά επαναστατικά χαρακτηριστικά με τη χρήση ολοένα και περισσότερης ένοπλης βίας σε «συνδυασμό με μαχητική πολιτική δραστηριότητα»³⁴². Αυτή η «μεταβατική φάση» σηματοδεύτηκε από την ίδρυση του γενικού αρχηγείου των ανταρτών, που στα τέλη του χρόνου ονομάστηκε «Δημοκρατικός Στρατός της Ελλάδας»³⁴³. Οι δυνάμεις των ανταρτών, παράλληλα, είχαν ανέλθει περίπου στα 10.000 άτομα, ενώ σημείωναν αρκετές επιτυχίες κατά του αντιπάλου του. Παρά το γεγονός αυτό, η πολιτική της ηγεσίας του ΚΚΕ επέμενε να είναι διστακτική, μιας και οι «ξένοι σύντροφοι του Ζαχαριάδη» ήταν «επιφυλακτικοί και καχύποπτοι απέναντι στο

³³⁹ Βλ., ο.π., σελ. 350.

³⁴⁰ Βλ., ο.π., σελ. 351.

³⁴¹ Βλ., ο.π., σελ. 354.

³⁴² Βλ., ο.π., σελ. 356.

³⁴³ Βλ., ο.π., σελ. 357.

κίνημα του»³⁴⁴. Όμως, παρά τις επιμέρους επιτυχίες του αντάρτικου, οι κυβερνητικές δυνάμεις άρχισαν να αποκτούν ολοένα και πιο ενεργητικό ρόλο και στα τέλη αυτής της φάσης «οι συνθήκες είχαν πάψει πλέον να ευνοούν τους αντάρτες»³⁴⁵, η σύνθεση των οποίων ήταν ολοένα και λιγότερο εθελοντική.

Το κυβερνητικό στρατόπεδο, παράλληλα, άρχισε να ανασυντάσσεται ιδιαίτερα μετά την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη το φθινόπωρο του 1947, ενώ και η πολιτική των ΗΠΑ είχε πλέον ευθυγραμμιστεί πλήρως με αυτή της Μεγάλης Βρετανίας κάνοντας σαφές ότι «είχαν αποφασίσει να καταστείλουν την εξέγερση» που πλέον είχε μπει στην Τρίτη και τελευταία «Προγραμματισμένη» φάση. Το ΚΚΕ τέθηκε εκτός νόμου και γρήγορα ανακήρυξε την Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση. Απέναντι σε αυτές τις εξελίξεις ο ρόλος του ΔΣΕ αναβαθμίστηκε, ενώ επιβλήθηκε «αυστηρή στρατιωτική πειθαρχία»³⁴⁶ στις δυνάμεις του. Παρόλα αυτά δεν είχε κατορθώσει να φτάσει τους προβλεπόμενους αριθμούς γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με τις ελλείψεις στον οπλισμό είχε περιορίσει την στρατιωτική ικανότητα σε αυτή ενός ελαφρού πεζικού. Ο αντίπαλος δε, την ίδια περίοδο είχε αρχίσει να αποκτά συγκεκριμένο επιθετικό δόγμα, έχοντας πλέον αναδιοργανωθεί. Η επιθετικότητα του Στρατού υποδαυλιζόταν και από τις πιέσεις των αμερικάνων αξιωματούχων οι οποίοι παρατηρούσαν ότι τα κεφάλαια και ο οπλισμός που διέθεταν στην ελληνική κυβέρνηση δεν ανταποκρίνονταν στα αποτελέσματα ως προς την διάλυση του αντάρτικου.

Οι ΗΠΑ σύμφωνα με τα αρχεία του Αμερικανικού Ανώτατου Επιτελείου, είχαν εξετάσει και την αποστολή αμερικανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, μιας και η εμπλοκή τους στην ελληνική περίπτωση γινόταν υπό το βάρος της προσπάθειας «ανάσχεσης» του «σοβιετικού επεκτατισμού»³⁴⁷. Η σκέψη αυτή, φυσικά δεν εκτελέστηκε, παρόλα αυτά η βοήθεια προς την ελληνική κυβέρνηση ήταν τόσο μεγάλη, ώστε να οδηγήσει τις ένοπλες δυνάμεις σε ραγδαία αύξηση. Ο Ιατρίδης, θεωρούσε ότι ο ρόλος των ΗΠΑ από στρατιωτική άποψη δεν ήταν ιδιαίτερα σημαντικός, μιας και όταν η «αμερικανική στρατιωτική επιρροή γινόταν αισθητή» η τύχη του ΔΣΕ «είχε ουσιαστικά κριθεί» κάτω από το βάρος της ολοένα αυξανόμενης πίεσης. Το

³⁴⁴ Βλ., ο.π., σελ. 359.

³⁴⁵ Βλ., ο.π., σελ. 361.

³⁴⁶ Βλ., ο.π., σελ. 363.

³⁴⁷ Βλ., ο.π., σελ. 369.

καλοκαίρι του 1949 οι δυνάμεις των ανταρτών είχαν περιοριστεί στην περιοχή του Γράμμου και του Βίτσι που καταλήφθηκαν στα τέλη Αυγούστου. «Η εξέγερση είχε πλέον καταρρεύσει»³⁴⁸.

Οι λόγοι της ήττας των ανταρτών αφορούσαν, κατά τον ομιλητή, ένα «συνδυασμό πολιτικών, στρατιωτικών, εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων»³⁴⁹. Ανάμεσα σε αυτούς ξεχώριζαν η αδυναμία του ΔΣΕ να αποκτήσει «ισχυρή λαϊκή βάση» και η εν γένει στρατιωτική του αδυναμία που οφειλόταν στην μη εξασφάλιση αξιόλογης βοήθειας από τις γειτονικές χώρες. Βοήθεια η οποία μειώθηκε, μάλιστα, μετά το Σχίσμα Τίτο- Στάλιν που «δίχασε την ηγεσία της εξέγερσης και αποθάρρυνε τα στρατεύματα», ιδιαίτερα μετά τη στήριξη του σχεδίου για την «αυτονομία της Μακεδονίας»³⁵⁰. Αυτές οι αρνητικές εξελίξεις είχαν συνδυαστεί με τη «βελτίωση της ισχύος, της αποτελεσματικότητας και του ηθικού»³⁵¹ της αντίπαλης πλευράς καθώς και με την αλματώδη ανάπτυξη της βοήθειας των ξένων δυνάμεων προς την κυβέρνηση. Τέλος,, κατά τον Ιατρίδη, ιδιαίτερο ρόλο στην αποτυχία του όλου εγχειρήματος του Δημοκρατικού Στρατού, είχε παίξει και η ηγεσία του ΚΚΕ που τον θεώρησε ως ένα «εύχρηστο όργανο» για μια «καθυστερημένη προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας». Γεγονός το οποίο περιόριζε τις δυνατότητες για «μια γνήσια λαϊκή επανάσταση»³⁵².

Την ανακοίνωση του Ιατρίδη ακολούθησε αυτή του Νίκου Αλιβιζάτου ο οποίος διακρίνοντας τη σημασία που είχε το ξέσπασμα του κύματος των διώξεων και της παρακρατικής βίας στην έναρξη του πολέμου, προσπάθησε μέσα από την ανάλυση τους να καταδείξει ότι το σχήμα στο οποίο ο Εμφύλιος δεν αποτελούσε τίποτε άλλο από τη σύγκρουση ανάμεσα στη «φιλελεύθερη δημοκρατική τάξη» και ένα «ξενοκίνητο ολοκληρωτισμό», ήταν τουλάχιστον «μονόπλευρο»³⁵³. Στο συμπέρασμα αυτό κατέληξε εξετάζοντας το πεδίο των πολιτικών ελευθεριών που έδειξε ότι η «εξέγερση δεν αντιμετωπίστηκε... με φιλελεύθερες συνταγματικές μεθόδους».

³⁴⁸ Βλ., ο.π., σελ. 370.

³⁴⁹ Βλ., ο.π., σελ. 371.

³⁵⁰ Βλ., ο.π., σελ. 372.

³⁵¹ Βλ., ο.π., σελ. 373.

³⁵² Βλ., ο.π., σελ. 374. Όπως παρατηρήσαμε στην ανακοίνωση του Γιάννη Ιατρίδη περιείχε αρκετά σημεία τα οποία δεν εξηγήθηκαν πλήρως, με κύριο δικαιολογητικό την έλλειψη στοιχείων λόγω των κλειστών αρχείων του ΚΚΕ. Πρόβλημα το οποίο σε ένα βαθμό καλύφθηκε από την εργασία του Φίλιππου Ηλιού, η οποία θα μας απασχολήσει στη συνέχεια. Όμως η απουσία προβληματισμού εκ μέρους του Ιατρίδη επί των νέων στοιχείων που ήρθαν στην επιφάνεια και η μη χρήση τους στον συλλογικό τόμο τον οποίο επιμελήθηκε ο ίδιος δυο χρόνια μετά την δημοσιοποίηση της εργασίας του Ηλιού δεν μπορεί παρά να προκαλεί την απορία.

³⁵³ Βλ. Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, «Καθεστώς 'έκτακτης ανάγκης και πολιτικές ελευθερίες, 1946-1949» στο Ιατρίδη, ο.π. σελ. 383.

Το πρώτο σημείο με το οποίο απασχολήθηκε αφορούσε την περίοδο της Λευκής Τρομοκρατίας, τα χαρακτηριστικά της οποίας έδειχναν ότι το κύμα βίας ξέσπασε όταν το ΚΚΕ δεν προσανατολιζόταν στην ένοπλη πάλη. Επιπλέον, δεν στόχευε αποκλειστικά την Αριστερά, αλλά τον ευρύτερο δημοκρατικό χώρο. Η τρομοκρατία, κατά τον ομιλητή, δεν προερχόταν από τον επίσημο κρατικό μηχανισμό, αλλά αντίθετα ήταν το αποτέλεσμα της δράσης ένοπλων συμμοριών της άκρας Δεξιάς. Τέλος, επιβλήθηκε «έξω και πέρα από το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο, μιας και «κανένας σημαντικός νέος νόμος»³⁵⁴ δεν χρησιμοποιήθηκε κατά της Αριστεράς. Αντίθετα, το προηγούμενο νομικό πλαίσιο το οποίο όριζε την καταστολή, όπως για παράδειγμα ο νόμος περί του «ιδιώνυμου εγκλήματος» καταργήθηκε.

Η τάση αυτή αναστράφηκε με τις εκλογές του 1946, όταν η νέα κυβέρνηση εκμεταλλευόμενη την αποχή του ΚΚΕ και τις επιθέσεις που είχαν αρχίσει να σημειώνονται από ένοπλα τμήματα ανταρτών κατάφερε σε δυο φάσεις, που διέκρινε ο Νίκος Αλιβιζάτος, να δημιουργήσει ένα νέο θεσμικό πλαίσιο δίωξης.

Στην πρώτη φάση, αυτής της «σπασμωδικής αναδίπλωσης» που εκτεινόταν χρονικά μέχρι και το φθινόπωρο του 1947, το ΚΚΕ παρέμεινε στα πλαίσια της νομιμότητας, μιας και τα μέτρα απευθύνονταν στους αριστερούς πολίτες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα νομοθετήματος της φάσης αυτής, αποτελούσε το Γ΄ Ψήφισμα το οποίο «εισήγαγε σειρά νέων αδικημάτων» και παράλληλα «ενίσχυε τις αρμοδιότητες της εκτελεστικής εξουσίας». Η δεύτερη φάση, της «κυβερνητικής αντεπίθεσης», αντίθετα χαρακτηρίστηκε από μέτρα που στόχευαν στον ουσιαστικό αποκλεισμό της Αριστεράς, όπως τον α.ν. 509/1947, σύμφωνα με τον οποίο, πέραν της απαγόρευσης της λειτουργίας του ΚΚΕ και των λοιπών συμμαχικών του οργανώσεων, στόχος ήταν η «τιμωρία... της κομμουνιστικής δράσης»³⁵⁵.

Μέσα από τη διάκριση αυτή μπορούμε να αντιληφθούμε ότι για μια μεγάλη χρονική περίοδο οι διώξεις γίνονταν εκτός νομικού πλαισίου, μιας και τα μέτρα στόχο είχαν την ρύθμιση «της πολιτικής πρόληψης και καταστολής» καθώς μόνο αργότερα στην νομιμοποίηση της. Χαρακτηριστικά ανέφερε το μέτρο της διοικητικής εκτόπισης. Σύμφωνα με αυτό, οι Επιτροπές Ασφάλειας προχώρησαν στην εξόριση μεγάλου αριθμού πολιτών, ελάχιστο ποσοστό εκ του οποίου αφορούσε περιπτώσεις στην οποία η εκτόπιση έγινε τελικά με την προβλεπόμενη

³⁵⁴ Βλ., ο.π., σελ 386.

³⁵⁵ Βλ., ο.π., σελ 387.

διαδικασία, ενώ και το στρατόπεδο της Μακρονήσου, κύριος τόπος προορισμού των εξορισθέντων, λειτούργησε εκτός νομοθετικού πλαισίου, μιας και η ρύθμιση έγινε μετά τη λήξη των μαχών, τον Οκτώβριο του 1949. Παράλληλα, τα έκτακτα μέτρα τα οποία εισήγαγαν «νέες έννοιες και πρακτικές»³⁵⁶ στο επίπεδο των διώξεων και που διατηρήθηκαν μέχρι και την πτώση της Δικτατορίας, είχαν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία ανέδειξε στη συνέχεια ο ομιλητής.

Καταρχάς κύριος στόχος των μέτρων ήταν η ιδεολογία των αριστερών πολιτών, μιας και αυτά «τιμωρούσαν την πρόθεση» και «μόνο κατά δεύτερο λόγο» μια ενέργεια. Υπό αυτό το πνεύμα, οι ποινές που όριζαν τα νομοθετήματα αυτά, «επιβάλλονταν... σε εκείνους που δεν αποκήρυσσαν τις ιδέες τους»³⁵⁷. Ακόμη η καθιέρωση της «αρχής της συλλογικής ευθύνης», προσέφερε τη δυνατότητα δίωξης και περιθωριοποίησης ατόμων τα οποία δεν είχαν καμία σχέση με την «ανταρσία», εάν σε αυτή συμμετείχε κάποιος συγγενής τους. Όλα τα μέτρα είχαν σαφή ιδεολογικό προσανατολισμό, ο οποίος συνίστατο πρώτον στον «εθνικό αν όχι εθνικιστικό»³⁵⁸ τους χαρακτήρα, μιας και στόχευαν στην αποτροπή ενεργειών που θα οδηγούσαν στην «απόσπαση μέρους της ελληνικής επικράτειας». Κατά δεύτερον μια ακόμη «βασική ιδεολογική τους συνιστώσα» ήταν η προσπάθεια σύνδεσης τους με παλαιότερα νομοθετήματα της περιόδου του μεσοπολέμου, ενώ τέλος είχαν βασιστεί σε αντίστοιχα μέτρα που είχαν ληφθεί στις ΗΠΑ την ίδια χρονική περίοδο.

Το επόμενο σημείο στο οποίο αναφέρθηκε ο Νίκος Αλιβιζάτος αφορούσε την προσπάθεια ενσωμάτωσης των μέτρων στο Σύνταγμα. Κάτω από το βάρος της παρουσίας της έννοιας της «εθνοφροσύνης» τα έκτακτα μέτρα παρέμειναν σε ισχύ για αρκετά χρόνια, παρά το γεγονός ότι έρχονταν σε άμεση αντίθεση προς το Σύνταγμα του 1952, μιας και όπως αναφέραμε προηγουμένως η ανταρσία θεωρείτο ότι συνεχιζόταν, τουλάχιστον μέχρι το 1962. Αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής ήταν η ύπαρξη ενός «συνταγματικού δυϊσμού», την παρουσία δηλαδή δυο διαφορετικών νομικών συστημάτων. Το πρώτο που χαρακτηριζόταν από ένα φιλελεύθερο σύνταγμα που όριζε τις σχέσεις μεταξύ του κράτους και των «εθνοφρόνων πολιτών» και ταυτόχρονα με ένα «παρασύνταγμα» που αφορούσε τους υπόλοιπους χαρακτηρισμένους πολίτες. Η παρουσία όμως δυο διαφορετικών νομοθετικών πλαισίων

³⁵⁶ Βλ., ο.π.

³⁵⁷ Βλ., ο.π., σελ. 390.

³⁵⁸ Βλ., ο.π., σελ. 391.

δημιουργούσε προβλήματα και επ' αυτού έγιναν δυο προσπάθειες συγχώνευσης τους. Η πρώτη έγινε από την κυβέρνηση της ΕΡΕ το 1963 η οποία και κατέπεσε μετά την αντίδραση της ΕΔΑ και της Ένωσης Κέντρου, ενώ η δεύτερη που έγινε στα χρόνια της Δικτατορίας η οποία χρησιμοποίησε τα κύρια στοιχεία της πρώτης.

Η επόμενη ομιλία έγινε από τον Κωνσταντίνο Τσουκαλά και αφορούσε τις ιδεολογικές συνέπειες του Εμφυλίου πολέμου. Ο ομιλητής εξετάζοντας το μετασχηματισμό της άρχουσας τάξης καθώς και τον ολοένα και διευρυνόμενο ρόλο του κράτους στην κοινωνική λειτουργία καθώς και τις μετατοπίσεις ισχύος μέσα στις άρχουσες ομάδες προσπάθησε να αναδείξει καταρχάς τον τρόπο με τον οποίο επετεύχθη η εξουδετέρωση του φάσματος του ΕΑΜ, γεγονός το οποίο σε συνδυασμό με την αποκατάσταση της μικροαστικής τάξης οδήγησε στην συνέχιση του πολιτειακού καθεστώτος των μετεμφυλιακών χρόνων.

Πράγματι, η ελληνική περίπτωση εμφάνιζε μια βασική ιδιαιτερότητα σε σχέση με τις αντίστοιχες στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Το καθεστώς εξαίρεσης στο οποίο η ελληνική κοινωνία λειτούργησε επί ένα τέταρτο του αιώνα, δημιουργήθηκε στα πλαίσια ενός δημοκρατικού πολιτεύματος. Κάτι το οποίο σύμφωνα με τον ομιλητή απετέλεσε και τον κύριο λόγο για τον οποίο και διατηρήθηκε τόσο πολύ, μιας και προσέφερε στην κυρίαρχη τάξη τη δυνατότητα να διατηρεί την εξουσία της, μιας και παρά το δημοκρατικό πλαίσιο δεν κατάφερε να φέρει την «πολιτική και ιδεολογική ρήξη»³⁵⁹, η οποία επήλθε με την πτώση της Χούντας. Ενός γεγονότος το οποίο και κατάφερε να φέρει τη «συμβολική και θεσμική ρήξη με το παρελθόν».

Όπως αναφέραμε προηγουμένως η εύθραυστη αστική τάξη που γεννήθηκε στα χρόνια του μεσοπολέμου, έχασε την πρωταρχική της θέση στην οικονομική λειτουργία της Ελλάδας, μιας και οι «παραγωγικές δυνάμεις της χώρας καταστράφηκαν τελείως» ενώ κατά τη διάρκεια της ανασυγκρότησης τα παλαιότερα πρότυπα που πρόκριναν τη δημιουργία βιομηχανικών μονάδων, είχαν εγκαταλειφθεί. Ταυτόχρονα μια «νέα γενιά κεφαλαιούχων» που όφειλαν τις περιουσίες τους στις «σκοτεινότερες στιγμές της γερμανικής κατοχής»³⁶⁰ απέκτησε ιδιαίτερο ρόλο στην οικονομική ζωή της Ελλάδας. Γεγονός το οποίο, κάτω από το πλαίσιο της αμερικανικής εμπλοκής στην οικονομία της χώρας, είχε ως αποτέλεσμα την απουσία μακροπρόθεσμων επενδύσεων και την συνέχιση των κερδοσκοπικών μεθόδων πλουτισμού

³⁵⁹ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου», στο Ιατρίδης, ο.π. σελ 562.

³⁶⁰ Βλ., ο.π., σελ 563.

(αποθησαυρισμός- μετατροπή κεφαλαίου σε χρυσό) που συναντήσαμε στα χρόνια της Κατοχής, κάτω από ένα τελείως διαφορετικό πλαίσιο. Με τον τρόπο αυτό «ο κυρίαρχος φιλελευθερισμός» της προπολεμικής περιόδου «μεταβαλλόταν σταδιακά σε μια βραχυπρόθεσμη και πολύ ευέλικτη μεταπρατική προσαρμοστικότητα», στην οποία ο έλεγχος του κέντρου εξουσίας «φαινόταν να αποτελεί το σπουδαιότερο σκοπό»³⁶¹.

Την ίδια περίοδο, ολοένα και μεγαλύτερα τμήματα του πληθυσμού της χώρας βασίζονταν στο κράτος για την επιβίωση τους. Πράγματι, σύμφωνα με τους υπολογισμούς, περίπου το «ένα τρίτο των μισθωτών των αστικών κέντρων εξαρτιόνταν άμεσα ή έμμεσα από το κράτος», ενώ το εργατικό δυναμικό την ίδια περίοδο «δεν ξεπερνούσε τις 548.000»³⁶². Σε αυτούς τους αριθμούς θα πρέπει να προστεθούν και οι εκατοντάδες χιλιάδες αγρότες που μετακινήθηκαν υποχρεωτικά από τον αγροτικό χώρο και με τον τρόπο αυτό επίσης «εξαρτιόνταν ολοκληρωτικά» από το κράτος ³⁶³. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε και μετά τη λήξη του Εμφυλίου. Με τον τρόπο αυτό ο κρατικός μηχανισμός και κυρίως ο έλεγχος των «τεράστιων προσόδων» από το εξωτερικό μπορούσε «να επηρεάζει αποφασιστικά την κατάσταση της μεγάλης πλειονότητας των πολιτών»³⁶⁴.

Παράλληλα και μέσα στις κυρίαρχες ομάδες είχε συντελεστεί μια σημαντική μετατόπιση ισχύος. Μετά την απελευθέρωση της χώρας το 1944 η άκρα Δεξιά προσπάθησε και πέτυχε να θέσει τον κεντρικό χώρο υπό ένα καθεστώς στο οποίο η κατ' όνομα εξουσία βρισκόταν στα χέρια των φιλελευθέρων, τα πραγματικά όμως κέντρα εξουσίας «αναπτύσσονταν σχεδόν εντελώς ανεξάρτητα από τους διαδοχικούς ασταθείς κυβερνητικούς συνασπισμούς»³⁶⁵. Σε αυτή τη διαδικασία η ξένη επέμβαση έπαιξε κύριο αν όχι κυρίαρχο ρόλο, ενώ οι αυτές οι «μετατοπίσεις ισχύος ήταν αποτελεσματικότερες» στη διατήρηση του όλου συστήματος.

Όμως, παρά τη κατάσταση αυτή οι πρώτες μεταπολεμικές εκλογές είχαν δείξει ότι η ακολουθούμενη «ακραία αντικομμουνιστική πολιτική» γινόταν αποδεκτή μόνο από ένα τμήμα του εκλογικού σώματος, μάλλον το μικρότερο. Όπως δείξαμε άλλωστε προηγουμένως η εκλογική διαδικασία είχε δώσει την εξουσία στις δυνάμεις εκείνες που «απαιτούσαν την άμεση

³⁶¹ Βλ., ο.π., σελ 564.

³⁶² Βλ., ο.π., σελ 565.

³⁶³ Βλ., ο.π., σελ 566.

³⁶⁴ Βλ., ο.π., σελ 568.

³⁶⁵ Βλ., ο.π.

εξομάλυνση της πολιτικής κατάστασης»³⁶⁶. Το γεγονός αυτό είχε προκαλέσει την ταχεία αμφισβήτηση του αυταρχισμού της εμφυλιακής περιόδου κάτι το οποίο η «δεξιά πολιτική ηγεμονία... θα απαιτούσε για τη μακρόχρονη διατήρηση της ήδη μεθοδευμένης 'περιορισμένης δημοκρατίας'»³⁶⁷. Η διακοπή αυτής της πρώτης προσπάθειας εξομάλυνσης επήλθε μετά την αμερικανική επέμβαση που χαρακτηρίστηκε από το πρόσωπο το οποίο ανέλαβε την εφαρμογή της, τον John Peurifoy.

Σε αυτό το πλαίσιο άρχισε να οικοδομείται η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία. Πρώτος και επιτακτικός στόχος για την επιτυχία της νέας κατάστασης ήταν η «εξουδετέρωση του φάσματος του ΕΑΜ». Όπως είδαμε η δεξιά παράταξη έπρεπε να αντιμετωπίσει μετά τον Εμφύλιο παρόμοια προβλήματα νομιμοποίησης με αυτά της απελευθερωτικής περιόδου. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ο αστικός κόσμος είχε παραμείνει στην καλύτερη περίπτωση αδρανής και δεν είχε συμμετάσχει ενεργά στην αντίσταση. Με τον τρόπο αυτό η «ριζοσπαστική ιδεολογία που... βρήκε την πλήρη έκφραση της στο ΕΑΜ» δεν είχε εξαφανιστεί παρά την αποδοχή του αντικομμουνισμού από την «πλειονότητα του λαού»³⁶⁸. Αυτό απαιτούσε άλλωστε μια μακρά διεργασία στην οποία η «ολοκληρωτική πόλωση» και απομόνωση του αριστερού κόσμου θα έπειθε την πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού να δεχτεί την «πραγματική κυριαρχία της Δεξιάς»³⁶⁹.

Κύριο μοχλό εφαρμογής αυτής της πολιτικής απετέλεσε το κράτος το οποίο όπως αναφέραμε είχε αποκτήσει ευρύτατες εξουσίες και στο οποίο είχε συντελεστεί και μια εκ βάθρων μετατόπιση ισχύος. Επιπλέον η αδυναμία της ίδιας της κοινωνίας των πολιτών προέκρινε το κράτος ως τον μόνο φορέα που θα μπορούσε «να εφαρμόσει συστηματική διαδικασία διαφώτισης»³⁷⁰. Γίνεται συνεπώς αντιληπτό ότι η καταστολή που εφαρμοζόταν μπορούσε να αποτελέσει μόνο έναν από τους βραχίονες με τους οποίους θα γινόταν επιτευκτή η εξουδετέρωση του πνεύματος του «λαϊκού αυθορμητισμού και πρωτοβουλίας»³⁷¹ το οποίο είχε εμφανιστεί στα κατοχικά χρόνια.

³⁶⁶ Βλ., ο.π., σελ. 569.

³⁶⁷ Βλ., ο.π.

³⁶⁸ Βλ., ο.π., σελ. 571.

³⁶⁹ Βλ., ο.π.

³⁷⁰ Βλ., ο.π.

³⁷¹ Βλ., ο.π., σελ. 572.

Ένας από τους μηχανισμούς αυτούς ήταν και η «αποκατάσταση των Μικροαστών». Πράγματι, η ανασυγκρότηση των κατεστραμμένων από τον πόλεμο μικροαστικών στρωμάτων προέβαλε ως επιτακτική ανάγκη, διότι η «βιωσιμότητα του καθεστώτος εξαρτιόταν... από την ικανότητα να ενισχύσει τα μεσαία στρώματα»³⁷². Το κράτος κατάφερε να πετύχει σε μεγάλο βαθμό τον στόχο του, μιας και διαμέσου του «έγινε δυνατή η γρήγορη ανασυγκρότηση μιας εύπλαστης μικροαστικής τάξης» που αποτέλεσε και τη «σπονδυλική στήλη του νέου έθνους»³⁷³ (573). Με τον τρόπο αυτό και σε συνδυασμό με το «κράτος διακρίσεων» η πρώτη σοβαρή εκδήλωση αντίδραση προς αυτό το καθεστώς ήλθε μόνο με τη κυβέρνηση του Γεωργίου Παπανδρέου, ενώ η οριστική πτώση του το 1974.

Σε αυτό το πλαίσιο αρθρώθηκε και ο «ιδεολογικός λόγος της ελληνικής άρχουσας τάξης»³⁷⁴, ο οποίος δεν μπορούσε «να διατυπωθεί μόνο αρνητικά», δηλαδή μέσω της προβολής της εικόνας ενός ενιαίου έθνους. Μιας εικόνας από την οποία είχε αφαιρεθεί κάθε ταξικό περιεχόμενο. Σε αυτό το πλαίσιο οι ψυχώσεις του ψυχροπολεμικού κόσμου είχαν οδηγήσει στην πλήρη ταύτιση της Αριστεράς με την ΕΣΣΔ και την πιθανή επέκταση της στον ελληνικό χώρο. Το ζήτημα της «αυτοδιάθεσης της Μακεδονίας και της Θράκης», το οποίο είχε ανακινηθεί εκ νέου στα χρόνια του Εμφυλίου αποτέλεσε το νομιμοποιητικό παράγοντα που «επέτρεψε στις ένοπλες δυνάμεις να αναλάβουν το ρόλο του έσχατου προστάτη». Επιπλέον, η ταύτιση αυτή που περιγράψαμε ήταν και ο απαραίτητος λίθος που στήριζε αυτό το «αμυντικό ιδεολογικό σύστημα»³⁷⁵. Με τον τρόπο αυτό, ο εμφύλιος δεν αποτελούσε τίποτα περισσότερο από ένα «συμμοριτοπόλεμο», ενώ «όσοι αντιτίθονταν στην κυβέρνηση δεν μπορούσαν να είναι Έλληνες»³⁷⁶.

Παράλληλα στην ίδια χρονική περίοδο ο ομιλητής εντόπιζε και το «σταδιακό εξοστρακισμό της λέξης 'λαός'». Η μεταβολή αυτή εντοπίζεται και στην απουσία της χρήσης του όρου στις ονομασίες των κομμάτων, αντίθετα με την προηγούμενη περίοδο, σε μια προσπάθεια υποβάθμισης κάθε ταξικού προσήματος στην ονοματοθεσία των κομμάτων.

³⁷² Βλ., ο.π.

³⁷³ Βλ., ο.π., σελ. 573.

³⁷⁴ Βλ., ο.π., σελ. 574.

³⁷⁵ Βλ., ο.π., σελ. 575.

³⁷⁶ Βλ., ο.π., σελ. 576.

Αντίθετα, προκρίθηκαν γενικές και «αφηρημένες τυπικές έννοιες» που αρκετά συχνά συνυπήρχαν με όρους όπως «εθνικό» ή «ελληνικό»³⁷⁷.

Με τον τρόπο αυτό «ολόκληρο το αντιδραστικό οπλοστάσιο των ένδοξων εθνικιστικών θεμάτων» της περιόδου της διακυβέρνησης του Μεταξά, επανήλθε στην καθημερινή πολιτική πρακτική, με μια βασική διαφοροποίηση. Την απουσία του αντιπλουτοκρατικού λόγου που είχε αναπτυχθεί στα πλαίσια της προσπάθειας του Μεταξά να «ενσωματώσει το δικό του εθνικισμό σε ένα αμυδρά λαϊκιστικό κοινωνικό πρόγραμμα»³⁷⁸. Κατά συνέπεια όπως γίνεται αντιληπτό η επίσημη κρατική ιδεολογία της περιόδου, «υπήρξε... η πλέον οπισθοδρομική στην νεοελληνική ιστορία»³⁷⁹.

Το επόμενο σημείο της ανακοίνωσης αφορούσε το ρόλο και τη στάση των διανοουμένων καθ' όλη τη περίοδο μετά την απελευθέρωση. Το συγκεκριμένο ζήτημα είχε ιδιαίτερη σημασία για τον ομιλητή, μιας και παρά το μαχητικό παρελθόν της ελληνικής διανόησης μέχρι και το 1947 δεν προϋδέαζε τη ριζική μεταστροφή της στάσης τους στα χρόνια του Εμφυλίου. Παράλληλα τα χρόνια που ακολούθησαν τον πόλεμο παρατηρήθηκε μια πρωτοφανής απομόνωση της ελληνικής διανόησης από τα σύγχρονα ευρωπαϊκά ρεύματα³⁸⁰.

Η περίοδος γενικότερα είχε χαρακτηριστεί από μια γενικότερη «πολιτιστική και πνευματική παρακμή», μιας και οι διανοούμενοι εξαρτιόνταν άμεσα από το κράτος. Αυτή η εξάρτηση μπορεί να εξηγήσει μόνο ως προς ένα βαθμό την απουσία των ελλήνων διανοουμένων από τα «προβλήματα της κοινωνικής νομιμοποίησης»³⁸¹. Πράγματι, τα συσσωρευόμενα κοινωνικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας σπανίως θίγονταν, ενώ «κάθε μορφή γενικής κοινωνικής κριτικής» αγνοήθηκε, στο χώρο των φιλελεύθερων διανοουμένων κυριάρχησε λοιπόν η «αυτολογοκρισία, ο φόβος και η δειλία»³⁸².

Γεννιέται, συνεπώς, το ερώτημα γιατί σιώπησαν οι έλληνες διανοούμενοι απέναντι στα προβλήματα του καιρού τους. Κατά τον ομιλητή κύριος λόγος για αυτή την εξέλιξη δεν ήταν τόσο το αυταρχικό πλαίσιο, όσο η τακτική του καθεστώτος για προσεταιρισμό των

³⁷⁷ Βλ., ο.π., σελ. 577.

³⁷⁸ Βλ., ο.π.

³⁷⁹ Βλ., ο.π.

³⁸⁰ Αγγλοελληνική επιθεώρηση

³⁸¹ Βλ., ο.π., σελ. 579.

³⁸² Βλ., ο.π., σελ. 581.

διανοουμένων μέσα από την αναγνώριση τους «υπό τον όρο ότι δεν θα ασκήσουν ανοικτή κριτική»³⁸³. Με τον τρόπο αυτό κανόνας απέβη «η αξιοπρεπής εγκράτεια και η καταφυγή στην απόλυτα ‘αντικειμενική’ σφαίρα της ‘καθαρής’ σκέψης»³⁸⁴. Αυτή η ουδετεροποίηση μέσω της υιοθέτησης μιας «αντικειμενικής» στάσης είχε ως αποτέλεσμα ουσιαστικά την ενίσχυση της κρατικής ιδεολογίας.

Εκτός από τους διανοούμενους, όμως, κυρίαρχο ρόλο στη νομιμοποίηση της καθεστηκυίας τάξης αποτέλεσε και ο χώρος της εκπαίδευσης, ο οποίος βρισκόταν μετά και τις εκκαθαρίσεις του κρατικού μηχανισμού σε «αξιοθρήνητη κατάσταση»³⁸⁵. Το εκπαιδευτικό σύστημα είχε επιστρέψει με «ορισμένες βελτιώσεις», την επαναφορά της καθαρεύουσας δηλαδή, στην μεταξική περίοδο. Μέσα στο πλαίσιο δε του περιρρέοντος αυταρχισμού ο «ιδεολογικός καταναγκασμός», τα ιδεώδη δηλαδή του ελληνοχριστιανισμού «ταυτίζονταν όλο και περισσότερο με την αδιάκριτη καταπίεση»³⁸⁶.

Σε αυτό το πλαίσιο, η οπισθοδρόμηση της εκπαιδευτικής διαδικασίας ήταν παραπάνω από φανερή. Η διδασκαλία της σύγχρονης ιστορίας σταματούσε στο τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ παράλληλα τα θρησκευτικά παρέμεναν υποχρεωτικά στο πρόγραμμα μαθημάτων. Η κατάσταση στα πανεπιστήμια «ήταν ακόμη χειρότερη», μιας και η ανώτατη εκπαίδευση λειτουργούσε σε ένα περιβάλλον σκοταδισμού το οποίο συμπληρωνόταν από τον θρησκευτικό φανατισμό που προέβαλε η επίσημη κρατική προπαγάνδα. Η κατάσταση αυτή δεν άλλαξε για αρκετά χρόνια, μιας και το όλο σύστημα άρχισε να κλονίζεται μόνο στις αρχές της δεκαετίας του 1960 υπό το βάρος του αιτήματος για εκδημοκρατισμό της χώρας.

Τελευταίο σημείο της ομιλίας του Κωνσταντίνου Τσουκαλά αφορούσε «τις ευθύνες της Αριστεράς» η οποία στα χρόνια του Εμφυλίου είχε υιοθετήσει ένα «άκαμπτο ζντανοβισμό» ο οποίος απωθούσε τους φιλελεύθερους διανοούμενους, εντείνοντας με τον τρόπο αυτό την περιθωριοποίηση της Αριστεράς. Η έκδοση περιοδικών όπως η *Επιθεώρηση Τέχνης* και η *Κριτική* εξέφραζαν μεν μια πιο «ανεξάρτητη γραμμή» αλλά δεν πέρασαν ποτέ σε κριτική επί της επίσημης κομματικής γραμμής³⁸⁷. Κατά συνέπεια αυτός ο αμοιβαίος διαχωρισμός μεταξύ των

³⁸³ Βλ., ο.π.

³⁸⁴ Βλ., ο.π., σελ. 583.

³⁸⁵ Βλ., ο.π.

³⁸⁶ Βλ., ο.π., σελ. 584.

³⁸⁷ Βλ., ο.π., σελ. 590.

κομμουνιστών και των φιλελεύθερων διανοουμένων στο «πολιτιστικό και ιδεολογικό επίπεδο»³⁸⁸ ήταν βαθύτερος απ' ότι στο πολιτικό. Θα έπρεπε να επέλθουν οι σημαντικές εξελίξεις μέσα στην ελληνική κοινωνία, ορατές ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και η συνειδητοποίηση των αδιεξόδων ώστε να επιτευχθεί μια σχετική αυτονομία στο χώρο της πνευματικής παραγωγής.

³⁸⁸ Βλ., ο.π.

Ο ΞΕΝΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ

Μετά το πέρας των ομιλιών της θεματικής για τον Εμφύλιο πόλεμο και τα αποτελέσματα του, ακολούθησε η επόμενη ενότητα που αφορούσε τη μελέτη όψεων της αμερικανικής επέμβασης στην Ελλάδα. Την ενότητα άνοιξε ο Βαγγέλης Κουφουδάκης ο οποίος ανέδειξε την πολιτική που ακολούθησε η αμερικανική κυβέρνηση ως προς την έκθεση του ελληνικού ζητήματος στα Ηνωμένα Έθνη.

Η διεθνοποίηση του ελληνικού ζητήματος έγινε μετά από ενέργειες της Σοβιετικής Ένωσης, η οποία το εξέθεσε στον ΟΗΕ τον Ιανουάριο του 1946 και αφορούσε τη συνεχιζόμενη παρουσία δυνάμεων της Μεγάλης Βρετανίας στη χώρα. Η κίνηση αυτή, σύμφωνα με το συγγραφέα, αποτελούσε και μια απάντηση στις καταγγελίες του Ιράν ενάντια στη Σοβιετική Ένωση και δεν ήταν μια «συντονισμένη ενέργεια η οποία αποσκοπούσε στην ενίσχυση του ΚΚΕ»³⁸⁹ (492). Το ζήτημα εξετάστηκε στο Συμβούλιο Ασφαλείας και η συζήτηση πήρε τη μορφή διαξιφισμών μεταξύ των σοβιετικών και βρετανικών αντιπροσωπιών, ενώ ο αμερικανός αντιπρόσωπος Edward R Stettinius «έπαιξε το ρόλο μεσολαβητή»³⁹⁰. Με τον τρόπο αυτό το ζήτημα έγινε μεν διεθνώς γνωστό, αλλά παρέμεινε ανεπίλυτο, μιας και ουδεμία απόφαση δεν λήφθηκε.

Λίγους μήνες μετά την εκλογή της νέας κυβέρνησης, το ζήτημα επανήλθε όταν ο υπουργός Εξωτερικών της Ουκρανίας απέστειλε τηλεγράφημα στο οποίο «εφιστούσε την προσοχή του Συμβουλίου Ασφαλείας» απέναντι στην πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης η οποία «έθετε σε κίνδυνο τη διεθνή ειρήνη και ασφάλεια»³⁹¹ και ζήτησε τη λήψη μέτρων που θα μπορούσαν να αποσοβήσουν τον κίνδυνο. Η στάση των ΗΠΑ σε αυτή την περίπτωση ήταν τελείως διαφορετική από την προηγούμενη. Στο διάστημα που διαμεσολάβησε ανάμεσα στις δυο καταγγελίες η ταχεία είσοδος στον Ψυχρό Πόλεμο και η διαφαινόμενη αδυναμία της Μεγάλης Βρετανίας, οδήγησαν τις ΗΠΑ να αναλάβουν ρόλο «πρωταγωνιστικό»³⁹².

Πάγια θέση των αμερικανών αντιπροσώπων ήταν ότι η κατάσταση στην Ελλάδα οφειλόταν σε εξωτερικούς παράγοντες και όχι σε εσωτερικούς, ενώ πρότεινε και την αποστολή

³⁸⁹ Βλ., Βαγγέλης Κουφουδάκης, «Οι Ηνωμένες Πολιτείες, τα Ηνωμένα Έθνη και το ελληνικό ζήτημα, 1946-1952», στο Ιατρίδης, ο.π., σελ. 492.

³⁹⁰ Βλ., ο.π.

³⁹¹ Βλ., ο.π., σελ. 493.

³⁹² Βλ., ο.π., σελ. 494.

τριμελούς διερευνητικής ομάδας της οποίας η αποστολή θα ήταν η διερεύνηση του προβλήματος. Αντίθετα, η ΕΣΣΔ προέβαλε, ακριβώς, την αντίθετη θέση γεγονός το οποίο οδήγησε μετά από δώδεκα συνεδριάσεις σε αδιέξοδο. Παράλληλα, η υποστήριξη που παρείχαν οι δυο υπερδυνάμεις στα αντιμαχόμενα στρατόπεδα στο εσωτερικό της Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα να θεωρηθεί το ελληνικό ζήτημα «αντανάκλαση των ευρύτερων προβλημάτων που τις χώριζαν»³⁹³ κάνοντας με τον τρόπο αυτό την επίλυση των ελληνικών προβλημάτων αδύνατη.

Η τρίτη φάση της παρουσίας του ελληνικού προβλήματος στον ΟΗΕ αφορούσε την καταγγελία της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στους βόρειες γείτονες της και υποβλήθηκε στις 3 Δεκεμβρίου του 1946. Στην συζήτηση που ακολούθησε μια εβδομάδα μετά οι ΗΠΑ κατέθεσαν πρόταση ψηφίσματος που αφορούσε την αποστολή επιτροπής ώστε να διαπιστώσει τις ελληνικές αιτιάσεις. Αντίθετα με το παρόμοιο ψήφισμα που είχε παρουσιαστεί στην προηγούμενη περίπτωση, οι σοβιετικοί αποδέχθηκαν την πρόταση, με ορισμένες τροποποιήσεις, γεγονός το οποίο «εξεπληξε τόσο τους έλληνες όσο και τους αμερικάνους παρατηρητές»³⁹⁴.

Η επιτροπή κατέφθασε στην Ελλάδα στις 30 Ιανουαρίου του 1947 και ολοκλήρωσε την αποστολή της στα τέλη Μάιου του ίδιου έτους. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της Διερευνητικής Αποστολής στη χώρα η αμερικανική κυβέρνηση προέβαλε την ανάγκη παραμονής μια «Υποβοηθητικής Ομάδας». Η πρόταση αυτή υπερψηφίστηκε στις 18 Απριλίου μετά την αποχή της ΕΣΣΔ και της Πολωνίας από την διαδικασία. Τα πορίσματα της επιτροπής, όμως διέφεραν μεταξύ τους, μιας και «αντανακλούσαν τη διάσταση» ανάμεσα στις υπερδυνάμεις. Κατά συνέπεια κατά τη διάρκεια της συζήτησης στο Συμβούλιο Ασφαλείας υποβλήθηκαν διαφορετικά ψηφίσματα οδηγώντας ξανά σε αδιέξοδο. Σε αυτό το διάστημα, οι ΗΠΑ που ήδη υποστήριζαν την ελληνική κυβέρνηση, θέλησαν να φέρουν το θέμα στη Γενική Συνέλευση του οργανισμού στην οποία είχαν την πλειοψηφία καθιστώντας κάθε απόπειρα βέτο από την ΕΣΣΔ άκυρη.

Η προσπάθεια αυτή ξεκίνησε δέκα ημέρες μετά την αδιέξοδη συζήτηση στο Συμβούλιο Ασφαλείας και αρθρώθηκε στη βάση της απειλής της ακεραιότητας και της ανεξαρτησίας της Ελλάδας από ενέργειες που αφορούσαν την βοήθεια που παρείχαν τα γειτονικά κράτη στους αντάρτες. Τελικά, στις 21 Οκτωβρίου υπερψηφίστηκε η πρόταση δημιουργίας Ειδικής

³⁹³ Βλ., ο.π., σελ. 498.

³⁹⁴ Βλ., ο.π.

Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια (UNSCOB) η οποία ξεκίνησε τη δράση της στις αρχές Δεκεμβρίου. Στην επιτροπή αυτή δεν συμμετείχαν τα κράτη που είχαν υποστηρίξει τα πορίσματα της μειοψηφίας της προηγούμενης επιτροπής και με τον τρόπο αυτό η UNSCOB «περιόρισε τις ενέργειες της στη βόρεια Ελλάδα, με την εκτεταμένη υποστήριξη»³⁹⁵ των ΗΠΑ. Αυτή η κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα την «ανικανότητα της (επιτροπής) να βοηθήσει στην ομαλοποίηση των σχέσεων»³⁹⁶ ανάμεσα στην Ελλάδα και τους βόρειους γείτονες της.

Αποτέλεσμα της διαδικασίας ήταν το ψήφισμα 193 (III) το οποίο περιελάμβανε και την εισήγηση για την δημιουργία νέας επιτροπής συμφιλίωσης, γεγονός το οποίο αναγνώριζε την αδυναμία της UNESCOB να «εκπληρώσει το συμφιλιωτικό έργο το οποίο είχε αναλάβει». Η πρόταση αυτή είχε προέλθει από τον αυστραλό Υπουργό Εξωτερικών, Herbert V Ewatt ο οποίος διατελούσε και πρόεδρος της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Παράλληλα το νέο πρόβλημα το οποίο είχε ανακύψει με την έξοδο χιλιάδων παιδιών για προστασία εκτός Ελλάδας είχε ως αποτέλεσμα να συμπεριληφθεί στο ψήφισμα και μια ακόμη παράγραφος η οποία «απαιτούσε τον επαναπατρισμό των παιδιών»³⁹⁷. Η επιτροπή ολοκλήρωσε τις εργασίες της χωρίς να πετύχει το στόχο της, προλειαινώντας όμως το «έδαφος για βελτίωση των σχέσεων»³⁹⁸ μεταξύ των βαλκανικών κρατών.

Το ελληνικό ζήτημα επανήλθε ξανά στις εργασίες της Γενικής Συνέλευσης τον Σεπτέμβριο του 1949 όταν και οι συγκρούσεις στην Ελλάδα είχαν εν πολλοίς λήξει. Παρά το γεγονός αυτό η UNSCOB συνέχισε την δράση της στη χώρα μέχρι και το 1954 όταν και «διαλύθηκε μετά από αίτηση της ελληνικής κυβέρνησης»³⁹⁹. Στα χρόνια αυτά οι επιπτώσεις του Εμφυλίου πολέμου συνέχιζαν να απασχολούν τον ΟΗΕ μέσα κυρίως από καταγγελίες της ΕΣΣΔ για τις συνεχιζόμενες εκτελέσεις μελών και στελεχών του ΔΣΕ καθώς και λόγω του ζητήματος του επαναπατρισμού των παιδιών στην Ελλάδα.

Μετά την επισκόπηση αυτή του τρόπου με τον οποίο ο ΟΗΕ χειρίστηκε το ελληνικό ζήτημα, ο Βαγγέλης Κουφουδάκης προσπάθησε να αναδείξει τις συνέπειες που είχε ο ρόλος των Ηνωμένων Εθνών στην πολιτική των ΗΠΑ προς την Ελλάδα.

³⁹⁵ Βλ., ο.π., σελ. 501.

³⁹⁶ Βλ., ο.π., σελ. 502.

³⁹⁷ Βλ., ο.π.

³⁹⁸ Βλ., ο.π., σελ. 503

³⁹⁹ Βλ., ο.π., σελ. 506.

Η είσοδος στον Ψυχρό πόλεμο είχε ως αποτέλεσμα ο οργανισμός να θεωρηθεί ως ένα ακόμη πεδίο «αντιπαράθεσης Ανατολής και Δύσης» και δεδομένης της δυτικής πλειοψηφίας, χρησιμοποιήθηκε έντονα από τις ΗΠΑ, ώστε να δοθεί διεθνές κύρος στις ενέργειες της προς την Ελλάδα. Πράγματι, τα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης συνήθως λειτουργούσαν ως μια «μέθοδος απονομιμοποίησης των ενεργειών... της Σοβιετικής Ένωσης... και των ελλήνων ανταρτών»⁴⁰⁰ (509). Το γεγονός αυτό είχε δυο σημαντικές επιπτώσεις στον ελληνικό εμφύλιο μιας και κάτω από αυτό το πλαίσιο αποκλειόταν κάθε προσπάθεια συμβιβασμού, ενώ ταυτόχρονα «περιόρισαν τις δυνατότητες της αμερικανικής πολιτικής»⁴⁰¹ (509) που την περίοδο εκείνη, αλλά και κατοπινά, είχε αναλάβει να προβάλει την εικόνα μιας και δύναμης που αντιτίθετο στον επεμβατισμό.

Η εμπλοκή του ΟΗΕ έφερε στο προσκήνιο γενικότερα της εικόνα της Ελλάδας η οποία είχε επιβαρυνθεί «μετά από χρόνια πολιτικής ανωμαλίας, δικτατορικών καθεστώτων και του εμφυλίου πολέμου»⁴⁰². Παράλληλα, η στάση της ελληνικής κυβέρνησης απέναντι στα γειτονικά κράτη είχαν αναγκάσει τις ΗΠΑ να αντιμετωπίσουν «το πρόβλημα της συγκράτησης της πολιτικής»⁴⁰³ που ακολουθούσε. Τα δυο αυτά ζητήματα προκαλούσαν αρκετά προβλήματα στο σχεδιασμό της αμερικανικής πολιτικής που κύριο στόχο είχε μεν την συντριβή του αριστερού κινήματος και ταυτόχρονα την διατήρηση ενός κοινοβουλευτικού μανδύα. Η λύση των προβλημάτων ήρθε μόνο μετά τη λήξη του Εμφυλίου όταν η άνοδος στην εξουσία της κυβέρνησης Παπάγου «ανακούφισε τους αμερικανούς σχεδιαστές» και παράλληλα οι «εθνικιστικές βλέψεις» της Ελλάδας κυρίως απέναντι στην Αλβανία⁴⁰⁴.

Ταυτόχρονα, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η μελέτη των αμερικανικών διπλωματικών εγγράφων αποδείκνυαν ότι η αμερικανική εμπλοκή δεν ήταν μια μονομερής ενέργεια, αλλά αντίθετα «πραγματοποιήθηκε με την πλήρη υποστήριξη του ελληνικού κατεστημένου»⁴⁰⁵. Η πολιτική τακτική που χρησιμοποιήθηκε από τους έλληνες πολιτικούς αφορούσε την αύξηση της αμερικανικής βοήθειας και την προσπάθεια αποφυγής των πιέσεων

⁴⁰⁰ Βλ., ο.π., σελ. 509.

⁴⁰¹ Βλ., ο.π.

⁴⁰² Βλ., ο.π., σελ. 511.

⁴⁰³ Βλ., ο.π., σελ. 515.

⁴⁰⁴ Βλ., ο.π.

⁴⁰⁵ Βλ., ο.π., σελ. 516.

μέσα από την «καθυστέρηση, της διαμαρτυρία ή την πλήρη απόρριψη»⁴⁰⁶ τους. Με τον τρόπο αυτό παρά η εμπλοκή των ΗΠΑ στην Ελλάδα δεν δημιουργούσε «εμπιστοσύνη στις σχέσεις των δύο κρατών»⁴⁰⁷.

Παρά το γεγονός αυτό, η πολιτική που ακολούθησαν οι ΗΠΑ απέναντι στο ελληνικό ζήτημα θεωρήθηκε ως επιτυχής, μιας και η κυβερνητική νίκη ήταν ολοκληρωτική, ενώ μετά την εκλογική νίκη του Παπάγου δημιουργήθηκε μια σταθερή κυβέρνηση. Παράλληλα, η χρησιμοποίηση του ΟΗΕ στη διαμάχη είχε ως αποτέλεσμα την διεθνή απομόνωση της σοβιετικής άποψης λόγω της δυτικής πλειοψηφίας στον Οργανισμό.

Ο Lawrence S. Wittner με τη σειρά του, προσπάθησε να αναδείξει τα βασικά στοιχεία της αμερικανικής πολιτικής προς της Ελλάδα, η οποία παρέμεινε κατά τον ομιλητή σταθερή καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Ανάμεσα στους αμερικανούς αξιωματούχους υπήρχε διάσταση απόψεων σχετικά με το πολιτικό μέλλον της Ελλάδας, μιας και ο πρόεδρος Roosevelt είχε υποστηρίξει το βασιλιά σε ενώ το αμερικάνικο Υπουργείο Εξωτερικών, όπως και η SOE, ανησυχούσε ότι η εμμονή στην «επαίσχυντη μοναρχία»⁴⁰⁸ θα μπορούσε να οδηγήσει τη χώρα στη σφαίρα επιρροής των σοβιετικών. Τον ίδιο φόβο μοιραζόταν και το OSS.

Κατά τη διάρκεια της δεκεμβριανής σύγκρουσης οι αμερικάνοι τήρησαν φαινομενικά στάση ουδετερότητας, ενώ, με αφορμή μια δήλωση του Stettinius, υπήρξαν και υπόνοιες περί ασυμφωνίας μεταξύ των δυο συμμαχικών δυνάμεων. Στην πραγματικότητα, όμως, η βρετανική κυβέρνηση στηρίχθηκε από την αμερικανική η οποία και προσέφερε πλοία για την μεταφορά βρετανικών δυνάμεων στην Αθήνα.

Ο θάνατος του Roosevelt, τον Απρίλιο του 1945 και η επακόλουθη εκλογική ήττα του Churchill στις εκλογές τον Ιούλιο του ίδιου έτους οδήγησαν στην ανάδυση φόβων εκ μέρους του MacVeagh, ο οποίος θεωρούσε ότι εάν η Μεγάλη Βρετανία αναλάμβανε μια «πολιτική ιδεαλιστικού φιλελευθερισμού» προς την Ελλάδα και αναγνώριζε το ΕΑΜ ως έναν από τους

⁴⁰⁶ Βλ., ο.π.

⁴⁰⁷ Βλ., ο.π., σελ. 517.

⁴⁰⁸ Βλ. Lawrence Wittner, «Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα», στο Ιατρίδης, ο.π. σελ. 400.

εκφραστές του δημοκρατικού κινήματος, αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα η χώρα να βρεθεί υπό την «de facto... επιρροή» της ΕΣΣΔ⁴⁰⁹.

Παράλληλα οι φόβοι αυτοί είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση της πίεσης για την διεξαγωγή των εκλογών πριν από το δημοψήφισμα για το πολιτειακό, γεγονός το οποίο οδήγησε στην αντίδραση της Αριστεράς αλλά και του Κέντρου που απείλησαν με αποχή. Τελικά οι προσπάθειες αυτές δεν καρποφόρησαν, μιας και μια πιθανή αναβολή των εκλογών γινόταν αντιληπτή από τους αμερικανούς αξιωματούχους, ως μια προσπάθεια ενίσχυσης των δύο πολιτικών χώρων που θα οδηγούσε όμως στην εξυπηρέτηση των σκοπών της Αριστεράς, που δεν ήταν άλλος από την κατάληψη της εξουσίας.

Η εκλογική νίκη της Δεξιάς δεν ικανοποιούσε «απόλυτα» τους σχεδιασμούς των αμερικανών αξιωματούχων αλλά δεν μετέβαλε την ασκούμενη πολιτική προς την Ελλάδα. Παρά το γεγονός ότι το «πρόγραμμα της ελληνικής Δεξιάς» συγκρινόταν με το φασισμό, ο κύριος κίνδυνος κατά τους αμερικανούς παρέμενε ο κομμουνισμός, μιας και η τρομοκρατία που υπήρχε στις χώρες «υπό την αγγλοσαξονική ηγεμονία»⁴¹⁰ ήταν αισθητά μικρότερη από αυτή στις ανατολικές χώρες. Με τον τρόπο αυτό δόθηκε η έγκριση για τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος.

Ένα ακόμη πρόβλημα ήταν και η οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα η οποία κρινόταν απελπιστική, εξαιτίας της άρνησης των ελληνικών κυβερνήσεων για την «λήψη αυστηρών εσωτερικών μεταρρυθμιστικών μέτρων»⁴¹¹. Τα μέτρα αυτά όμως καθυστερούσαν και τον Ιούλιο του 1946 ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης συνάντησε την αντίδραση του Υπουργού των Εξωτερικών ως προς το αίτημα του για οικονομική βοήθεια. Παράλληλα η είσοδος στον Ψυχρό Πόλεμο οδήγησε στην αναβάθμιση της στρατηγικής θέσης της Ελλάδας και της Τουρκίας, γεγονός το οποίο, σε συνδυασμό με τη βρετανική αδυναμία, είχε ως αποτέλεσμα την άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ στην ελληνική περίπτωση.

Την περίοδο εκείνη οι αναλύσεις των αμερικανών αξιωματούχων συνέκλιναν ότι τυχόν απώλεια της Ελλάδας μπορούσε να οδηγήσει στην αποσταθεροποίηση όλου του συστήματος άμυνας της Εγγύς Ανατολής, απέναντι στην επικείμενη σοβιετική προώθηση. Με τον τρόπο αυτό διακοπή της βρετανικής βοήθειας είχε ως αποτέλεσμα τη «σχεδίαση ενός εκτενούς

⁴⁰⁹Βλ., ο.π., σελ. 401.

⁴¹⁰ Βλ., ο.π., σελ. 404.

⁴¹¹ Βλ., ο.π.

αμερικανικού προγράμματος... βοήθειας», το οποίο ενείχε και τις «προϋποθέσεις για κάποιο πολιτικό έλεγχο»⁴¹² στην ελληνική πολιτική σκηνή. Στο πλαίσιο αυτό οι αμερικανοί ανέλαβαν δυναμικό ρόλο στη διαχείριση των πολιτικών εξελίξεων στην Ελλάδα πιέζοντας για τον πλήρη πολιτικό αποκλεισμό της Αριστεράς μέσω της παρουσίας μιας κεντροδεξιάς κυβέρνησης, με την προϋπόθεση ότι η ουσιαστική αρχή θα παρέμενε στα χέρια της δεξιάς παράταξης. Αυτό έγινε επιτευκτό καταρχάς με την απορρόφηση στελεχών και μελών του κόμματος των Φιλελευθέρων και αργότερα με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Η αποτυχία των μέτρων ειρήνευσης και η κλιμάκωση του πολέμου επέφεραν περαιτέρω προβλήματα στον κυβερνητικό συνασπισμό, τόσα ώστε οι αμερικάνοι αναλυτές θεώρησαν ότι ίσως ήταν αναγκαία μια δυναμική λύση στο ελληνικό πρόβλημα με την εγκαθίδρυση μιας εξωκοινοβουλευτικής κυβέρνησης με πρωθυπουργό τον Αλέξανδρο Παπάγο, μιας και μια «ικανή κυβέρνηση στην Ελλάδα» ήταν «πιο σημαντική από τη διατήρηση όλων των παραδοσιακών δημοκρατικών μορφών»⁴¹³. Παρά το γεγονός αυτό η λύση Παπάγου δεν προχώρησε.

Εν κατακλείδι η αμερικανική βοήθεια στην Ελλάδα συνδυάστηκε άμεσα με τις αυθαιρεσίες των ελληνικών κυβερνήσεων, τις οποίες και κατά πλειοψηφία στήριξε, έχοντας πάντα ως στόχο «να περιορίσει τη δύναμη και την επιρροή της... Αριστεράς»⁴¹⁴.

Τον τρόπο με τον οποίο πήρε μέρος η αμερικανική διείσδυση στην Ελλάδα προσπάθησε να αναδείξει και η Αδαμαντία Πόλλις η οποία προσέγγισε το θέμα εξετάζοντας την επέμβαση των ΗΠΑ στα ελληνικά εργατικά σωματεία. Η ομιλήτρια ξεκίνησε την ανάλυση της με την παρατήρηση ότι το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα, αντίθετα με την γενικότερη φύση του ως μοχλό προώθησης κοινών ταξικών συμφερόντων, λειτούργησε στα μεταπολεμικά χρόνια πλήρως ενταγμένο στο παραδοσιακό σύστημα πατρωνίας, μέσω την ανάληψη του ρόλου πελάτη εκ μέρους των ηγεσιών του απέναντι στο κράτος. Αναγνωρίζοντας δε την πολυπλοκότητα του φαινομένου, προσπάθησε να προσεγγίσει την παρατήρηση αυτή μέσα από την ανάλυση του ρόλου των ΗΠΑ στη «δόμηση του μεταπολεμικού ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος»⁴¹⁵.

⁴¹² Βλ., ο.π., σελ. 407.

⁴¹³ Βλ., ο.π., σελ. 409.

⁴¹⁴ Βλ., ο.π., σελ. 411.

⁴¹⁵ Βλ. Αδαμαντία Πόλλις, «Επέμβαση των ΗΠΑ στη ελληνικά εργατικά σωματεία, 1947-1950», στο Ιατρίδης ο.π., σελ. 463.

Η εμπλοκή των αμερικανών στο ελληνικό εργατικό κίνημα ξεκίνησε μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου όταν ξένες εργατικές οργανώσεις προσπάθησαν να «βοηθήσουν στην ανασυγκρότηση του»⁴¹⁶. Η κατάσταση την περίοδο εκείνη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί χαώδης, μιας και δίπλα στα επίσημα όργανα της ΓΣΕΕ που είχαν συνεργαστεί τόσο με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, όσο και με τους κατακτητές, είχε αναδειχθεί μια νέα ηγεσία των εργαζομένων μέσα από τη δράση του ΕΕΑΜ στα χρόνια της Κατοχής. Μετά τη λήξη των Δεκεμβριανών το αριστερό εργατικό κίνημα μέσα από τον ΕΡΓΑΣ πέτυχε την εκλογή του στα όργανα της ΓΣΕΕ με μεγάλη πλειοψηφία. Μετά τις εκλογές, όμως, του 1946 η νεοεκλεγείσα κυβέρνηση Τσαλδάρη εξαπέλυσε κύμα συλλήψεων ενάντια στους αριστερούς συνδικαλιστές, ενώ η Εκτελεστική Επιτροπή της ΓΣΕΕ που είχε αναδειχθεί από το Όγδοο Συνέδριο καταργήθηκε δικαστικά. Οι διώξεις συνεχίστηκαν και κορυφώθηκαν όταν ο ΕΡΓΑΣ διαλύθηκε στα πλαίσια των διατάξεων του Α.Ν. 509/1947. Με τον τρόπο αυτό στην ηγεσία του εργατικού κινήματος βρέθηκαν πρόσωπα τα οποία «ανέλαβαν να αποδυναμώσουν τα αιτήματα των εργατών»⁴¹⁷.

Το γεγονός αυτό φυσικά στην πράξη ακύρωνε τον ρόλο του συνδικαλισμού που κατέληξε να μετατραπεί σε «δίκτυα πατρώνων- πελατών»⁴¹⁸. Σε αυτό το πλαίσιο η δυναμική εμπλοκή των αμερικανών στα ελληνικά πράγματα οδήγησε αρκετούς συνδικαλιστές να αναζητήσουν εκεί το μέσο «για την εκπλήρωση των προσωπικών τους φιλοδοξιών»⁴¹⁹. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της τακτικής αυτής ήταν η περίπτωση του Φώτη Μακρή ο οποίος ξεκίνησε την «καριέρα» του στα χρόνια του Μεταξά, εν συνεχεία πέρασε στις τάξεις του ΕΕΑΜ και μεταπολεμικά συνδέθηκε με την AFL από την οποία λάμβανε και οικονομική ενίσχυση.

Η παρέμβαση και η δραστηριοποίηση ξένων εργατικών σωματείων στην Ελλάδα ξεκίνησε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας όταν μέλη της Ένωσης Εργατικών Συνδικάτων TUC και της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Εργατικών Σωματείων WFTU, προσπάθησαν να συνδράμουν στην ανασυγκρότηση του ελληνικού εργατικού κινήματος και τη λύση των διαφορών στο εσωτερικό του, έχοντας αρχικά καθαρά συμβουλευτικό χαρακτήρα. Μέσα από την δράση τους προσπάθησαν να «συμφιλιώσουν τις διάφορες παρατάξεις» και να δημιουργήσουν τις συνθήκες

⁴¹⁶ Βλ., ο.π., σελ. 467.

⁴¹⁷ Βλ., ο.π., σελ. 470.

⁴¹⁸ Βλ., ο.π.

⁴¹⁹ Βλ., ο.π., σελ. 471.

εκείνες που θα επέτρεπαν την «εκλογή μόνιμων διοικήσεων»⁴²⁰. Τελικά οι εκπρόσωποι των δυο προειρημένων ενώσεων επέτυχαν τη σύναψη συμφωνίας για τη διεξαγωγή εκλογών στις οποίες κυριάρχησε, όπως αναφέραμε και προηγουμένως ο ΕΡΓΑΣ.

Μετά τις εκλογές του 1946 και τη διάλυση της εκτελεστικής επιτροπής της ΓΣΕΕ η κυβέρνηση διόρισε στην ηγεσία της μιας ομάδα ατόμων υπό την ηγεσία του Φώτη Μακρή κάτι το οποίο οδήγησε στην δημιουργία των όρων παρέμβασης των αμερικανών στο ελληνικό εργατικό κίνημα, μήνες πριν την διακήρυξη του Δόγματος Τρούμαν⁴²¹. Η πολιτική που ακολούθησαν οι αμερικάνοι περιελάμβανε δυο αντιθετικούς στόχους. Πρώτον στη δημιουργία ενός εκσυγχρονισμένου και ελεύθερου από κυβερνητικές παρεμβάσεις εργατικού κινήματος και ταυτόχρονα την «προστασία» του από την «κομμουνιστική διείσδυση»⁴²². Με την είσοδο στο Ψυχρό Πόλεμο ο πρώτος στόχος «θυσιάστηκε» προς χάριν του αντικομμουνισμού διότι η αμερικανική εμπλοκή προσέβλεπε στην «πόλωση μεταξύ Αριστεράς και Δεξιάς»⁴²³ κάτι το οποίο οδήγησε και στην κυριαρχία μέσα στο εργατικό κίνημα φατριών τα μέλη των οποίων «αποτελούνταν ουσιαστικά από οπορτουνιστές, δεξιούς και συνεργάτες» του Μεταξά ακόμη και των Γερμανών. Αυτοί οι συνδικαλιστές ηγέτες λειτουργώντας στην ουσία σαν πελάτες της AMAG πέτυχαν να ελέγξουν προσωρινά το εργατικό κίνημα το οποίο άρχισε να ανασυγκροτείται με τη λήξη του Εμφυλίου κάτι το οποίο είχε οδηγήσει τον Irving Brown να αναφέρει ότι το ΚΚΕ είχε αρχίσει να «εισχωρεί στην πολιτική και συνδικαλιστική ζωή της χώρας»⁴²⁴.

Η αμερικανική εμπλοκή στην Ελλάδα δεν περιορίστηκε μόνο στο πεδίο της πολιτικής αλλά αντίθετα αφορούσε και την «οικονομική και διοικητική ζωή» της χώρας. Αυτό συνέβη διότι νομιμοποιήθηκε στο θεσμικό πλαίσιο της Ελλάδας γεγονός το οποίο δημιούργησε μια μοναδική περίπτωση ανάμειξης στα εσωτερικά ενός κυρίαρχου κράτους. Ο Αργύρης Φατούρος παρατηρώντας αυτή την κατάσταση θέλησε μέσα από την ανακοίνωση του να προσεγγίσει το «θεσμικό και νομικό πλαίσιο της αμερικανικής παρέμβασης»⁴²⁵.

⁴²⁰ Βλ., ο.π., σελ. 471.

⁴²¹ Ο Irving Brown της AFL είχε καταφθάσει στην Ελλάδα ήδη από το Φεβρουάριο του 1946.

⁴²² Βλ., ο.π., σελ. 476.

⁴²³ Βλ., ο.π., σελ. 480.

⁴²⁴ Βλ., ο.π., σελ. 482.

⁴²⁵ Βλ. Αργύρης Φατούρος, «Πως κατασκευάζεται ένα επίσημο πλαίσιο διείσδυσης: Οι Ηνωμένες Πολιτείες στην Ελλάδα, 1947-1948», σελ 419.

Η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως αποτέλεσε το σημείο καμπής για τη δυναμική εμπλοκή των ΗΠΑ στις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, διότι στα πλαίσια της συμφωνίας που υπογράφηκε στις 20 Ιουνίου του 1947, «τα κύρια χαρακτηριστικά του νομικού καθεστώτος» της αμερικανικής διείσδυσης στην Ελλάδα είχαν «αποκρυσταλλωθεί πλήρως»⁴²⁶.

Παράλληλα, καθορίστηκε και η άμεση εμπλοκή αμερικανών τεχνικών, μιας και η ελληνική κυβέρνηση θεωρείτο «ανίκανη να επιβάλει» τις απαραίτητες για τους αμερικανικούς σχεδιασμούς μεταρρυθμίσεις. Η δυσπιστία των αμερικανών αξιωματούχων ως προς τις ικανότητες των κυβερνώντων στην Ελλάδα έκανε δε απαραίτητη την χορήγηση της βοήθειας ανά τρίμηνο «υπό τον όρο πρότερης έμπρακτης εφαρμογής μέτρων αυτοβοήθειας»⁴²⁷. Στο προσωπικό της αμερικανικής αποστολής είχαν παραχωρηθεί εκτεταμένα δικαιώματα στα οποία συμπεριλαμβάνονταν εκτελεστικές εξουσίες σε συνδυασμό με την παροχή συμβουλευτικής ακόμη και στη «βοήθεια» με τη μορφή κυρώσεων σε περίπτωση αποτυχιών.

Όπως γίνεται αντιληπτό ο έλεγχος των αμερικανών στη δημόσια οικονομία της Ελλάδας ήταν ασφυκτικός. Στο κείμενο της ομιλίας όμως του αμερικάνου προέδρου που εκφωνήθηκε στο Κογκρέσο δεν «υπάρχει καν ρητή διάταξη για αμερικανικό έλεγχο»⁴²⁸. Το γεγονός αυτό ανάγκασε τον ομιλητή να αναφερθεί στο νομικό πλαίσιο των συμφωνιών και να αναζητήσει εκεί τον τρόπο με τον οποίο έγινε επιτευκτή η διείσδυση.

Η άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ στην ελληνική περίπτωση ξεκίνησε μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Αμερικάνοι αξιωματούχοι είχαν συμμετάσχει στις αποστολές επιτήρησης των εκλογών και του δημοψηφίσματος για το πολιτειακό, ενώ στα τέλη του έτους άρχισε να γίνεται αντιληπτό ότι «όταν η Βρετανία δεν θα μπορούσε πια να συνεχίσει τη βοήθεια... το έργο αυτό θα το αναλάμβαναν οι Ηνωμένες Πολιτείες»⁴²⁹. Με τον τρόπο αυτό στις αρχές του επόμενου χρόνου είχε φτάσει στην Ελλάδα η Αμερικανική Αποστολή με προϊστάμενο τον Paul A. Porter η οποία στόχο είχε να καταδείξει τα μέτρα εκείνα που θα οδηγούσαν στην ανάκαμψη της οικονομίας.

⁴²⁶ Βλ., ο.π., σελ. 424.

⁴²⁷ Βλ., ο.π., σελ. 425.

⁴²⁸ Βλ., ο.π., σελ. 427.

⁴²⁹ Βλ., ο.π., σελ. 423.

Με τον τρόπο αυτό την ανακοίνωση για τη λήξη της βρετανικής βοήθειας στις 21 Φεβρουαρίου του 1947 ακολούθησε «πυρετώδης δραστηριότητα» στο εσωτερικό της αμερικανικής κυβέρνησης που γνωστοποίησε στην πρεσβεία της Ελλάδας την απόφαση της μια εβδομάδα μετά. Λίγες ημέρες μετά ο πρόεδρος Τρούμαν διακήρυξε το νομοσχέδιο που ψηφίστηκε από τα δυο σώματα του Κογκρέσο και στη συνέχεια υπογράφηκε στις 22 Μαΐου. Την υπερψήφιση του νομοσχεδίου, ακολούθησε διακοίνωση της ελληνικής κυβέρνησης στην οποία αναφέρονταν τα «σχέδια οικονομικής ανασυγκρότησης» καθώς και «πολλαπλές διαβεβαιώσεις»⁴³⁰ για τη χρήση της βοήθειας.

Η συμφωνία μεταξύ των δυο χωρών υπογράφηκε λίγες ημέρες μετά και αποτελούνταν από δυο κείμενα, τη «βασική διμερή συμφωνία» αλλά και τη διακοίνωση της ελληνική κυβέρνησης, η οποία όπως και αυτή της 3^{ης} Μαρτίου είχαν συνταχθεί στο Υπουργείο Εξωτερικών και λάμβανε υπόψη τα συμπεράσματα της Αποστολής Porter «τόσο ως προς τα οικονομικά μέτρα όσο και ως προς το ρόλο των ΗΠΑ»⁴³¹. Μέσα από αυτά τα δυο κείμενα τα οποία καθόρισαν τα όρια και τα όργανα του ελέγχου της βοήθειας, τα οποία ήταν και μονόπλευρα, μιας και «όλες οι αποφάσεις σχετικά με την εκτέλεση της συμφωνίας» ακόμη και η διακοπή της βρίσκονταν «στη δικαιοδοσία της αμερικανικής κυβέρνησης»⁴³². Ο έλεγχος της συμφωνίας γινόταν με την αποστολή αμερικάνων αξιωματούχων που καταλάμβαναν σημαντικές κυβερνητικές θέσεις, με τον καθιέρωση της παροχής βοήθειας ανά τρίμηνο και με τη συνεχή απειλή διακοπής της βοήθειας αν η Ελλάδα δεν κατόρθωνε να «εφαρμόσει τους πολλούς και αόριστους... όρους»⁴³³.

Το επόμενο σημείο το οποίο προσπάθησε να προσεγγίσει ο ομιλητής αφορούσε τον τρόπο με τον οποίο οι «υπεύθυνοι αμερικανοί εκπρόσωποι αντιλαμβάνονταν τις δικαιοδοσίες» που τους είχαν παραχωρηθεί από τις συμφωνίες. Στα επίσημα αμερικανικά κείμενα τα κύρια ζητήματα που εξετάστηκαν αφορούσαν πρώτον τον «καταμερισμό των αρμοδιοτήτων»⁴³⁴ μεταξύ του πρέσβη MacVeagh και του υπεύθυνου για το πρόγραμμα βοήθειας Dwight P. Griswold, καθώς και ο τρόπος προσέγγισης της ελληνικής κυβέρνησης.

⁴³⁰ Βλ., ο.π.

⁴³¹ Βλ., ο.π., σελ. 428.

⁴³² Βλ., ο.π., σελ. 431.

⁴³³ Βλ., ο.π.

⁴³⁴ Βλ., ο.π., σελ. 432.

Οι σχέσεις μεταξύ του πρέσβη και του κυβερνήτη της Νεμπράσκα που είχε διοριστεί υπεύθυνος της AMAG στις 5 Ιουνίου του 1947 δεν ήταν ανέφελες, μιας και ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσε ο Griswold απέναντι στους Έλληνες αξιωματούχους καθώς και το εύρος των αρμοδιοτήτων του, δημιουργούσε προβλήματα στον MacVeagh, ο οποίος μάλιστα απομακρύνθηκε από τη θέση του. Παρά το γεγονός αυτό η σημασία της διαμάχης μεταξύ των αμερικάνων αξιωματούχων δεν αφορούσε την άσκηση πίεσης προς τις ελληνικές αρχές, αλλά τον βαθμό τους.

Πέραν του νομικού πλαισίου που προέκυπτε από τις συμφωνίες που είχαν υπογραφεί, ένα ακόμη μέσο που έκανε δυνατή τη διείσδυση των ΗΠΑ στην Ελλάδα αφορούσε την ελληνική νομοθεσία. Συνεπώς, αυτό ήταν και το επόμενο σημείο στο οποίο αναφέρθηκε ο Φατούρος γιατί η «αυτοεπιβαλλόμενη διείσδυση»⁴³⁵ ήταν αυτή που επέτρεψε τελικά την «τοποθέτηση Αμερικανών σε ανώτατες θέσεις» στο κρατικό μηχανισμό της Ελλάδας και παράλληλα «εξασφάλισε εκτεταμένα νομικά προνόμια και ασυλία» στο αμερικανικό προσωπικό. Τα προνόμια που παραχωρήθηκαν στα μέλη της AMAG ήταν τα «ίδια... που απολάμβαναν»⁴³⁶ τα μέλη των διπλωματικών αποστολών. Σε αυτά περιλαμβάνονταν την πλήρη απαλλαγή από τη φορολόγηση, από τον έλεγχο συναλλάγματος, ενώ καθιέρωνε και την ετεροδικία. Η απαλλαγή των μελών της Αποστολής από την ελληνική δικαιοσύνη είχε συνέπειες στο ελληνικό δικαστικό σύστημα και «αποτέλεσε αντικείμενο διαμάχης» για αρκετά χρόνια. Τα προνόμια αυτά είχαν παραχωρηθεί αρχικά με ειδικό νομοθετικό διάταγμα (Ν.Δ. 694/1948) και διευρύνθηκαν τα επόμενα χρόνια σε «κάθε είδους αμερικανική δραστηριότητα στη χώρα»⁴³⁷.

Από την ανάλυση αυτή του επίσημου πλαισίου διείσδυσης των ΗΠΑ στην Ελλάδα μπορούμε να συμπεράνουμε καταρχάς ότι ο πλήρης έλεγχος της οικονομικής ζωής στη χώρα βρισκόταν στα χέρια της AMAG. Επιπλέον αντίθετα με τη συνηθισμένη αντίδραση κάθε εξαρτώμενης χώρας, η Ελλάδα παρείχε την απόλυτη συνεργασία της, γεγονός το οποίο αποτυπώνεται στο χαρακτήρα τόσο των συμφωνιών, όσο και του νομοθετικού έργου⁴³⁸. Το προκύπτον ερώτημα τέλος αυτής της ανάλυσης αφορούσε τη διερεύνηση του λόγου της

⁴³⁵ Βλ., ο.π., σελ. 434.

⁴³⁶ Βλ., ο.π.

⁴³⁷ Βλ., ο.π., σελ. 439.

⁴³⁸ Χαρακτηριστικά η τουρκική κυβέρνηση είχε θέσει αντιρρήσεις ως προς την παραχώρηση του ελέγχου της χώρας στους αμερικάνους. Γεγονός το οποίο ανάγκασε τον πρέσβη των ΗΠΑ να αναφωνήσει ότι «η Ελλάδα είναι μια τελείως διαφορετική περίπτωση». Βλ. ο.π. υποσημείωση 101, σελ 458.

«ενεργητικής συμμετοχής» του ελληνικού αστικού κόσμου απέναντι στις απαιτήσεις της κυβέρνησης των ΗΠΑ. Ο ομιλητής απέδωσε τη στάση αυτή στην αποτυχία των Ελλήνων πολιτικών οι οποίοι θεωρούσαν εαυτόν «δεξιοτέχνη στο ρόλο του ραδιούργου υφιστάμενου» και θεώρησαν ότι η «παθητική αδράνεια (και η) αναβλητικότητα»⁴³⁹, θα μπορούσαν να οδηγήσουν στα επιθυμητά αποτελέσματα. Αυτή φυσικά ήταν μια πρώτη απόπειρα ερμηνείας αυτού του αξιοπερίεργου φαινομένου κάτι το οποίο αναγνώρισε και ο ομιλητής.

Την επόμενη ημέρα, Κυριακή 12 Νοεμβρίου, το συμπόσιο ολοκληρώθηκε με μια συζήτηση γύρω από τη σημασία που είχε η δεκαετία του 1940 στην εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, ο Γιάννης Ο. Ιατρίδης, ο C. M. Woodhouse και ο Νίκος Σβορώνος. Δυστυχώς η έκδοση του συλλογικού τόμου δεν περιέλαβε την συζήτηση. Έλλειψη η οποία οφειλόταν «στα στενά περιθώρια χρόνου και στο κόστος της δακτυλογράφησης».

Ο τόμος αυτός, ο οποίος όπως είδαμε αποτύπωνε σε μεγάλο ποσοστό το επίπεδο της έρευνας εκείνη την εποχή, κυκλοφόρησε στην Ελλάδα το 1984 από την *Ιστορική Βιβλιοθήκη* των εκδόσεων *Θεμέλιο* και γνώρισε στη συνέχεια αρκετές επανεκδόσεις. Όμως παρά τον πλούτο των τεκμηρίων που έφερε στην επιφάνεια, δεν μπορούσε να εξηγήσει ορισμένα βασικά προβλήματα της εξεταζόμενης περιόδου. Το κυριότερο εκ των οποίων ήταν η πολιτική του ΚΚΕ στην πορεία προς τον Εμφύλιο. Η αδυναμία αυτή, η οποία οφειλόταν κατά κύριο λόγο στην έλλειψη στοιχείων ήταν αυτή που άλλωστε οδήγησε τον Γιάννη Ιατρίδη να αναφέρει ότι «μόνο εικασίες μπορούν να γίνουν για τις αιτίες»⁴⁴⁰ της στάσης του ΚΚΕ. Τα ερωτήματα που προέκυπταν από αυτή την αδυναμία κλήθηκε να απαντήσει η επόμενη έρευνα που θα μας απασχολήσει, η οποία αφορά την έρευνα του Φίλιππου Ηλιού.

⁴³⁹ Βλ., ο.π., σελ. 446.

⁴⁴⁰ Βλ. Ιατρίδης, ο.π., σελ. 351.

ΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΑΥΓΗ

Την 1^η Δεκεμβρίου του 1979, ανακοινώθηκε στο πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Αυγή* το αφιέρωμα για τον Εμφύλιο με τίτλο: «Το ΚΚΕ εσωτερικού ανοίγει τα αρχεία του στην ιστορική έρευνα»⁴⁴¹. Σύμφωνα με τον επιμελητή του αφιερώματος, στόχος της δημοσίευσης των αρχείων ήταν «η αποκάλυψη της αλήθειας για την πιο δραματική περίοδο της νεοελληνικής ιστορίας»⁴⁴².

Ο Φίλιππος Ηλιού παρατηρούσε ότι στα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης οι δημοσιεύσεις που αναφέρονταν στον Εμφύλιο, αφορούσαν κυρίως ζητήματα «δικαιολόγησης παλαιότερων και μεταγενέστερων πολιτικών προσανατολισμών» και αντιμετώπιζαν το ίδιο το γεγονός «με αρκετή αδιαφορία». Με αυτά τα λόγια, ο Ηλιού αναδείκνυε τη βαθύτατη ανάγκη που υπήρχε την περίοδο εκείνη για μια αλλαγή στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπιζόταν η περίοδος του Εμφυλίου πολέμου. Παρατηρούσε επίσης ότι υπήρχε η «ανάγκη να γίνουν προσεγγίσεις απαλλαγμένες από εμπάθειες και προκαταλήψεις... στηριγμένες στη γνώση των πηγών»⁴⁴³.

Μέσα από αυτές τις παρατηρήσεις αυτές δόθηκαν και οι κύριες κατευθύνσεις και στοχεύσεις της έρευνας που παρουσιάστηκε. Στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε ίσως να εντοπίσουμε μια προσπάθεια εκ μέρους της ελληνικής Αριστεράς να αλλάξει την κυρίαρχη οπτική πάνω στον Εμφύλιο. Ταυτόχρονα, όμως, παρατηρούμε και μια βαθύτατη μεταβολή στον τρόπο με τον οποίο η Αριστερά, ένα μέρος της τουλάχιστον, αντιλαμβανόταν το ρόλο της επιστημονικής έρευνας. Συνεπώς για να κατανοήσουμε καλύτερα τη σημασία τόσο του αφιερώματος όσο και αυτής της μετάβασης, θα πρέπει να αναφερθούμε, έστω επιδερμικά, καταρχάς στην ιδιαίτερη διαδρομή του Αρχείου του ΚΚΕ και στη συνέχεια στη σχέση της κομμουνιστικής Αριστεράς με την ιστοριογραφία.

⁴⁴¹ *Αυγή*, 1^η Δεκεμβρίου 1979, σελ 1.

⁴⁴² ο.π.

⁴⁴³ ο.π.

ΔΙΑΔΡΟΜΕΣ ΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Από την εποχή της πρώτης συγκρότησης του αρχείου του ΚΚΕ, μια πολιτική πρακτική που ευθυγραμμιζόταν άμεσα με την παράδοση του σοσιαλιστικού και κομμουνιστικού κινήματος, εμφανίστηκαν δυσκολίες. Η έντονη κρατική καταστολή καθιστούσε την εύρυθμη λειτουργία του αρχείου πρακτικά αδύνατη. Μια συνήθης τακτική της Ασφάλειας ήταν η αφαίρεση και η χρήση τεκμηρίων που έθεταν τη διατήρηση του κομματικού απορρήτου σε κίνδυνο. Η τακτική αυτή επέφερε αρκετά πλήγματα στο κόμμα, το οποίο λειτουργούσε άλλωστε σε «ημιπαράνομη» κατάσταση⁴⁴⁴, ανάγκασε την ηγεσία να προσανατολιστεί στη μόνη «μη παρακινδυνευμένη επιλογή»⁴⁴⁵ δηλαδή τη σταδιακή εξαγωγή του αρχειακού υλικού στη Μόσχα. Το υλικό που συγκεντρωνόταν ήταν ελλιπές, διότι στα χρόνια που ακολούθησαν στη δεκαετία του 1930, υπήρξαν συνεχείς επιχειρήσεις της Ασφάλειας που οδηγούσαν στην κατάσχεση και την καταστροφή του υλικού. Παρόλα αυτά, ανάμεσα στα χρόνια 1934-1936, ένας μεγάλος όγκος από αρχεία μεταφέρθηκαν μέσω θαλάσσης στη Σοβιετική Ένωση.

Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζε το ΚΚΕ και κατά συνέπεια το αρχείο του, συνεχίστηκαν και μάλιστα εντάθηκαν στα επόμενα χρόνια. Μερικούς μήνες μετά την επιβολή της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου κατασχέθηκε το σύνολο του αρχειακού υλικού που βρισκόταν στην Ελλάδα μετά από επιχείρηση της Ασφάλειας. Ανάμεσα στα διάφορα έγγραφα που είχαν κατασχεθεί από τις υπηρεσίες ασφαλείας του καθεστώτος, είχαν βρεθεί καταστάσεις με ονόματα μελών και οδηγίες για τη μεταξύ τους επικοινωνία. Η εξέλιξη αυτή επέφερε μεταξύ άλλων και ένα σημαντικό πρακτικό πλήγμα στο μηχανισμό του ΚΚΕ, με την ταυτόχρονη σύλληψη περίπου 300 στελεχών και μελών του κόμματος.

⁴⁴⁴ Η ροπή του ελληνικού κράτους προς τον αντικομμουνισμό που καταλήγει, στα χρόνια του μεσοπολέμου, στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, μπορεί να θεωρηθεί ότι ξεκινά επίσημα μετά την πτώση της κυβέρνησης του Αλέξανδρου Παπαναστασίου όταν ο Κονδύλης επανέφερε σε δράση τα παρακρατικά δίκτυα που δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Μακεδονίας ήδη από την εποχή των Βαλκανικών πολέμων με σκοπό την αντιμετώπιση της Αριστεράς. Όμως, μετά την αποτυχία αυτής της προσπάθειας που έγινε φανερή στην Καβάλα όπου τα μέλη οργανώσεων που είχαν συσταθεί από τον Κονδύλη και παρουσιάζονταν ως «εργάτες της Β' Διεθνούς» (Δάγκας, 2003: 144) ενώθηκαν με τους κομμουνιστές, το κράτος αναγκάστηκε να παρέμβει ώστε να περιορίσει και θεσμικά την Αριστερά. Αφορμή της έναρξης των διώξεων στάθηκε το μακεδονικό και η «προδοτική» στάση του ΚΚΕ. Λίγα χρόνια μετά ο δικτάτορας στρατηγός Θεόδωρος Πάγκαλος ενέτεινε τις διώξεις και κατόρθωσε να διασπάσει την ΓΣΕΕ με την εκδίωξη των κομμουνιστικών στελεχών της, που ίδρυσαν την ΕΓΣΕΕ. Το σημαντικότερο όμως πλήγμα ενάντια στο κομμουνιστικό κίνημα όμως επέφερε η νομοθέτηση του «ιδιώνυμου αδικήματος» από την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, το 1929. Μέσω αυτού του νομοθετήματος έγινε δυνατή η διάλυση της ΕΓΣΕΕ καθώς και η φυλάκιση περίπου 3.000 χιλιάδων ατόμων μεταξύ 1929 και 1937. Ο αριθμός των ατόμων που αντιμετώπισαν ελαφρότερες διώξεις ήταν κατά πολύ μεγαλύτερος.

⁴⁴⁵ Δάγκας Αλέξανδρος, Λεοντιάδης Γιώργος, *Το κομματικό αρχείο. Διαδρομές, εμπλοκές, Το «Αρχείο του ΚΚΕ εσωτερικού» και η αντιδικία του ΚΚΕ με τους επαγγελματίες ιστορικούς*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2009, σελ. 69.

Η αλματώδης αύξηση της επιρροής του ΚΚΕ στην ελληνική κοινωνία την περίοδο της Κατοχής και της Εθνικής Αντίστασης είχε ως αποτέλεσμα την παραγωγή μεγάλου όγκου αρχειακού υλικού, μέρος του οποίου είχε αρχίσει να μεταφέρεται μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας στις νεοϊδρυθείσες Λαϊκές Δημοκρατίες. Η μεταφορά των αρχειακών τεκμηρίων του ΚΚΕ συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου, ενώ με την αποχώρηση του Δημοκρατικού Στρατού, το σύνολο του κομματικού αρχείου της περιόδου βρισκόταν πλέον σε μια σειρά από σοσιαλιστικές χώρες⁴⁴⁶.

Στην υπερορία, το 1953, ιδρύθηκε η Υπηρεσία Αρχείων της ΚΕ του ΚΚΕ, αποστολή της οποίας ήταν η συγκέντρωση και η ταξινόμηση του υλικού και η αρχειακή εξυπηρέτηση της Κεντρικής Επιτροπής και των διαφόρων τμημάτων της. Το τμήμα του αρχείου που μεταφέρθηκε στη πόλη Sibiu περιείχε μέρη του αρχείου της προηγούμενης περιόδου αλλά και τα νέα προσκτήματα που προέρχονταν από υλικά της Κεντρικής Επιτροπής που έδρευε στο Βουκουρέστι, ενώ έγγραφα από την κομματική οργάνωση του εσωτερικού συνέχιζαν να καταφθάνουν.

Τρία χρόνια μετά το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ και την απαρχή της «αποσταλινοποίησης», το 1959, ιδρύθηκε ο Τομέας Ιστορίας του Τμήματος Διαφώτισης επικεφαλής του οποίου τέθηκε ο Θεόδωρος Παπαπαναγιώτου⁴⁴⁷. Αμέσως μετά τη δημιουργία του τομέα θεωρήθηκε επιτακτική ανάγκη η σύνδεση μεταξύ των αρχείων που βρίσκονταν στη Ρουμανία και αυτών της προπολεμικής περιόδου, κάτι το οποίο δεν κατέστη δυνατό, μιας και η σύνδεση των αρχείων επιτεύχθηκε «πλήρως, αλλά μόνο... δι' αλληλογραφίας»⁴⁴⁸.

⁴⁴⁶ Στη Ανατολική Γερμανία είχε μεταφερθεί το κομμάτι του αρχείου που αφορούσε τους ατομικούς φακέλους των μελών του κόμματος, ενώ στη πόλη Σίμπιου της Ρουμανίας έγγραφα του ΕΛΑΣ και του Δημοκρατικού Στρατού τα οποία τέθηκαν στην αρμοδιότητα της Υπηρεσίας Αρχείων της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ.

⁴⁴⁷ Ο Θεόδωρος Παπαπαναγιώτου (Αλέκος) γεννήθηκε το 1921 στη Βουλγαρία. Το 1924, η οικογένειά του εγκαταστάθηκε στο Τρίλοφο Ημαθίας. Στα χρόνια της Κατοχής πήρε μέρος στην Αντίσταση ενώ κατά την περίοδο του Εμφυλίου εντάχθηκε στο ΔΣΕ μέσα από τον οποίο έδρασε στην Βόρειο Ελλάδα. Στην υπερορία σπούδασε αρχικά στην ανώτατη σχολή του ΚΚΣΕ και το 1959 τοποθετήθηκε υπεύθυνος του Αρχείου. Στην Διάσπαση ακολούθησε τα στελέχη που διαγράφησαν στο ΚΚΕ Εσωτερικού. Το 1970, εγκαταστάθηκε στα Σκόπια στα πλαίσια της μεταφοράς του Αρχείου όπου και παρέμεινε μέχρι το 1988. Στην Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας απασχολήθηκε στο Ινστιτούτο Εθνικής Ιστορίας. Αποτέλεσε ιδρυτικό μέλος των ΑΣΚΙ καθώς και μέλος του πρώτου διοικητικού τους συμβουλίου. Πέθανε το 1993 στη Θεσσαλονίκη.

⁴⁴⁸ Βλ. Ηλιού Φίλιππος, «Κλειστά Αρχεία, η μαρτυρία του Αλέκου Παπαπαναγιώτου» στο Ματθαίου Άννα-Μπουρνάζος Στρατής-Πολέμη Πόπη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορία και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Αθήνα, Πόλις, 2007, σελ. 406.

Μετά την τοποθέτηση του στη θέση του υπεύθυνου, ο Παπαπαναγιώτου άρχισε να εργάζεται με «παραδειγματική μεθοδικότητα»⁴⁴⁹ για την ταξινόμηση και την αξιοποίηση των αρχείων. Μέσα από την έρευνα του τομέα δημοσιεύθηκαν σημαντικές εκδόσεις για την περίοδο της Αντίστασης, που συναντήσαμε προηγουμένως, όπως το βιβλίο *Στ' άρματα! Στ' άρματα!, το χρονικό της Εθνικής Αντίστασης* και το *Δοκίμιο ιστορίας της Εθνικής Αντίστασης*.

Την ίδια περίοδο, άρχισαν να έρχονται στην επιφάνεια προβλήματα τα οποία σχετίζονταν με τη χρήση του αρχείου από την ιστορική έρευνα και αφορούσαν κυρίως τη φοβία που είχε αναπτυχθεί μέσα στο κόμμα ως προς την χρήση των αρχείων. Μέχρι τότε το αρχείο είχε χρησιμοποιηθεί με τέτοιο τρόπο ώστε προκαλούσε την πεποίθηση ότι κάποια τεκμήρια θα ήταν καλύτερο να μείνουν μακριά από την δημοσιότητα. Ο Αλέκος Παπαπαναγιώτου είχε αναφέρει ότι το αρχείο πολύ συχνά χρησίμευε για την «παραγωγή 'υποθέσεων' και το μαζικό 'φακέλωμα' των στελεχών και των μελών του ΚΚΕ»⁴⁵⁰.

Στη διαμάχη που ξέσπασε μετά τη δημοσίευση του *Δοκιμίου*, υπήρξε και παρέμβαση από το ΚΚΣΕ, η επωδός του οποίου ήταν, σύμφωνα με τον Παπαπαναγιώτου, ότι «το παρατραβήξατε με το σκάλισμα. Σταματείστε»⁴⁵¹. Αυτή η παρέμβαση αναδεικνύει και μια ακόμη πτυχή του ζητήματος, στην οποία θα πρέπει να αναφερθούμε και που αφορά τη σχέση της κομμουνιστικής Αριστεράς με την ιστοριογραφία αλλά και τις επιστήμες γενικότερα.

ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΡΙΣΤΕΡΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Από τις αρχές του εικοστού αιώνα είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στους κόλπους της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας η πεποίθηση ότι ο μαρξισμός δεν αποτελεί απλά ένα επιστημονικό εργαλείο κατανόησης του κόσμου αλλά ταυτόχρονα και μια κλήση σε κοινωνική δράση που στόχο έχει την ανατροπή του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής. Μετά την επιτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης, η πεποίθηση αυτή άρχισε να φέρει την «εμφανή σφραγίδα μιας πατρίδας σοσιαλιστικής, της Σοβιετικής Ένωσης»⁴⁵². Το γεγονός αυτό είχε ιδιαίτερη σημασία γιατί στις μέσα στις ιδιαίτερες συνθήκες της μεσοπολεμικής Σοβιετικής

⁴⁴⁹ Βλ., Ηλιού, ο.π. σελ. 402.

⁴⁵⁰ Βλ., ό.π. σελ. 406.

⁴⁵¹ Βλ., ό.π. σελ. 407.

⁴⁵² Βλ. Ηλιού Φίλιππος, «Η υπέρβαση της στρατευμένης ιστοριογραφίας, στο Ματθαίου, ό.π.. σελ 243.

Ένωσης η πεποίθηση αυτή άρχισε να μετασχηματίζεται και να μορφοποιείται σε μια έννοια με διαφορετική σημασία από την αρχική⁴⁵³.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920, είχε πλέον σχηματοποιηθεί στη θεώρηση ότι «κάθε έρευνα... πρέπει να υπηρετεί τις σκοπιμότητες και τις ανάγκες της συγκεκριμένης φάσης που διέρχονται τα κατά τύπους επαναστατικά κινήματα και να τα εξυπηρετεί»⁴⁵⁴. Μέσα σε αυτό το περιβάλλον η ίδια η έννοια της επιστημονικής αντικειμενικότητας αναγόταν σε «αστική ασθένεια»⁴⁵⁵.

Η θεώρηση αυτή έφτασε στην Ελλάδα μέσα από στελέχη του κομμουνιστικού κόμματος που είχαν μεταβεί στην ΕΣΣΔ, όπως τον Ορφέα Πετρανό σπουδαστή της ΚΟΥΤΒ στα χρόνια του Μεσοπολέμου⁴⁵⁶. Συνεπώς, αναλύσεις που εμφάνιζαν αντιθέσεις ή διαφοροποιήσεις από τη «μαχόμενη σοσιαλιστική πρωτοπορία» καταγγέλλονταν, μιας και σε αυτό το πλαίσιο η επιστήμη είχε νόημα μόνο όταν εξυπηρετούσε τις εκάστοτε πολιτικές επιλογές της ηγεσίας. Η κυριαρχία αυτής της αντίληψης συνεχίστηκε στα χρόνια που ακολούθησαν και είχε σταθεί αφορμή για την περιθωριοποίηση και το στιγματισμό αριστερών διανοουμένων.

Συνέπεια της κυριαρχίας αυτής της αντίληψης ήταν οι διαδρομές των αναλύσεων να εμφανίζουν πολλές φορές την εικόνα ενός «τρελού εκκρεμούς», μιας και αρκετά συχνά οι αναλύσεις βρίσκονταν σε ευθεία αντιδιαστολή με τις προηγούμενες, λόγω της αλλαγής των συγκυριών. Απέναντι σε αυτή την κατάσταση άρχισε να δημιουργείται σε ορισμένους αριστερούς ιστορικούς η αναγκαιότητα της σύνδεσης της ιστοριογραφικής έρευνας με τις «πραγματικότητες» της μελετώμενης περιόδου. Η μετάβαση αυτή, η οποία πολλές φορές μπορεί να φαίνεται ότι συνέβη ξαφνικά, έχει, στην πραγματικότητα, μια μακρά διαδρομή η οποία παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον.

⁴⁵³ Για τα στάδια μετασχηματισμού, βλ. Φίλιππος Ηλιού, Η υπέρβαση της στρατευμένης ιστοριογραφίας, ο.π. σελ 243-244.

⁴⁵⁴ Βλ. ό.π. σελ. 244.

⁴⁵⁵ Αναφορικά με την κυριαρχία αυτής της αντίληψης θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ότι το 1951, ο ποιητής Θεοδόσης Πιερίδης μέλος του ΚΚΕ στο Παρίσι είχε στείλει στην έδρα του κόμματος, στο Βουκουρέστι, μια έκθεση στην οποία αναφερόταν στον ιστορικό Νίκο Σβορώνο. Σε αυτή την έκθεση είχε αναφέρει μεταξύ άλλων, «επιρρεασμένος από τις αστικές θεωρίες περί δήθεν ‘αντικειμενικότητας’ της ιστορικής επιστήμης, κάμνει δουλειά ιστοριοδίφη παρά ιστορικού», βλ. ο.π. σελ. 247.

⁴⁵⁶ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, Η ιστορία και οι ιστοριογραφίες του ελληνικού κομμουνισμού», στο Ματθαίου ό.π., σελ 227.

Από αυτή τη σύντομη χρονολόγηση της διαδρομής του αρχείου του ΚΚΕ μπορούμε να ξεχωρίσουμε τα εξής σημεία. Αρχικά την πολυδιάσπαση του αρχειακού υλικού του κόμματος αρκετά χρόνια πριν την Διάσπαση και εν συνεχεία τα φοβικά σύνδρομα που είχαν αναπτυχθεί ως προς την χρήση του, τα οποία συνδέονται αφενός με τη διαδρομή του ΚΚΕ στην ελληνική πολιτική σκηνή και αφετέρου με την αντίληψη που περιγράψαμε παραπάνω. Η ανάδειξη αυτών των στοιχείων, ιδιαίτερα των δυο τελευταίων θεωρούμε ότι είναι αναγκαία ώστε να κατανοήσουμε στη συνέχεια τη σημασία του αφιέρωματος στην *Αυγή*. Απομένει να δούμε λοιπόν πως το αρχειακό υλικό συνδέθηκε τελικά με αυτή τη νέα αντίληψη, τις βασικές κατευθύνσεις της οποίας περιγράψαμε παραπάνω και της οποίας ως κατάληξη τοποθετούμε στο παρόν κείμενο το αφιέρωμα στην *Αυγή*. Για να καταστεί όμως αυτό δυνατό θα πρέπει να επιστρέψουμε στον Αλέκο Παπαπαναγιώτου, στη δουλειά του στο αρχείο καθώς και στις εξελίξεις στο εσωτερικό του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος.

Το Φεβρουάριο του 1968 πήρε μέρος η 12^η Ολομέλεια του ΚΚΕ στη Βουδαπέστη της Ουγγαρίας. Σε αυτή την Ολομέλεια, τα χρονίζοντα προβλήματα στο εσωτερικό του κόμματος, τα οποία είχαν αρχίσει να δημιουργούνται ήδη από την εποχή του Εμφυλίου, ήρθαν στην επιφάνεια με δραματικό τρόπο. Τέσσερα μέλη του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής διαγράφησαν από το καθοδηγητικό σώμα. Μέσα στις επόμενες ημέρες, η Διάσπαση του κόμματος βάθυνε μετά την ανακοίνωση των διαγραφθέντων που έγινε μέσω του Ραδιοσταθμού του κόμματος η *Φωνή της Αλήθειας*.

Ένα από τα παρελκόμενα της Διάσπασης ήταν και ο διαχωρισμός του αρχείου που βρισκόταν στην πόλη Sibiu της Ρουμανίας. Στις 19 Μαρτίου, ομάδα στελεχών του κόμματος, η οποία είχε ταχθεί με τους διαγραφθέντες υπό την καθοδήγηση του Σταύρου Καρρά απέσπασε ένα σημαντικό τμήμα του αρχείου από το κτήριο στο οποίο φυλασσόταν, το οποίο και μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι.

Μέσα από τις διεργασίες που συντελέστηκαν και με την δημιουργία δυο κομμάτων, τα οποία βρίσκονταν σε συνεχή σύγκρουση για την πρωτοκαθεδρία στο χώρο της ελληνικής κομμουνιστικής Αριστεράς, το τμήμα του αρχείου που μεταφέρθηκε στο Βουκουρέστι μετατράπηκε σε Αρχείο του ΚΚΕ Εσωτερικού. Η εξέλιξη αυτή ήταν καταλυτική για τη συνέχεια, διότι ήταν αυτή που σε μεγάλο βαθμό, επέτρεψε τη σύνδεση της νέας αντίληψης γύρω

από την ιστορική έρευνα που περιγράψαμε παραπάνω με το καθ' αυτό αντικείμενο της, δηλαδή τη μελέτη των αρχειακών τεκμηρίων.

Αυτό συνέβη, διότι το ΚΚΕ Εσωτερικού εμφάνιζε δυο χαρακτηριστικά τα οποία επέτρεψαν την εξέλιξη αυτή. Αρχικά στην παρουσία στο εσωτερικό του κόμματος ιστορικών οι οποίοι διαπνέονταν από αυτή τη νέα αντίληψη που περιγράψαμε παραπάνω, μιας και οι σπουδές τους είχαν γίνει στη Δυτική Ευρώπη και εν συνεχεία στην ιδιαίτερη πολιτική κουλτούρα που αναπτύχθηκε μέσα στα πλαίσια του ανανεωτικού κομμουνιστικού κόμματος και που ήταν αυτή που τελικά επέτρεψε να γίνει πραγματικότητα η έρευνα που περιγράφουμε στο κείμενο αυτό⁴⁵⁷.

Μετά από ενέργειες της καθοδήγησης του ΚΚΕ Εσωτερικού και κατόπιν συνεννόησης τόσο με την Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας όσο και με την Ένωση Κομμουνιστών Μακεδονίας, το τμήμα του Αρχείου που είχε αποσπαστεί μεταφέρθηκε σταδιακά στα Σκόπια μαζί με τον υπεύθυνο του.

Σύντομα έγινε κατανοητή η αναγκαιότητα της σύνδεσης του Αρχείου με επιστήμονες ιστορικούς. Πιο συγκεκριμένα, οι δυσκολίες που συναντήθηκαν στην έκδοση ειδικού τεύχους της *Κομμουνιστικής Επιθεώρησης*⁴⁵⁸, με θέμα την Εθνική Αντίσταση, έκαναν απαραίτητη τη συνδρομή επαγγελματιών ιστορικών. Με τον τρόπο αυτό η «ομάδα των δυτικών επιστημόνων», η οποία αποτελούνταν από μια σειρά στελεχών του κόμματος που διατελούσαν παράλληλα και επιστήμονες ιστορικοί, όπως ο Φίλιππος Ηλιού και ο Νίκος Σβορώνος και άλλων ήρθαν σε επαφή με το Αρχείο.

Στα μεταπολιτευτικά χρόνια, στην Επιτροπή Ιστορίας του ΚΚΕ Εσωτερικού, υπό την «σύντομη αλλά καθοριστική» προεδρία του Νίκου Σβορώνου ξεκίνησε μια προσπάθεια για τη «διαμόρφωση των όρων που θα καθιστούσαν τα τεκμήρια της ιστορίας [...] προσβάσιμα στους ερευνητές»⁴⁵⁹. Στα πλαίσια αυτής της προσπάθειας ζητήθηκε από τον Αλέκο Παπαπαναγιώτου η αποστολή εγγράφων προς αξιοποίηση. Ο υπεύθυνος του αρχείου ανταποκρίθηκε ετοιμάζοντας ένα ικανό όγκο τεκμηρίων τα οποία και απέστειλε στην Αθήνα. Σε αυτά τα τεκμήρια, τα οποία

⁴⁵⁷ Δεν θα πρέπει να θεωρήσουμε όμως ότι αυτή η μετάβαση έγινε εύκολα δεκτή μέσα στους μηχανισμούς του ΚΚΕ Εσωτερικού, μιας και η προσπάθεια της Επιτροπής Ιστορίας συνάντησε αρκετές δυσκολίες στο εσωτερικό του κόμματος. Ο Φίλιππος Ηλιού είχε αναφέρει ότι ακόμη και «το 1979 οι δυσκολίες εξακολουθούσαν να είναι μεγάλες», βλ. Ηλιού Φίλιππος, «Τα κομμουνιστικά αρχεία και η ιστορική έρευνα», στο Ματθαίου ο.π. σελ. 389.

⁴⁵⁸ Η *Κομμουνιστική Επιθεώρηση* αποτελούσε το θεωρητικό όργανο του ΚΚΕ Εσωτερικού κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας. Δεν θα πρέπει να συγχέεται με το ομώνυμο μεταπολιτευτικό έντυπο το οποίο συνδέεται με το ΚΚΕ.

⁴⁵⁹ Ηλιού Φίλιππος, «Ανοικτά αρχεία», στο Ματθαίου ο.π. σελ 389.

έφτασαν με τη μορφή ενός «τρίτομου κατάστιχου»⁴⁶⁰, βασίστηκε ο Φίλιππος Ηλιού για την επιμέλεια του αφιερώματος⁴⁶¹.

Τα τεκμήρια που δημοσιεύθηκαν αφορούσαν την επικοινωνία μεταξύ των μελών της ηγεσίας του ΚΚΕ με κορυφαία στελέχη του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, όπως για παράδειγμα τα τηλεγραφήματα μεταξύ του ΓΓ του ΚΚΕ με τον Γκεόργκι Δημητρώφ και τον Γιόζεφ Μπρόζ Τίτο, ηγέτες των κομμουνιστικών κομμάτων της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας αντίστοιχα. Επιπλέον δημοσιεύθηκαν απόρρητες εκθέσεις του ΚΚΕ προς την σοβιετική ηγεσία και έγγραφα από συσκέψεις της ηγεσίας με ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη του «ελληνικού προβλήματος». Χαρακτηριστικά, αναφέρουμε την περίπτωση της μυστικής έκθεσης από την Τρίτη Ολομέλεια του 1946 στην οποία αποφασίστηκε η κλιμάκωση του πολέμου μέσα από το σχέδιο «Λίμνες».

Θα πρέπει να σημειωθεί στο σημείο αυτό, ότι η χρήση του αρχείου του ΚΚΕ παρουσίαζε ορισμένες δυσκολίες τις οποίες επισημαίνει και ο επιμελητής. Οι δυσκολίες αυτές οφείλονταν στις διάφορες ελλείψεις και ασυνέχειες που παρουσίαζε το αρχείο μετά τις διαδρομές που είχε ακολουθήσει έως τότε. Οι ελλείψεις αυτές είχαν ως αποτέλεσμα να αναγκαστεί να αναφέρει χαρακτηριστικά ο Φίλιππος Ηλιού: «το αρχείο δεν καλύπτει με συνέχεια και σε όλους τους τομείς την περίοδο του Εμφυλίου. Άλλα γεγονότα μένουν στη σκιά, άλλα εμφανίζονται με πληρότητα»⁴⁶².

Παρόλα αυτά ο όγκος και η ποιότητα των τεκμηρίων ήταν αρκετά ώστε ο επιμελητής να κατορθώσει να χαράξει ορισμένες προβληματικές πάνω στο ζήτημα του Εμφυλίου πολέμου καθώς και να παρουσιάσει μια εξαιρετικά σημαντική πτυχή του, αυτή των σχέσεων του ΚΚΕ με τα «αδελφά κόμματα» στα πρώτα στάδια του πολέμου. Η ανάδειξη αυτής της πτυχής είχε ιδιαίτερη σημασία, μιας και κατέρριπτε επί τη βάση αντικειμενικών στοιχείων τη θεώρηση περί συντεταγμένης επίθεσης του «κομμουνισμού» ενάντια στην Ελλάδα.

⁴⁶⁰ Βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Ο ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος, η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2005, σελ. 8.

⁴⁶¹ Στο βιβλίο των Δάγκα- Λεωντιάδη, *Το κομματικό αρχείο. Διαδρομές, εμπλοκές: Το «Αρχείο του ΚΚΕ εσωτερικού» και η αντιδικία του ΚΚΕ με τους επαγγελματίες ιστορικούς* παρατηρούμε τη μομφή προς τον Φίλιππο Ηλιού ότι, ουσιαστικά, καρπώθηκε την έρευνα του Αλέκου Παπαπαναγιώτου. Τείνουμε να θεωρούμε, όμως, ότι ο ισχυρισμός δεν είναι βάσιμος, διότι ο κύριος λόγος που προβάλλεται για τη δημοσίευση της έρευνας με το όνομα του Ηλιού οφείλεται στο γεγονός ότι ο Παπαπαναγιώτου «ήταν περιφρουρούμενο στέλεχος» (Δάγκα, Λεωντιάδης ο.π. σελ. 399), ζήτημα το οποίο όμως δεν φαίνεται να απασχολεί τον Παπαπαναγιώτου όταν δημοσιεύει τον πέμπτο τόμο των επίσημων κειμένων του ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Δικτατορίας.

⁴⁶² *Αυγή*, 2 Δεκεμβρίου 1979, σελ. 5.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ

Τα ντοκουμέντα τα οποία είδαν το φως της δημοσιότητας αφορούσαν όπως παρατηρήσαμε την πορεία των γεγονότων που οδήγησαν στην έναρξη και την κλιμάκωση του Εμφυλίου πολέμου. Τη μεταστροφή δηλαδή από την χρήση μεθόδων αυτοάμυνας, στον ένοπλο αγώνα σε συνδυασμό με νόμιμες μορφές πάλης και τέλος την μετακίνηση όλου του βάρους του αγώνα στον αντάρτικο πόλεμο.

Από τα στοιχεία που εξάγονται από το πρώτο μέρος του αφιερώματος μπορούμε να εντοπίσουμε την προσπάθεια του ΚΚΕ να βρει μια απάντηση απέναντι στην τρομοκρατία που είχε ενσκήψει στην Ελλάδα μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Απέναντι σε αυτή την κατάσταση η ηγεσία του κομμουνιστικού κόμματος αναζητούσε συμμάχους για την ενίσχυση, αφενός, του ενόπλου αγώνα και ταυτόχρονα στην προσπάθεια εξεύρεσης μιας πολιτικής λύσης για την αποφυγή του εμφυλίου.

Σε αυτά τα πρώτα στάδια της σύγκρουσης, η έξοδος στελεχών του κόμματος στο εξωτερικό με σκοπό την εξεύρεση βοήθειας συνδυαζόταν με προσπάθειες για την εύρεση ειρηνικής διεξόδου μέσω την ανακήρυξης της Ελλάδας ως ουδέτερης χώρας κάτω από την εγγύηση των Μεγάλων Δυνάμεων⁴⁶³. Τελικά η κίνηση αυτή δεν είχε αποτέλεσμα, ενώ ταυτόχρονα οι σύμμαχοι του ΚΚΕ συμβούλευαν την ηγεσία του να μην δώσει «μεγάλη έκταση (στον) ένοπλο αγώνα»⁴⁶⁴ στα βουνά αλλά αντίθετα να προφυλάξει τα στελέχη του και τη σύνδεση του με τις μάζες μέσω του μαζικού πολιτικού αγώνα στις πόλεις.

Μέσα από εκθέσεις της ηγεσίας του ΚΚΕ προς το ΚΚΣΕ καθώς και προς τους ηγέτες των κομμουνιστικών κομμάτων της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας μπορούμε να παρατηρήσουμε αφενός την προσπάθεια για εξεύρεση πολιτικής άρσης του αδιεξόδου με παράλληλη άσκηση πίεσης μέσω του ένοπλου αγώνα. Η ηγεσία του κόμματος αντιλαμβανόταν εκείνη την περίοδο ότι η έναρξη και η κλιμάκωση του αγώνα εξαρτιόταν τόσο από τις «εσωτερικές συνθήκες αλλά και από τις διεθνείς»⁴⁶⁵.

Μέσα στους επόμενους μήνες και μετά την αρνητική απάντηση των σοβιετικών ως προς το αίτημα του ΕΑΜ για ουδετεροποίηση της χώρας, το ΚΚΕ μετέβαλε τη στρατηγική του,

⁴⁶³Βλ., *Αυγή*, 2 Δεκεμβρίου 1979, σελ. 5.

⁴⁶⁴ Βλ., *Αυγή*, 7 Δεκεμβρίου 1979, σελ. 3.

⁴⁶⁵ Βλ., ό.π.

θεωρώντας ότι το βάρος του αγώνα θα έπρεπε να μετακινηθεί στο αντάρτικο. Η εξέλιξη αυτή συνδέεται και με την προσπάθεια εξόδου του Νίκου Ζαχαριάδη και του Γιώργη Σιάντου στο εξωτερικό. Τελικά, η έξοδος του Σιάντου δεν πραγματοποιήθηκε λόγω του θανάτου του από καρδιακό νόσημα⁴⁶⁶.

Η έξοδος του Γενικού Γραμματέα του κόμματος τους πρώτους μήνες του 1947 έγινε τελικά και συνέπεσε με την αύξηση της βοήθειας προς το Δημοκρατικό Στρατό. Την περίοδο αυτή συντελέστηκε και η μεταβολή της στρατηγικής από μέρους του ΚΚΕ την οποία περιγράψαμε παραπάνω.

Ταυτόχρονα η σημαντική αύξηση των εφοδίων προς τις αντάρτικες μονάδες είχε οδηγήσει την ηγεσία να θεωρήσει ότι παρουσιάζονταν οι αντικειμενικές συνθήκες για την «απελευθέρωση της βόρειας Ελλάδας», την κατάληψη της Θεσσαλονίκης και «ίσως σε μια οριστική νίκη και επικράτηση σε όλη τη χώρα».

Όμως, όπως σημειώνει και ο Φίλιππος Ηλιού, οι ευνοϊκές συνθήκες που παρουσιάζονταν εξαρτιόνταν άμεσα από το μέγεθος και τη συχνότητα της υλικής βοήθειας από τις ανατολικές χώρες. Μια τέτοια ανάλυση δεν λάμβανε υπόψη της ούτε την αποφασιστικότητα των συμμάχων της κυβερνητικής πλευράς ούτε και τις δυνάμεις που μπορούσαν να διαθέσουν, ώστε να επιβάλλουν τη θέληση τους.

Η κίνηση αυτή θεωρήθηκε λανθασμένη από τον επιμελητή του αφιερώματος, μια κριτική η οποία φαίνεται να επιβεβαιώνεται μιας και η μεταστροφή στον ένοπλο αγώνα είχε τα ακριβώς αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Μέσα στους επόμενους μήνες η αδυναμία εκ μέρους της Μεγάλης Βρετανίας ως προς την κάλυψη των αυτοκρατορικών της υποχρεώσεων στην Ελλάδα και τη Τουρκία οδήγησε στην άμεση εμπλοκή των ΗΠΑ στον ελληνικό Εμφύλιο, γεγονός το οποίο οδήγησε τελικά στην κλιμάκωση του πολέμου. Επιπλέον οι δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού παρά τις επιτυχίες τους σε καμία περίπτωση δεν έφτασαν τους προβλεπόμενους αριθμούς.

⁴⁶⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Φίλιππος Ηλιού στη σειρά των ραδιοτηλεγραφημάτων που ανταλλάχθηκαν εκείνη την περίοδο εντόπιζε και τις υποψίες του Ζαχαριάδη απέναντι στο πρόσωπο του Σιάντου, υποψίες οι οποίες μετά τη λήξη του Εμφυλίου μετατράπηκαν σε κατηγορίες περί προδοσίας. Βλ. *Αυγή*, 8 Δεκεμβρίου 1979, σελ. 3.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1947 μετά από τις συναντήσεις που είχε ο Νίκος Ζαχαριάδης με τον στρατάρχη Τίτο⁴⁶⁷ και κατόπιν με κορυφαία στελέχη της σοβιετικής ηγεσίας (Μολότοφ-Ζνάνοφ) η στρατηγική του ΚΚΕ αλλάζει και μορφοποιείται στην Τρίτη Ολομέλεια που πήρε μέρος στις 11-12 Σεπτεμβρίου 1947. Κατά τη διάρκεια της σύσκεψης η στρατηγική αυτή πήρε την «τελική μορφή και θα υπογραφτεί»⁴⁶⁸. Μέσα από το σχέδιο «Λίμνες» το κομμουνιστικό κόμμα θεώρησε ότι οι συνθήκες για τη δημιουργία μιας ελεύθερης περιοχής με κέντρο τη Θεσσαλονίκη είχαν πλέον ωριμάσει. Επιπλέον, μέσα στο σχέδιο χαράσσονταν και οι βασικές στρατιωτικές προϋποθέσεις η δημιουργία των οποίων ήταν βασική για την πραγμάτωση του σχεδίου την άνοιξη του 1948. Τα προβλήματα της βοήθειας προς το Δημοκρατικό Στρατό πολύ σύντομα έγιναν αντιληπτά, διότι μόλις ένα μηνά μετά την έγκριση του σχεδίου «Λίμνες», οι μαχητές του ΔΣΕ αντιμετώπιζαν ήδη έντονες ελλείψεις στον εξοπλισμό.

Την ίδια περίοδο η προσπάθεια επίτευξης των βασικών προϋποθέσεων είχε ξεκινήσει. Η καθυστέρηση όμως στην πραγματοποίηση τους διαπιστώθηκε στο πρώτο απολογισμό που έγινε δυο μήνες μετά την ανακήρυξη του σχεδίου. Βασικά προβλήματα ήταν η «επικίνδυνη καθυστέρηση» στις πόλεις, η αδυναμία εξεύρεση στρατηγικών εφεδρειών και τέλος οι ελλείψεις στον εξοπλισμό. Εν αναμονή της άνοιξης του 1948, περίοδο στην οποία το κύριο μέρος του σχεδίου θα τίθετο σε εφαρμογή, το ΚΚΕ προσπαθούσε να λύσει το πρόβλημα μέσω της αύξησης της βοήθειας από τις ανατολικές χώρες.

Παράλληλα τον Δεκέμβριο του 1947 ο ραδιοφωνικός σταθμός της Ελεύθερης Ελλάδας είχε ανακοινώσει την ίδρυση της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης». Η ενέργεια αυτή αρχικά αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό και είχε δημιουργηθεί η εντύπωση ότι στο κυβερνητικό στρατόπεδο είχε επικρατήσει «παραζάλη». Πολύ γρήγορα, όμως, οι αδυναμίες που περιγράψαμε παραπάνω είχαν ως αποτέλεσμα την αποτυχία του σχεδίου «Λίμνες». Με τον τρόπο αυτό, η ανακήρυξη της ΠΔΚ έμεινε χωρίς αντίκρισμα, αφού καμία σοσιαλιστική χώρα προέβη στην αναγνώριση της, ενώ ταυτόχρονα προκάλεσε την αύξηση της πίεσης από την κυβερνητική παράταξη.

Στις προσπάθειες για αναγνώριση της προσωρινής κυβέρνησης σταματάει και το αφιέρωμα στην *Αυγή*. Ο Φίλιππος Ηλιού είχε τη θέληση να συνεχιστεί το αφιέρωμα μέχρι και το

⁴⁶⁷ *Αυγή*, 11 Δεκεμβρίου 1979, σελ. 3.

⁴⁶⁸ *Αυγή*, 1 Ιανουαρίου 1980, σελ. 5.

τέλος του πολέμου, αυτό όμως δεν κατέστη δυνατό. Η έρευνα τελικά έμεινε ανολοκλήρωτη μέχρι και το θάνατο του συγγραφέα⁴⁶⁹.

⁴⁶⁹ Τελικά, έστω και ανολοκλήρωτη, η έρευνα εκδόθηκε το 2005 από τις εκδόσεις *Θεμέλιο* με τη φροντίδα της Άννας Ματθαίου, του Στρατή Μπουρνάζου και της Πόπης Πολέμη.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας ολοκληρώσει την ανάλυση των πρώτων επιστημονικών μελετών πάνω στη δεκαετία του 1940, όπως αυτή αποτυπώθηκε στα δυο επιστημονικά συνέδρια που μας απασχόλησαν καθώς και στην έρευνα του Φίλιππου Ηλιού στην Αυγή, πρέπει να επιστρέψουμε στις αρχικές μας παρατηρήσεις και να προσπαθήσουμε να απαντήσουμε τα ερωτήματα που τέθηκαν στην εισαγωγή του κειμένου μας.

Μέσα από την πορεία του κειμένου είχαμε τη δυνατότητα αρχικά να έρθουμε σε επαφή με τις κυρίαρχες αντιλήψεις περί του Εμφυλίου πολέμου, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί τη στιγμή της λήξης του, καθώς και να ακολουθήσουμε τις πορείες τους στην ελληνική κοινωνία μέχρι και την πτώση της δικτατορίας, το 1974. Μέσα από αυτή την πορεία, καταδείξαμε το περιβάλλον εκείνο το οποίο εξανάγκαζε την ηττημένη Αριστερά να σιωπά μπροστά στην απόλυτη κυριαρχία της νικηφόρου παράταξης. Ταυτόχρονα, είδαμε και τις αντιφάσεις στο στρατόπεδο των νικητών, τις αντιφάσεις της ιδεολογίας της εθνικοφροσύνης, που ήρθαν στην επιφάνεια μέσα από την αντίδραση στον εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας. Αντίδραση που κατέληξε στο πραξικόπημα των απριλιανών.

Στη συνέχεια, αναλύοντας το περιβάλλον στο οποίο δημιουργήθηκαν οι πρώτες επιστημονικές έρευνες μπορέσαμε να δείξουμε τον τρόπο με τον οποίο η ίδια η ύπαρξη της δικτατορίας, έστρεψε τους νέους επιστήμονες στη μελέτη της «ταραγμένης δεκαετίας», μιας και εκεί εντοπιζόταν η ρίζα της ανώμαλης κατάστασης. Μέσα από την αρχειακή έρευνα που κάναμε, ανεπαρκή είναι η αλήθεια, πάνω στη δράση της Ένωσης Ελλήνων Πανεπιστημιακών Δυτικής Ευρώπης, μπορέσαμε επίσης να παρατηρήσουμε ορισμένα από τα στοιχεία που συνθέταν έναν από τους μηχανισμούς μέσα από τον οποίο οι ερευνητές της περιόδου οργανώθηκαν και έφεραν στην επιφάνεια τα πορίσματα των εργασιών τους.

Εντοπίσαμε, ακόμη, και τη σημασία του ρόλου του Νίκο Σβορώνου σε αυτή την εξέλιξη. Όπως είδαμε ο Σβορώνος ήταν εκείνος που έδωσε κατεύθυνση και προσέφερε το απαιτούμενο θεωρητικό βάθος σε πλείστες έρευνες. Κάτι το οποίο επέτυχε προσφέροντας κατευθύνσεις, προκαλώντας ερωτήματα και όχι δίνοντας ορμήνιες και προκατασκευασμένα σχήματα. Αυτό το σημείο φυσικά είναι ένα ζήτημα το οποίο χρήζει περαιτέρω μελέτης αλλά θεωρούμε ασφαλές να κρίνουμε ότι αυτή η προσπάθεια και επιτυχία, θα πρέπει να προστεθεί στην ήδη πλούσια

προσφορά αυτού του «επιστήμονα- πολίτη»⁴⁷⁰ στην ιστοριογραφία αλλά και στην ελληνική κοινωνία.

Επιπλέον, μέσα από την ανάλυση των ερευνών και την παράταξη τους εντοπίσαμε μια κοινή συνισταμένη. Όλες ενείχαν το στοιχείο απάντησης του τρόπου με τον οποίο η ελληνική κοινωνία έφτασε στον Εμφύλιο πόλεμο, κάτι το οποίο εξηγεί και τον λόγο για τον οποίο επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε στο κείμενο μας και έρευνες οι οποίες απασχολούνται με άλλα ζητήματα. Με τον τρόπο αυτό, είχαμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε έρευνες οι οποίες προσπάθησαν να εξηγήσουν πως ξεκίνησε η Αντίσταση ενάντια στους κατακτητές, ως κάτι αυτογενές και αυθόρμητο. Εν συνεχεία, πως τα στελέχη του ΚΚΕ που είχαν δραπετεύσει από τις φυλακές κατάφεραν να οργανώσουν το αντιστασιακό αυτό συναίσθημα και να το μετουσιώσουν σε πολιτική δράση. Παρατηρήσαμε επίσης και τους λόγους για τους οποίους το πρόγραμμα του ΕΑΜ έγινε αποδεκτό από την ελληνική κοινωνία, επαναφέροντας στο προσκήνιο τα κοινωνικά αιτήματα του μεσοπολέμου και ταυτόχρονα προβάλλοντας και εφαρμόζοντας ένα προωθημένο κοινωνικό πρόγραμμα.

Παράλληλα, είδαμε την αντίδραση του παλαιού αστικού κόσμου απέναντι σε αυτή την προοπτική της πλήρους εξαφάνισής του. Κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει αφενός λόγω της στάσης του απέναντι στην δικτατορία του Μεταξά καθώς και λόγω της συμμετοχής του στον αντιστασιακό αγώνα μόνο μετά την αλματώδη ανάπτυξη του ΕΑΜ και εξαιτίας της φοβίας που προκάλεσε αυτή η εξέλιξη μέσα στην ελληνική αστική τάξη. Όμως, παρατηρήσαμε ότι τα αίτια της στάσης αυτής ήταν βαθύτερα. Είδαμε ότι οι αστικοί κομματικοί σχηματισμοί δεν είχαν καταφέρει να αποκτήσουν οργάνωση και βάση, το κατάφεραν άλλωστε πολύ αργότερα, και με τον τρόπο αυτό είχαν απολέσει τη δυναμική κυριαρχίας τους πάνω στην ελληνική κοινωνία. Κατάσταση η οποία οφειλόταν, όπως είδαμε, με τη σειρά της σε βαθύτερα οικονομικά αίτια. Παρατηρήσαμε επίσης, πως αυτή η συγκυρία έστρεψε την ελληνική αστική τάξη να ευθυγραμμίσει τα συμφέροντα της στη στήριξη εξωτερικών δυνάμεων, είτε προσδεόμενη στην πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας, είτε στηριζόμενη στα πλέον αντιδραστικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας.

⁴⁷⁰ Βλ.: Νίκος Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2007, σελ. 10.

Είχαμε ακόμη την ευκαιρία να δούμε ότι η Κατοχή μετέβαλε τη σύνθεση της άρχουσας τάξης, διότι σε αυτή εισήλθαν άτομα τα οποία είχαν όφειλαν την οικονομική τους ευμάρεια στις πλέον δραματικές στιγμές της νεοελληνικής κοινωνίας. Γεγονός το οποίο συντηρητικοποίησε ακόμη περισσότερο την ελληνική πολιτική σκηνή μεταπολεμικά. Κατάσταση η οποία οδήγησε και στο ξέσπασμα της τρομοκρατική δράσης κατά του εαμικού κόσμου και που σημαδεύτηκε από την παλινόρθωση της Δεξιάς παράταξης, μετά τις εξαιρετικά αμφιλεγόμενες εκλογικές διαδικασίες του 1946.

Ακόμη, μέσα από τις μελέτες που αφορούσαν την είσοδο στον ψυχροπολεμικό κόσμο είχαμε την ευκαιρία να παρατηρήσουμε μια ακόμη κοινή συνισταμένη. Για την περίπτωση της Ελλάδας, η είσοδος σε αυτή την ψύχωση που ταλάνισε τον μεταπολεμικό κόσμο, συνέβη ήδη μεσούντος του πολέμου. Η σημασία που είχε αποκτήσει η Ελλάδα στους στρατηγικούς σχεδιασμούς, αρχικά της Μεγάλης Βρετανίας, ήταν αυτή που οδήγησε στην όξυνση των εμφύλιων παθών, μιας και η ελληνική αστική τάξη βρήκε στους Βρετανούς τη διέξοδο που αναζητούσε από το πρόβλημα που έθετε η ύπαρξη του ΕΑΜ. Αντίθετα η ΕΣΣΔ, από τα τεκμήρια που ήλθαν στην επιφάνεια, έδειξε μάλλον περιορισμένο ενδιαφέρον απέναντι στην ελληνική περίπτωση. Στάση την οποία διατήρησε καθ' όλη την εξεταζόμενη περίοδο.

Παράλληλα, είδαμε και έρευνες οι οποίες επέδειξαν την σκαιότητα με την οποία αντιμετωπίστηκε η ελληνική κοινωνία στους σχεδιασμούς αυτούς. Παρατηρώντας για παράδειγμα βρετανικές υπηρεσίες να έρχονται σε διένεξη μεταξύ τους για τις τύχες ενός κατεχόμενου αλλά κυρίαρχου κράτους και εντοπίζοντας το χαρακτήρα και τις πρακτικές της αμερικανικής διείσδυσης στην Ελλάδα.

Ακόμη μπορούσαμε να παρατηρήσουμε και τον τρόπο με τον οποίο η ηγεσία του ΚΚΕ, αντιμέτωπη με αυτή την κατάσταση, προσπάθησε αρχικά να κινηθεί στα πλαίσια του αστικού συστήματος κάτι το οποίο δεν κατέστη δυνατό εξαιτίας της μαζικότητας της βίας που διαπερνούσε κάθετα την ελληνική κοινωνία. Είδαμε ακόμη την προσπάθεια, από πλευράς ΚΚΕ για την ανεύρεση συμμάχων και βοήθειας από τις σοσιαλιστικές χώρες και εντοπίσαμε ότι η βοήθεια αυτή ήταν ανεπαρκής, σε αντίθεση με την αποφασιστικότητα που επέδειξε η αμερικανική κυβέρνηση. Μέσα από τα τεκμήρια που έφερε στην επιφάνεια ο Φίλιππος Ηλιού μπορούσαμε να εντοπίσουμε μάλιστα και τον τρόπο με τον οποίο η αρχική προσφυγή στην μαζική αυτοάμυνα μεταβλήθηκε, κάτω από το βάρος της ασκούμενης πίεσης, σε ένα αντάρτικο στρατό,

σκοπός του οποίου σταδιακά απέβη η τελική αναμέτρηση. Αυτή η πορεία έγινε με τέτοιο τρόπο, ώστε μπορούμε να κρίνουμε με σχετική ασφάλεια ότι ο Εμφύλιος πόλεμος δεν ξεκίνησε παρά μόνον όταν ο σκοπός του ΔΣΕ έγινε η πλήρης επικράτηση επί του αντιπάλου του. Και αυτό συνέβη του πρώτους μήνες του 1947.

Τέλος, μέσα από την ανάλυση των ερευνών είδαμε και τον τρόπο με τον οποίο ο Εμφύλιος επέδρασε στις δομές της ελληνικής κοινωνίας θεμελιώνοντας το καθεστώς εξαίρεσης που κυριάρχησε το επόμενο μισό του αιώνα και που αποτέλεσε την «πηγή του κακού» που εντόπιζαν αρκετοί από τους νέους αυτούς επιστήμονες.

Κατά συνέπεια, μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι αυτό το οποίο επέτυχαν οι έρευνες ήταν η παροχή ενός συνεκτικού και τεκμηριωμένου σχήματος της πορείας προς τον Εμφύλιο πόλεμο, παρά το γεγονός ότι λίγα μόνο πράγματα μάθαμε για τον ίδιο τον πόλεμο. Παράλληλα, το σχήμα αντίληψης της εξέλιξης της ελληνικής κοινωνίας δεν αποτελούσε έργο ενός επιστήμονα ή μιας ομάδας επιστημόνων αλλά αντίθετα δημιουργήθηκε και μέσα από τις έρευνες ανθρώπων που δεν είχαν καμία σχέση με την μνημονική παράδοση της ελληνικής αριστεράς. Ακόμη, παρατηρούμε ότι το σχήμα αυτό ήρθε να απαντήσει και στις δυο πρωταρχικές αντιλήψεις περί Εμφυλίου, αποδομώντας πλέον επί τη βάση αδιαμφισβήτητων στοιχείων την ακραία αντικομμουνιστική αντίληψη που είχε απονομιμοποιηθεί ήδη από τις ιλαρότητες της δικτατορίας, διαφέροντας ταυτόχρονα αρκετά και από τον τρόπο αντίληψης της Αριστεράς για το ίδιο γεγονός. Μπορούμε συνεπώς να κρίνουμε με ασφάλεια πλέον ότι δεν υπήρξε κάποια προσπάθεια εκ μέρους της ελληνικής αριστεράς να αλλάξει υποβολιμαία τον τρόπο αντίληψης της δεκαετία του 1940. Η βαρύτητα των τεκμηρίων ήταν, άλλωστε, τέτοια που καθιστούσε μια τέτοια προσπάθεια άχρηστη.

Ας επιστρέψουμε τώρα στο αρχικό μας ερώτημα. Στην εισαγωγή μας εντοπίσαμε διαφοροποιήσεις μέσα στην επιστημονική κοινότητα σχετικά με τον Εμφύλιο πόλεμο και αναρωτηθήκαμε για τον λόγο ύπαρξής τους. Επιλέγοντας να μελετήσουμε τις έρευνες εκείνες οι οποίες έχουν καταγγελλθεί ως ιδεολογικοποιημένες και να εστιάσουμε την προσοχή μας σε μια αντιδικτατορική οργάνωση που περιείχε αρκετούς αριστερούς επιστήμονες, είδαμε ότι αυτές παρέχουν ένα σχήμα εξήγησης της πορείας προς τον Εμφύλιο, το οποίο τα καινούργια στοιχεία που έχουν έρθει στην επιφάνεια τα τελευταία χρόνια δεν έχουν την δυναμική μεταβολής του.

Κατά συνέπεια, η εμμονή σε σχήματα τα οποία έχουν ήδη αποδομηθεί από τα τεκμήρια των ερευνών που μελετήσαμε, μας είναι τουλάχιστον ακατανόητη.

ΠΗΓΕΣ

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

ΑΣΚΙ: Αρχείο Φώτη Αποστολόπουλου, κουτί 2.

ΑΣΚΙ: Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 102.

ΕΜΙΑΝ: Συλλογή Γιάνη Γιανουλόπουλου, V Αντιδικτατορικά, φ 61.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντωνίου Γιώργος, Μαραντζίδης Νίκος (επιμ), *Η εποχή της σύγχυσης, η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Εστία, Αθήνα, 2008.

Αλιβιζάτος Νίκος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, (1922-1974), Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1978.

Δημητρίου Πάνος (επιμ), *Η Διάσπαση του ΚΚΕ*, Πολιτικά προβλήματα, Αθήνα, 1975.

Δάγκας Αλέξανδρος, Λεοντιάδης Γιώργος, *Το κομματικό αρχείο. Διαδρομές, εμπλοκές, Το «Αρχείου του ΚΚΕ εσωτερικού» και η αντιδικία του ΚΚΕ με τους επαγγελματίες ιστορικούς*, Επίκεντρο, Αθήνα, 2009.

Δάγκας Αλέξανδρος, «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ελληνικό τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνους», στο: Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του εικοστού αιώνα, τ. Β2, 1922-1940 Ο Μεσοπόλεμος*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003.

Δρούλια Λουκία, Κουτσοπανάγου Γιούλα (επιμ), *Εγκυκλοπαίδεια του ελληνικού Τύπου 1784 – 1974*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα, 2008.

Ελεφάντης Άγγελος, «Προσλήψεις του Εμφυλίου πολέμου μετά τον Εμφύλιο, στο *Μας πήραν την Αθήνα... Ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της Ιστορίας 1941-1950*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2003.

Ζαχαριάδης Νίκος, «Γιατί βγαίνει ο ‘Δημοκρατικός Στρατός’», ΔΣΕ, τχ. 1, Γενάρης 1948

Ζαχαριάδης Νίκος, «Διάσταση ανάμεσα στην πολιτική και τη δράση μας», ΔΣΕ τχ. 2 Φλεβάρης 1948.

Ηλιού Φίλιππος, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, η εμπλοκή του ΚΚΕ*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2004.

Ηλιού Φίλιππος, «Η υπέρβαση της στρατευμένης ιστοριογραφίας», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007.

Ηλιού Φίλιππος, «Η νεοελληνική ιστορία του Νίκου Σβορώνου, στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007.

Ηλιού Φίλιππος, «Ανοικτά Αρχεία», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007.

Ηλιού Φίλιππος, «Κλειστά Αρχεία», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007.

Ηλιού Φίλιππος, «Τα κομμουνιστικά αρχεία και η ιστορική έρευνα», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007.

Ηλιού Φίλιππος, «Η ιστορία και οι ιστοριογραφίες του ελληνικού κομμουνισμού», στο Άννα Ματθαίου, Στρατής Μπουρνάζος, Πόπη Πολέμη (επιμ.), *Ψηφίδες ιστορίας και πολιτικής του εικοστού αιώνα*, Πόλις, Αθήνα, 2007.

Ιατρίδης Ο. Γιάννης (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 1940-1950, Ένα έθνος σε κρίση*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1984.

Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Ιστορία και ιδεολογία στη δεκαετία του 1960, στο «Άλκης Ρήγος, Σεραφεΐμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Η ‘σύντομη’ δεκαετία του 1960*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2008.

Καραμανωλάκης Βαγγέλης, «Ιδιωτικό και Δημόσιο- Το βίωμα του Εμφυλίου». *Ενθέματα*, Αυγή, 20/09/2009.

Μανιτάκης Νικόλας, «Ξένες Κρατικές Υποτροφίες», στο Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ΄2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.

Μαραντζίδης Νίκος, *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας, 1946-1949*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010.

Μαργαρίτης Γιώργος, *Ιστορία του ελληνικού Εμφυλίου πολέμου*, τμ. 1, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2001.

Μπέικος Γεωργούλας, *Η λαϊκή εξουσία στην Ελεύθερη Ελλάδα*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1979.

Μπουρνάζος Στρατής, «Το κράτος των εθνοφορόνων: αντικομμουνιστικός λόγος και πρακτικές», στο Χατζηιωσήφ Χρήστος (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Δ΄2, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2009.

Μυριβήλης Στρατής, *Ο κομμουνισμός και το παιδομάζωμα*, Σημαία, Καλαμάτα, 1948.

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Κόμματα και βουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα 1946-1964*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, 1988.

Νικολακόπουλος Ηλίας, *Η καχεκτική δημοκρατία: Κόμματα και εκλογές, 1946-1947*, Πατάκης, Αθήνα, 2001.

Παπαγεωργίου Στέφανος (επιμ.), «Αφιέρωμα στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου», πρακτικά συνεδρίου που διοργάνωσε το Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 1992.

Παπαπαναγιώτου Αλέκος (επιμ.), *ΚΚΕ Επίσημα Κείμενα, τόμος πέμπτος 1940-1945*, ΚΚΕ Εσωτερικού, Αθήνα, 1974.

Παπαστράτης Προκόπης, « Η ιστοριογραφία της δεκαετίας του 1940-1950», *Σύγχρονα Θέματα*, τευχ. 35-36-37, (1988)

Ροδάκης Περικλής, Γραμμένος Μπάμπης (επιμ.), 3^η Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, 10-14/10/1950, Εισηγήσεις- λόγοι- αποφάσεις, Γλάρος, Αθήνα, 1988.

Σαράφη Μάριον (επιμ.), *Από την αντίσταση στον εμφύλιο πόλεμο*, Λιβάνης, Αθήνα, 1982.

Σβορώνος Νίκος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα, 2007.

ΤΥΠΟΣ- ΠΕΡΙΟΔΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Αυγή: από 01/12/1979 έως 22/01/1980.

Ελευθερία: 30/08/1949, 29/08/1950.

Μακεδονία: 25/04/1967.

Σύγχρονα Θέματα: τεύχη 1, 4, 35-36-37.

Αντί: τεύχος 98.